

© “Ёшлик” №1 (285) 2015 й.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
"Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати муассислигидаги
ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали
1982 йилдан чиқа бошлаган.

МУНДАРИЖА

АДИБ ХОНАДОНИДА

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. Ҳамдардим – адабиёт. 2

НАСР

Луқмон БЎРИХОН. Қуёш ҳали ботмаган. Қисса. 10
Уйғун РЎЗИЕВ. Икки ҳикоя. 39

НАЗМ

Абдулла ОРИПОВ. Тириклик аслида имтиҳон экан. 7
Ўроз ҲАЙДАР. Камалак – кўкнинг ердаги капалаги. 33
Умида АБДУСАЛОМ қизи. Сукунатга чўкаётган қичқириқман. 58

НИГОҲ

Қундузхон ҲУСАНБОЕВА. Миллат руҳининг ифодаси. 36

ДИЛКЎПРИК

Анна АХМАТОВА. Вақтдан ғолиб шеърият. 52

ТАДҚИҚОТ

Абдураҳмон ПИРИМҚУЛОВ. Атторга таъзим. 55

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Исломжон ЁҚУБОВ. Умуммиллий дардлар залвори. 60

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Миролим ИСАЖОНОВ. Само кучоғида ёнар юлдузлар. 63

ЕЛПУҒУЧ

Мирзо АҲАД. Норидин дўхтир ҳангомалари. 64

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Нажмиддин ЖИЯНОВ
Азамат УМАРОВ
Феруза МУҲАММАДЖОНОВА
Аҳмад ОТАБОЕВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Аҳмад УСМОНОВ

Бош муҳаррир:

Собир ЎНАР

Бош муҳаррир ўринбосари:

Луқмон БЎРИХОН

Масъул котиб:

Ақбарали МАМАСОЛИЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Муҳаммад АЛИ
Иқбол МИРЗО
Сирожиддин САЙИИД
Алишер НАЗАР
Ўрозбой АБДУРАҲМОНОВ

Саҳифаловчи: Ғиёсиддин ОМОН ўғли

Ушбу сон “Ёшлик” журнали таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Манзилимиз:

Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 16-“а” уй.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/факс: (8371) 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

Бошишга 29. 01. 2015 йилда рухсат берилди. Қоғоз формати 60x84 1/8. Нашриёт ҳисоб тобоғи 8,7. Индекс 822.
ISSN 0207-9137. Журнал 2007 йил 4 майда Матбуот ва Ахборот агентлиги томонидан № 0253 рақами билан рўйхатга олинган.
Журналдан кўчириб босилганда “Ёшлик”дан олинди” деб изоҳланиши шарт.
“HILOL-MEDIA” МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди. Буюртма № 116. Адади 4600 дона.
Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, Шараф ва Тўқимачи кўчалари кесишмаси.

Ақ Ақиб хонадонига

Хуршид ДЎСТМУҲАММАД

Ақиб хонадонига
Ақиб хонадонига

ҲАМДАРДИМ ~ АДАБИЁТ

Ўтган асрнинг эллигинчи йиллари. Оилада тўққиз фарзандмиз – беш қиз, тўрт ўғил. Камина – кенжатои. Отамизнинг нафақаси 51 рубль. Нафақага қараб қолмаганмиз, албатта. Отамиз косибчилик қиладилар. Онамиз ҳам тиниб-тинчимайдилар: дўппи тепчийдилар, попоп тикадилар, нималарнидир бозорга олиб бориб сотадилар. Тўнғич опа-акаларга тўғри келмай қолган кийим-бошлар ука ва сингилларга ўтади. Худоба шукур, қозонимиз қайнамаган кун йўқ. Нонушта чоғи сандалнинг гирди тирбанд, чойхўрларга тўлади. Онамиз бир чақмоқдан оқ қанд улашадилар. Гоҳо менга бир жуфт насиб этиб қолади. Қуруқ нон-чоӣ.

Оқшом гурунглари қизийди – ҳар ким билганини тўқийди. Опаларим, акаларим бошқаларга гап беришмайди. Отамиз камгап – кўпроқ тинглайдилар, мийиғида кулимсираб ўтирадилар. Табиий, аксаран топиш-тутишдан, мол-мулкдан кетади гап.

Хуршид
ДЎСТМУҲАММАД

1951 йилда Тошкентда туғилган. Ўзбекистон Миллий университети (ТошДУ) журналистика факультетини битирган. Ҳозирга қадар журналистика, матбуот – умуман оммавий ахборот воситалари соҳасида ишлаб келмоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси. “Йилнинг энг яхши ёзувчиси” (2000 йил) ўйналиши бўйича “Офарин” мукофоти совриндори. “Шухрат” медали ва “Дўстлик” ордени билан тақдирланган.

– Топиш-тутишдан бошқа ташвиш йўқми? Нуқул пул ҳақида гапиравериш уят! – деб қоладилар тўсатдан отамиз. – Китоб ўқинглар, кам бўлмайсизлар.

Қиблагўҳимизнинг бирор марта пул топинглар деб айтганини билмайман. Волидамиз эса биз фарзандларга, албатта ўқинглар, дунё – билганники, шу билан бир йўла ҳунар ўрганиб қўйсанглар ортиқчалик қилмайди, деган қараш тарафдори бўлганлар.

Шундай муҳитда улғайдик, ҳаётга кириб келдик.

Оиламизда юз берган икки “тарихий” можарони сиртга олиб чиқай.

Тахминан 8-9 ёшларда эдим. Сандалли айвонимиз шифтига қалдирғоч уя қура бошлади. Тинимсиз чуғур-чуғур, қалдирғочлар тепамизда айлангани-айланган. Отамиз уяни бузиб ташлашни буюрдилар. Онамиз эса – ҳай-ҳай, кароматли бу кушнинг уясини бузишнинг оқибати чакки бўлади, деб туриб олдилар. Бундай тушунча бидъат, дедилар отамиз – қарабсизки, оилада сал кам қиёмат кўпди-да!..

Теледастурда “Жодугар” (“Колдунья”) бадийий фильми кўрсатилиши, қавс ичида “16 ёшгача бўлган болалар кўришлари мумкин эмас” деган эслатмаси ёзилган экан. Икки кун аввал оилада музокара авж олди: фильмни томоша қиламизми-йўқми? Тўнғич акаларим мумкин эмас деса, опаларим биз 16 ёшдан каттамиз деб туриб олишди. Можаро ота-она миқёсига кўтарилди. Ҳукми олий – фильмни оила даврасида томоша қилиш одобдан эмас, деган қарорга келинди!.. Ҳақиқий томоша кейин бошланди-ку! “Жодугар” фильми бутун оиламизни жодугархонага айлантирди, денг!.. (Бош ролда машҳур Марина Влади ўйнаган. Ҳозир ундай фильмларни мажбурлаб ҳам томоша қилдирилмайсиз, ёшларимизга).

Мен бунга ўхшаш жанжалларга, мунозараларга фаол аралашиб ва ўз мулоҳазаларимни айтишга гапиришдан кўра (кенжатоӣман-да!), четдан туриб кузатиш ҳуқуқидан кўпроқ, унумлироқ фойдаланганман. Доимий кузатишлар аста-секин таҳлил қилиш, муҳокама қилиш ва муайян хулосалар чиқариш одати-кўникмасини шакллантирган. Нега одамлар низолашадилар, жанжаллашадилар, келишолмайдилар? Наҳотки, мураса йўлини топиш шунчалар мушкул бўлса?! (Эндиликда толерантлик, яъни бағрикенглик, мураса маданияти мустақил фан-соҳа даражасига кўтарилди!)

Албатта, туғилган саволларга ўзимча ечимлар, жавоблар излаганман. Энг қизиғи, шундай зиддиятли ҳолатларда мен ҳамиша “мағлублар”, “заифлар” томонида бўлардим. Қандай бўлмасин, хоҳ оилада-хоҳ кўчада “мазлумлар” ҳимоячисига айланардим.

Менда бадиий адабиётга илк ҳавас уйғотган туйғу (муқаддас туйғу!) ана шу – ачиниш, ҳамдардлик, қайғудошлик, меҳр кўргизиш туйғуси бўлса керак...

Маҳалламизда Фотма хола бўларди: пакана, оқ-сарикдан келган юзлари чўзинчоқ, от калла, оёқлари калта. Лапанглаб юрарди. Ҳеч кими йўқ. Ўзи билан ўзи овоз чиқариб, гаплашиб юрарди. Лаҳжаси ўзбекчага ҳам ўхшамасди. Кинначи эди. Ким қандай касалга учрамасин, оналаримиз, бор, Фотма холага чиқиб кел, кинна солиб қўйсин, деб қўлимизга 20 тийин беришар, Фотма хола ломим демас, хўмрайганича кинна солар, бундай ҳолатларга тушганимда Фотма холанинг кўзларидан кўз узолмасдим, ҳеч қандай маъно-мазмунсиз, ҳар қандай ҳаётий орзу-ҳавасу, завқ-шавқдан мосуво, кекира-кекира пичирлаб, ирkit сочиққа ўралган косани бошим, кифтим, қорним устида айлантитар, мен эса тагин Фотма холанинг бармоқларига термилиб қолардим. Эркакларникига ўхшаш қалин-қалин, заранг таёқдек, калта ва чайир бармоқлар... Фотма хола ўзига тўқроқ катта хонадон оқсочи бўлгани боис эртаю кеч тиним билмасди.

Онамизнинг бармоқлари ҳам шундан кам эмасди.

У пайтлардаги муштипар оналарнинг азиз бармоқлари, кафтлари, юз-чеҳра ажинлари бамисоли замон машаққатлари, рўзғор укубатларидан ҳикоя қилувчи битиклар, баёзлар, девонлар ўрнини босарди... Оила, рўзғор, бола-чақа, қора қозон – шундан бўлак орзу-ҳаваси, кўнгил шодлиги бўлмаган у пайтлардаги онажонларимизнинг!.. Муҳтарама волидаларимизга қайтаролмаган қарзларимиз алами, армони, изтироблари ёзишга ундагандир, эҳтимол?..

* * *

Дастлаб эълон қилинган машқларим... Яхшиси, кундаликка мурожаат қилайлик:

1976 йил, 14-15 август. “Телевизион миниатюралар театри”да “Садқаи уста” ва “Жамулжам” деб номланган миниатюраларим кўрсатилди. Унда машҳур қизиқчилар Ҳасан Йўлдошев, Эргаш Каримов, Садр Зиёвуддинов ва бошқалар иштирок этишди. Таниқли режиссёр Мираббос Мирзааҳмедов ёрдам берди. Шунинг ўзи мен учун воқеа эди!

1976 йил, 5 октябрь. Бир йил бурун “Бирга кетди” деган ҳикоя ёзгандим. Уни “Фан ва турмуш” таҳририятидаги дўстларга ўқиш учун бердим. Маъқуллагандай бўлишди. Севиниб, ширин хаёллар оғушида “Гулистон” журналига олиб боришни мўлжалладим.

1976 йил 6 октябрь. Ҳикояни “Гулистон”га олиб бордим. Эркин Аъзамов летучкада экан, хонасида қолдирдим. Куннинг иккинчи ярмида кўнғироқ қилдим. “Бир келсангиз” деди, гапни қисқа қилиб. Гап оҳангидан ҳикоя ёқмаганга ўхшади.

1976 йил 5 ноябрь. “Гулистон” журналига бордим, Эркин Аъзамовга учрашдим. Ҳикоянинг асосий мақсадига хизмат қилмайдиган жойлари кўплигини айтди. “Фикрлар яланғоч” деди...”

Айтмоқчиманки, газета ва журналда лоақал битта ҳикоям босилармикан, деган орзу тушларимга кириб чиқарди. “Шарқ юлдузи” журналига иккита ҳикоя бердим. Сал кам икки йил қатнадим чоғи! Бўлим мудири Шукур Холмирзаевнинг пешонаси тиришиб-афти бужмайиб кетади денг, мени кўрган заҳоти. Ижодий ходим Турсун Иброҳимов эса ипақдай мулоим қарши олади, илтифот кўрсатади ва ҳар сафар, “Кейинроқ хабар олинг, ука, ўқиб кўяман” дейди. Уқимади. Ҳикояларим таҳририятга янги ишга келган Мурод Муҳаммад Дўст ихтиёрига ўтди. Мурод акадан умидим катта эди. Эринмадим, янги куч-ғайрат билан Пушкин кўчаси 1-уйга бўзчининг мокисидек бориш-келишни давом эттирдим. Бироқ у кишидан ҳам ҳадеганда жавоб бўлавермади ва хайрият, ёруғ кунларнинг бирида иккала ҳикоямни қўлимга тутқазиб, узил-кесил жавобни айтди: “Манави ҳикоянгиз ярамайди, жўра, манависини эса Америкада чиқарса бўлар, лекин бизда эмас!”

Шу гапнинг ўзидан қувониб кетдим. Кейин-кейин тушундим – акалар мени аяшган, кўнглимни синдирмаслик учун “Ҳикоянг бўлмайди” деган гапни очиқ айтишни исташмаган... Таҳририятга танда қўйган кезларим қанчалар ранжиган бўлсам, кейинчалик ўша ҳикояларим ҳақиқатда ҳам хом эканлигига иқроор бўлдим. Ўша аҳволда журналда босилиб кетмаганига қувондим.

Дастлабки ҳикоям “Фан ва турмуш” журналида, кейингиси “Гулистон” журналида (Эркин Аъзам таҳририда) босилгани оғизга, эътиборга тушган. Ҳикояни қўя турайлик, у пайтлар тўрт сатр хабар-информациянгиз чиқса, газетхонлар назаридан четда қолмасди, албатта фикр-мулоҳаза эшитар эдингиз...

Биринчи китобим – “Ҳовли этагидаги уй” тенгқурларимга нисбатан хийла кечроқ чоп этилган. Ҳожиакбар Шайхов ва Шавкат Туроб муҳаррирлигида чиққан. Матбуотда муносабатлар билдирилган.

Бир гапни айтиш ўрни келиб қолди.

Биринчи китоби эрта чиққан дўстларимизнинг – деярли барчаларининг иккинчи китоби муваффақият қозонмади. Завқи-шуқуҳи қанчалар юқори бўлмасин, биринчи китобни чоп эттиришга ошиқмасликнинг фойдаси кўпроқ деб ўйлайман. Чунки биринчи китобнинг шон-шарафидан кўра масъулияти оғир, энг ёмони – у бошловчи ижодкорни, унинг ихлосмандларини чалғитиб қўйиши мумкин.

* * *

Тошкент шаҳри ҳозирги Олмазор тумани 11-ўрта мактабнинг бошланғич синфида ҳарф ўргатган Ирисали Мирвалиев, онадек меҳридарё синф раҳбаримиз Мунира Зокирова, ўзига хос ўқитиш услубига эга Маҳкам Расулов сиймолари ҳамиша кўз ўнгимда. Эски шаҳардаги “Турон”, Чигатой дарвоза мавзесининг овлоққина гўшасида жойлашган Ҳамза номидаги кутубхоналарда китобхонларга беминнат хизмат қилган опагонларни, шунингдек, Эски шаҳар бозорига кираверишдаги 1-китоб дўконидан неча ўн йиллаб ишлаган дўкондор ака-опаларни

қадрдонларим каби соғинаман. Ёш ижодкорлар, мухбирлар тўғаракларида раҳбарлик қилган Раззоқ Абдурашидов, Файзи Шохисмоил, Муҳаммаджон Қўшоқов, олий ўқув даргоҳида Ғайбулла ас-Салом, Нажмиддин Комилов, Талъат Солихов, “Фан ва турмуш” журнали таҳририятида Ёлқин Тўрақулов, Восил Қобулов, Ҳусниддин Нурмухамедов, Комилжон Холмухамедов... номлари тилга олинган устозларнинг ҳар бир ибрати, ўғити, маслаҳати алоҳида хотира, алоҳида сабоқнома бўлишга арзийди!

...Асқад Мухтор даври “Гулистон”идан бўлим мудири устоз Маҳмуд Саъдий академик Восил Қобулов билан бадиий адабиёт, китоб мутолааси мавзуида суҳбат қилишни топширди. Домлага рўпара келишга икки-уч дафъа уриндим ҳамки, у киши суҳбатни орта суравердилар. Кимсан, машҳур академик, “Кибернетика” илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасининг бош директори. Бўш вақт қайда, денг!..

Аввалги айрим тажрибалардан келиб чиқиб, саволларни ёздим, Восил Қобулов номидан жавобларни ҳам “қотириб” ташладим. Олиб бордим. Қабулга кирдим.

– Келинг, – деди домла ўтирган жойида кўзойнак тепасидан менга ҳайрон қараб.

– Суҳбатни олиб келгандим...

– Қандай суҳбат?.. – Савол қотди домла ва 8-10 варақ қоғозни олиб бир зумда унга кўз югуртириб чиқди. – Қаердан олдингиз менинг гапларимни?

– Ёздим... Вақтингиз бўлмагани учун...

Домла икки қўллаб қоғозларни қўлимга тутқазди.

– Буни сиз ёзмадингиз, мен кўрмадим. Қайтиб ҳеч қачон бундай иш қилманг, ука. Якшанба куни уйимга борасиз, икки соат ажратаман. Мириқиб суҳбатлашамиз...

...Қиш кезлари эди, сал кам уч соат ҳароратли танчага оёқ суқиб ўтириб, суҳбат кўрдик. У журналда чоп қилинди. Фикр-мулоҳаза айтган Восил Қобулов қанча олқиш олгани менга қоронғи, лекин суҳбатга мирзалик қилган камина у кишидан кам тасанно эшитмадим...

“Ёш куч” журнали таҳририятида сал кам 10 йил Худойберди Тўхтабоев устозлик қилдилар, 20 йилга яқин Ўткир Ҳошимов билан ёнма-ён яшадик, ишлашдик – хизмат юзасидан республикада бормаган жойимиз қолмади ҳисоб. Сўзга, китобга, бадиий адабиётга муносабат борасида ўзимни Иброҳим Ғафуровга шогирд ҳисоблайман. Муҳтарам Юртбошимиз таъбири билан айтганда, Иброҳим Ғафуров ижодий фаолиятини ҳар жиҳатдан маънавий жасорат мақомига лойиқ кўраман. Қизиғи, устоз бирор марта уни ундай қилиш керак-буни бундай қилиш керак деган мазмунда насиҳат қилмаганлар. Зеро, Иброҳим Ғафуровнинг ҳар бир мақоласи, ҳар бир таржимаси, ҳар бир мансурасининг ўзи алоҳида сабоқ, алоҳида тарбияхона, алоҳида дарсхона!..

Бир қанча муддат Ўзбекистон халқ ёзувчиси Темура Пўлатов ижоди таъсирида юрганман. У орқали жаҳон адабиёти тажрибаларини чуқурроқ ўрганиш истаги кучайган. Машҳур психолог ва ажойиб қалам соҳиби профессор Алишер Файзуллаев – Алишер

Файз билан бўлган азалий дўстлигимиз менинг ижодий изланишларимда бесамар кетмаганлиги муқаррар.

* * *

Ушбу жавобларни ёзиш баҳонасида санадим – ҳозирга қадар 17та китобим жами 150 000 дан кўпроқ нусхада чоп этилибди. Кўпми-озми ёки етарлими? Бориға шукур, башарти менинг ёзганларимни ўқиш истагидагилар кўпайса, бош устига, китоб нашр этиш эндиликда муаммо бўлмай қолди. Лекин муаллиф учун нечоғли мароқли бўлмасин, китоб ададининг кўпкамлиги шартли бир тушунчага айланиб қолмоқда. Илк ҳикоям босилган кезларда “Фан ва турмуш” журнали 500 000 нусхада чиқарди. Эндиликда китоблар асосан 2-5 минг нусхада тарқалмоқда. Лекин фалон китобни ўқимоқчи эдим, тополмаяпман деган китобхонни учратганим йўқ. Демак, ҳозирги адад ҳозирги эҳтиёж кўзгуси, бинобарин, зўрма-зўраки адад кетидан қувиш маъқул иш эмас.

Чоп этилган китоблардан кўнгили тўлганми?.. Бадиий ижод моҳиятини билган-тушунган одамда бундай савол туғилиши мумкин эмас. Ахир, бадиий ижод, аввало кўнгили иши, кўнгили изҳори. Кўнгили учун эса қониқиш, қаноатланиш туйғуси бегона. Шу пайтгача нимаики ёзган ва эълон қилган бўлсам, кўнгили тўлган, бироқ ҳамма-ҳаммасини бир бошдан қайта ёзгим келади. Кўнгили тўлмагани учун эмас, ўша ҳикоя, ўша қисса ёки ўша романни ёзиш асносида кўнгилимдан кечган туйғулар, ҳолатларни кўмсаганим, яна ўша кайфият мавжлари қучоғида яшагим келгани учун. Бордию, тасаввур қилиб бўлмас ушбу ниятим амалга ошган тақдирда нима бўлади?.. Яна барини қайта бошдан ёзиш истаги, орзуси дилимда тугун бўлиб қолаверади...

* * *

Аллоҳ таоло адаштирмасин, фикри ожизимча, одатда инсон икки палла – реал олам ва тасаввурлар оламида мавжуддир. Ер юзида қанча инсон ҳаёт бўлса, шунча реал ва шунча тасаввур – образлар силсиласи мавжуддир. Тасаввур олами заифлашаверса, реал олам кемтиклашади. Фақат ижод аҳли туфайлигина одамларнинг, халқнинг, миллатнинг тасаввур олами тўйиниб туради. Тасаввур олами жўшиб турган халқнинг ғурури баланд, реал олами тўкис бўлади. Менинг назаримда, тасаввуримда нореал қатлам ҳам РЕАЛ! Шомирза Турдимов тадқиқ қилаётган мифларнинг бари, Жаббор Эшонқул кашф этаётган тушларнинг бари, Алишер Мирзо яратган ранглар симфонияси, Султон Алининг оҳанглари, Аҳмад Аъзамнинг “Рўё”си ҳам – РЕАЛ! Ушбу РЕАЛларсиз реал ҳаёт ўта ғариб, жўн ва сийқалашиб кетган бўлур эди.

Такрор таъкидлашга изн берсангиз – бадиий адабиёт ўзи топган, кашф этган, яратган нореалликлари, ғайиреалликлари билан ҳаёт реаллигини мудом маъно-мазмунга тўлдириб туради, уни шакллантиради, ривожлантиради. Ижод (жумладан, адабиёт) аҳлига бу қобилиятни Аллоҳнинг ўзи инъом этади, зеро уни ҳеч бир фиръавн қуч тўхтатолмайди, йўлига

тўғаноқ бўлолмайди. “Пушкинсиз Россия – Россия эмас” деб фарёд чекиб юборган Николай Гоголь. Бу – адабиётсиз, бадииятсиз Россия йўқ, рус жамияти – рус халқи йўқ, дегани эди!

Адабиётнинг жамиятдаги ўрни ва аҳамиятини кенг омма онгига бот-бот ва теран синдириб бориш – жамият ҳақида қайғуриш демакдир.

* * *

Назаримда мумтоз бадиий тафаккур аънаналари замонавий ижодкорларимиз ижодида тўлақонли аънанага айланганича йўқ. Мантиқан олганда, ҳар қандай жараён замирида муайян аънана – кўникма, қатъий тизим, узвийлик, давомийлик, ворисийлик сингари омиллар ётади. Бу – аксиома. Янгилик яратишнинг ушбу йўналишини ҳеч ким инкор қилолмайди ҳам. Бироқ, бошқа бир аксиома ҳам борки, у, “А, мен-чи?!” деб кўзини ўйнатиб туради. Бу аксиома – бадиий тафаккурнинг, айни вақтда, ғайримантиқий, ғайрианъанавий ҳодиса, бўйсунмас, далли-девона, жунунавш, аломатдан-аломат алланима эканлигида! Янгилик яратишнинг мазкур иккинчи йўналиши учун ҳам қалб-шуур дарвозаларимиз очик бўлмоғи зарур аслида. Бизда эса аҳвол... биринчисида, анча-мунча кемтиклик кузатилса, иккинчисида – торлик, биқиқлик, беписандлик, беҳабарлик ҳукмрон. Оқибати, натижаси эса ҳаммага кундек аён.

Яратилаётган янги-янги асарларимизни зинҳор эътибордан четда қолдирмаймиз албатта, уларнинг бориға шукур. Лекин адабиёт шукрона майдони эмас. Шукрона адабиёт – турган жойида депсинаётган, чекинаётган адабиётдир.

Бир сўз билан айтганда, аънаналарни ривожлантирган ҳолда, унга муттасил янги-янги ҳаётбахш куртакларни пайванд қилиш йўлларини топиш, кашф этиш жуда-жуда зарур. Якка ҳолда олсак, ҳеч бир ижодкор бошқасига ўхшамайди, лекин умумлаштириб қаралса, бирхиллик, биртуслик барқ уриб туради. Силлиқ, равон – ёд бўлиб кетган сийқа мезон. Фавқулудда адабиёт эса силлиқ ва равон йўлларни четлаб ўтган сертикан ва тошлоқ сўқмоқларда яратилади, мезонлар бузилган гўшаларда дунёга келади. 2012 йилда Нобель мукофотига лойиқ кўрилган “Мусаллас салтанати” фикримизга ёрқин мисол бўла олади. Роман билан боғлиқ мунозарали қарашлар,

муносабатлар мавжудлиги алоҳида мавзу, аммо лекин Мо Ян бир неча минг йиллик хитой адабиёти анъаналари ва воқелигида шаклланган, эътироф этилган ўлчов ва мезонлар руҳига зид йўлни танлади. Таваккал қилишдан, адабий тажрибага қўл уришдан ҳайиқмади. Эътирозлардан, ҳатто болалаб кетиши муқаррар бўлган таъна-дашномлардан чўчимади.

Халқимиз ва юртимиз ўтмишида башариятни ҳайратга соладиган ибратли воқеа-ҳодисаларимиз оз эмас. Улардан истаганча мағрурланайлик, шу билан бир вақтда тарихимизнинг ҳеч бир зафарли саҳифаларида тинимсиз курашлар, зиддияту қонли тўқнашувлар – ҳаёт драмалари, инсон трагедиялари четлаб ўтилмаганини ҳам унутмаслигимиз керак. Ҳайратга солиш, қизиқтириш воситаси-ла доврўф қозонишни камситмаган ҳолда, дунё кишиларини ўйлантриб қўйиш воситаси-ла эътирофга сазовор бўлишнинг қиммати, таъсири юқорироқ деб ўйлайман.

* * *

Адабиётни янада ривожлантириш учун аввало, ижодий муҳит иқлимини муттасил яхшилаш йўлларини изламоқ керак. Глобаллашув даври адабий муҳити эса давр ва замонга яраша бўлмоғи зарур. Мисол учун уюшмамизда жаҳон адабиётининг номдор адиб ва шоирлари, зукко адабиётшунос-нафосатшунослари иштирокида анжуманлар, учрашув

ва мулоқотлар ташкил этилса кони фойда эмасми?! Жаҳон бадий тафаккурига интеграциялашиш орзусидаги миллий адабиёт учун аини муддао эмасми бундай тадбирлар?..

Ижодкор, жумладан шоир ва ёзувчи жамиятнинг илғор зиёлиси, ўз ўрни, нуқтаи назари ва сўзига эга шахси даражасига кўтарилмоғи ниҳоятда аҳамиятли. Шаклланган ва қон-қонимизга сингиб кетган стереотипларнинг ҳатто яхшиларидан ҳам – агар улар бадий тафаккур парвозига тўғаноқ бўлса – кечмоққа одатланмоқ керак вақти-вақти билан. Адабиётнинг ижтимоий аҳамиятини камситмаймиз албатта, лекин бу аҳамиятни шиор қилиб олиб, адабиятни насихатбозлик, ўғитбозлик даражасига тушириб қўймаслик керак. Ёзувчиси насихатбоз бўлган омма насихатталаб китобхонга айлана боради, бунинг оқибатида адабиёт ютқазади. Эмин-эркинлик кенгликларида қанот қоқиб парвоз қилаётган бадий тафаккур эса пировардида китобхонни ҳам эмин-эркин фикрлашга ўргатади, дунёнинг барча шодумонликларидан баҳра олиб яшашга одатлантиради.

* * *

Оиламиз ихчам – умр йўлдошим Ферузахон (инглиз тили мутахассиси) билан бир қиз-бир ўғилни вояга етказдик. Ҳар иккови ҳам олий маълумот олишди, ибратли оила қуришди, бизга беш нафар суюкли невара ҳадя этишди (ҳозирча). Умри, бахти, иқболи, иймони бутун бўлсин дея дуо қиламиз барчаларини. Ёшларимизнинг дунёқарашлари, тафаккур тарзлари мутлақо ўзгариб кетмоқда. Оталар ва болалар, авлодлар орасидаги муаммо нафақат ташвишли, балки ҳар қачонгидан хатарли, қалтис тус олмоқда. Юқорида айтдим – болалик чоғлари юз берадиган турфа зиддиятларга фаол аралашувдан кўра уларни зимдан кузатиш, таҳлил қилиш ва хулоса чиқариш билан машғул бўлганман. Чунки у пайтда катта оиланинг кенжа фарзанди эдим. Энди эса ҳаётда юз бераётган эврилишларни оиланинг тўнғичи – отаси сифатида англаб етишга, таҳлил қилишга ва хулосаларни фарзандларга ўқитишга ҳаракат қиламан.

Назлу
Назу Назу Назу
Назу

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири

Тириклик асида илтиҳом экан

СОҒИНЧ

Сени соғинсинлар,
Сен кўп соғиндинг,
Чора йўқ барибир икки ҳолда ҳам.
Дарёдек тошардинг, кўл каби тиндинг,
Фақат руҳинг қолди сен билан ҳамдам.
Афсус, соғинчнинг ҳам бордир адоғи,
Кейин унутилиши, бари абасдир.
Соғинган одамнинг кўнглида доғи,
Соғинтирганга ҳам осон эмасдир.

28.01.2015

ШАРҲ

Бу дунёда соддалар бисёр,
Ўтмишида ҳам учраган анча.
Бири дейди: – Иқтидоринг бор,
Шунинг учун бергансан қанча?

Бошқаси дер: – Ақлинг зўр чиндан,
Гапни гапга роса уладинг.
Жон оғайни, яширма мендан,
Бунинг учун қанча тўладинг?

Дейман, йўқдир уларнинг нархи
Улар – ҳаёт, улар – зарурат.
Лекин бордир озгина шарҳи:
Текин эрур нодонлик фақат.

15.01.2015

АКСИОМА

Томни бўяши учун етмадимми гал,
Меҳмон қай илгакка тўнини илгай?
Буларнинг жавобин ҳаммадан аввал,
Шу уйнинг эгаси – мезбони билгай.

Бир бог шовуллайди кўзни яшинатиб,
Оламга татирлик ҳосил ҳам қилгай.
Бул ажиб маъвода бор қандай тартиб?
Буни, эккан одам – бозбони билгай.

Ўзини ҳар ёнга урмайди карвон,
Турфа тўсиқлар бор, кўксини тилгай.
Аслида бу карвон кетмоқда қаён?
Буни – юлдуз кўрган сарбони билгай.

Менинг кипригимда қалқиб турар ёш,
У қачон тўкилгай, у қачон жилгай?
Денгизлар тошарми, кўчарми ё тош,
Оламлар соҳиби – дарбони билгай.

14.01.2015

ОНА НИГОҲИ

Ҳазрати Хизрга йўлиқсам албат,
Фақат бир нарсани сўрардим фақат:
Ёмон назарлардан толиқди руҳим,
Онам нигоҳини кўрсатинг, ҳазрат!

23.01.2015

МОМО

Мен кўргани келдим атайин,
Ҳозир сенсан энг қадимги жон.
Набирангдек тинглаб ётайин,
Афсоналар айтгин, моможон.

Айтгин, одам боласи бир вақт
Инсоф билан яшаганлигин.
Ҳалол ва пок, фақат ва фақат,
Ўз ошини ошаганлигин.

Инсонларда садоқат, вафо,
Бир замонлар бўлганини айт.
Ўзи очу кўзлари аммо,
Меҳр билан тўлганини айт.

Бандаларни маккорлик, кибр,
Кемирмаган, емаган дегин.
Бошларига тушса ҳам шамшир,
Ёлгонларни демаган дегин.

Мен кўргани келдим атайин,
Ҳозир сенсан энг қадимги жон.
Набирангдек тинглаб ётайин,
Афсоналар айтгин, моможон.

Тилагингдан баҳра олсин то
Оқми қора – жамики одам.
Эзгулик деб сен қилган дуо
Ерда қолмас, момо, сира ҳам.

12.01.2015

УЗР

Шоир дейди: – Топдим шон-шухрат,
Хаёлимни нурга ўрайман.
Ҳасадгўйлар кўп экан фақат,
Мен улардан узр сўрайман.

Бемор дейди: – Ўлдим, тирилдим,
Энди жонни зарга ўрайман.
Бетобликда безовта қилдим,
Дўсту ёрдан узр сўрайман.

Чақалоқ дер: – Салом, эй олам,
Сени шаксиз гулга ўрайман.
Остонанда турибман мен ҳам,
Замин, сендан узр сўрайман.

10.01.2015

ЁЛГИЗЛИК

Нега уюридан кетган от мисол,
Бир ўзинг кезасан яйловдан йироқ.
Қачондир ёлғизлик келмасми малол,
Ахир, йўқми сенда дўсту ёр, ўртоқ?

Дейман, дўстларим бор ҳавас қилгулик,
Ҳиммати бир юртнинг хирожи қадар.
Юракнинг қатида асраб келгулик
Тенгсиз зотлар улар, баҳосиз гавҳар.

Лекин отам айтган шундай гап ҳам бор:
Номардга ёлборма, қолсанг ҳамки оч.
Айтилмаган жойга бош суқма зинҳор,
Қадрингни билмаган давралардан қоч.

30.12.2014

ШОКОЛАД

Чўнтагимга солиб олдим тўртта шоколад
Ва ўзимча битта шартни айладим тайин:
Кимки мени алдамаса, сийлайман албат,
Шоколадни шу одамга совга этайин.

Қуни бўйи бирор голиб чиқмади, ажаб,
Боз устига билмас эди ҳеч ким шартларни.
Уйга қайтдим, болаларни байрам деб алдаб,
Бўлиб бердим чўнтакдаги шоколадларни.

28.12.2014

САФАР

Олиб кетмасмидим сафарга сени
Заррача имконим бўлса агарда.
Бир сен кузатмадинг вокзалда мени,
Кетмагандек бўлдим мен ҳам сафарга.

Қайтдим согинч билан йўл босиб оғир,
Яна фақат сени изладим, эркам.
Бир сен чиқмагинг вокзалга ахир,
Қайтмагандек эдим сафардан мен ҳам.

15.10.2014

ЭСЛАШ

Отам билан бирга отга мингашиб,
Китоб довонидан ошгандик бир вақт.
Қараб бўлмас эди настга энгашиб,
Бир қадам нарида жарлик – ҳалокат.
Қандай ўтган эдик у йўлдан омон?
Эсласам, энтикиб кетаман ҳамон.

Тун эди, шаҳардан қишлоққа қараб,
Катта акам билан тушардик қирдан.
Тўртта бўри бизни олганди ўраб,
Уфқда тўрт отлиқ кўринди бирдан.
Биз улар туфайли қолгандик омон,
Эсласам, энтикиб кетаман ҳамон.

Кездим, ер юзини саёҳат қилдим,
Ортга қайтар бўлдим кемада бир кун.
Денгиз нималигин ўшанда билдим,
Балойи азимдай қутурди тўлқин.
Кемамиз тўфондан чиқди-ку омон,
Эсласам, энтикиб кетаман ҳамон.

Нима ҳам қилардим, иссиқ жон экан,
Мусофир юртларда чалиндим дардга.
Тириклик аслида имтиҳон экан,
Ахир зор бўлдим-ку мен ҳам мададга.
Кунимдан бор экан, согайдим омон,
Эсласам, энтикиб кетаман ҳамон.

Бугун насиб этди салобатли ёш,
Шукрона айтаман барчаси учун.
Лекин нокаслар ҳам бўлдилар йўлдош,
Умримни эговлаб едилар бутун.
Не бахтким, баридан ўтолдим омон,
Эсласам, энтикиб кетаман ҳамон.

8.10.2014

МАРДЛИК

Набираларга

Боболаринг мард бўлган,
Йиқилган полвонни ҳам
Ҳурмат қилиб, камситмай
Ердан тургазиб қўйган,
Эзгуликнинг қошида
Эриган мисли малҳам,
Лекин, ёвузнинг кўзин
Ўйиб, қўргошин қўйган.
Боболаринг мард бўлган,
Пойга-ю кўпкарида
Меники, деб олмаган
Бировнинг насибасин.
Ўзи каишфиёт ясаб
Илму фан меҳвариди,
Пеш қилмаган ҳеч қачон
Шажара-ю нисбасин.
Боболаринг мард бўлган,
Қозининг тўнин кийиб,
Дабдурустдан ўртага,
Қозиман деб чиқмаган.
Номардларнинг қошида
Юрмаган бўйнин эгиб,
Ўлдирса ҳам душманга
Дўстларини чақмаган.
Боболаринг мард бўлган,
Шеър ёзса ҳам муқаррар
Хаёлида гўёки
Паланг билан олишган.
Майдонда голибликка
Кўзи етмаса агар,
Бу ишни йиғиштириб,
Ёзмай қўя қолишган.
Боболаринг мард бўлган,
Қадрдон тўлпорини
Қариган чоғида ҳам
Қассобга топширмаган.
Гавҳар каби асраган
Ориятни-орини,
Гуноҳи бўлса агар
Бировга оширмаган.
Боболаринг мард бўлган,
Нажмиддин Қубро каби
Керак бўлса, Ватан деб
Туғни тутиб берган жон.
Дилларида иймону
Ҳам озодлик матлаби,
Тушларига киргандир
Турон – мулки Туркистон.

ҚУЁШ ҲАЛИ БОТМАГАН

Қисса

Расмларни Оловуддин Собир ўгли чизган

Сахро сўқмоғида бошин эгиб жим,
Бир кимса кетмоқда, билмасман у ким...

Абдулла Орипов

Луқмон БЎРИХОН

1965 йили Ғузор туманида туғилган. ТошДУ (ҳозирги Миллий университет)нинг журналистика факультетида таҳсил олган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

Ёзувчининг “Жазирамадаги одамлар”, “Темир йўл”, “Хизр кўрган йигит”, “Тун қаъридаги шуъла” каби китоблари чоп этилган.

Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик.

Минг тўққиз юз саксон иккинчи йилнинг баҳорида, эрта-индин жаҳон уруши бошланар эмиш деган мишмишлар ҳўб авж олган кунларнинг бирида уста Абилнинг уйида қорамағиз, тўзғин сочлари жингилтоб, қошлари қийғоч, киприклари узун-узун, кўзлари маъюс, етти-саккиз яшар қизалоқ пайдо бўлди. Жангу жадал бошланиб, атом бомбалари касофатидан дунёнинг кули кўкка соврилса, молу мулким кимга ҳам қоларди деган ўйда изтироб чекиб юрган уста Абил сахар чоғи бисотидаги бор-йўқ икки бош ориқ кўйни бир пайтлар почтачи Тоғай тоғадан сотиб олган мотоцикли арава-часига юклаб вилоят маркази биқинидаги бозорга йўл олган ва кечга яқин кўрганларни ҳангу манг қолдириб шу қизчани олиб қайтган эди. Кимдир уни шаҳардаги ташландиқ болалар интернатидан хатлаб олибди деса, тагин биров уста қизчани бир бош совлиқ эвазига лўлилардан сотиб олгани ҳақида гап-сўз тарқатди, яъни аллақимнинг қасамлар ичиб пичирлашича, ҳарбий хизмат чоғи Абил билан дўст тутинган марилик бир туркман чавандоз қиёматлик биродари кўп йиллардан бери тирноққа зор, азият чекиб юрганига чидаёлмай ўзининг беш қизидан бирини жўрасига фарзандликка берибди. Алқисса, бундай миш-мишларнинг, шивир-

шивирларнинг уч-қуйруғи йўқ эди. Кимнинг гапи чин, кимники ўтрик, биров аниқ-тиниқ билмайди. Аммо бир ҳол аниқ эдики, ўша куни Улдон чеча эри бошлаб келган қизалоқни кўз ёшу синиқ табассумлар билан бағрига олган, манглайдан ўпиб, сочларини силаган, юз-кўзида мамнунлик, миннатдорлик зоҳир бўлган.

Кенгсойликлар бу муштипар эру хотин тутган йўлни маъқуллашди, фарзанд билан қўлаб, уларнинг қувончига шерик бўлишди, бироқ Абил аканинг отаси мулла Мирзагина тўнни тескари кийиб олди. У қизалоқни илк кўргандаёқ шоша-пиша калимаи шаҳодатни тилга олиб, қўлини юзига пардалар қилиб, бунинг эни бошқа, қавми бетайин, тезроқ кўздан даф қил, бу бола эмас, бало бўлади, дея аразлаб ховлидан чиқиб кетди. Лекин орадан уч-тўрт кун ўтиб, фарзандли бўлганини эл-улусга билдириб қўйиш илинжида ўғли ўтказган кичкинагина маъракага ўзи бош-қош бўлди, қари-қартангларни қизалоқ ҳақиқага дуо қилишга бот-бот ундаб турди.

Қизчанинг исми Танзила экан! Абил ака келтирган ялтироқ жилд ичидаги ҳужжатларда айнан шундай деб ёзилган эди. Мазмун-маъноси анчагина мавҳум, аммо жарангдор, жозибали, сирли тоб бу исм, айниқса, эру хотинга ёқиб тушди, мулла Мирзанинг, ҳеч қурса, отини ўзгартирайлик, дея зорланишларига парво ҳам қилишмади.

Ўша кезлар мен тўртинчи синфда ўқир эдим. Қўриқдаги бу бефайз, бесаришта посёлкага тоғ этагидаги катта қишлоқдан атиги бир йил аввал, отамнинг вафотидан кейин, тирикчилигимиз хийла танглашиб қолгач, Қувондиқ акани қора тортиб кўчиб келган эдик. Қувондиқ ака отамнинг эски кадрдонларидан бўлиб, тоғ томонларга йўли тушган пайтлари баъзан бизни ҳам қўниб ўтар, момоқалди роқдек гулдираб гурунгни гуруннга улар, ора-чора жўрасини ҳам чўлга кўчиб боришга даъват қилар, меҳмон кетгач, у ҳақида қизиқсиниб сўраб-суриштирган чоғимиз, отам дўстининг қўриқдаги йирик давлат хўжалиқларидан бирига раҳбарлиги, эл ичида Қувондиқ қайсар номи билан машҳурлиги, мард, довжорак, танти инсон эканлиги тўғрисида мароқ билан гапирар эди.

У отам таърифлагандан ҳам ортиқ одам экан. Бизни очик чеҳра билан кутиб олди, қуйма бетондан қурилган тўрт хонали уй берди, акамни совхоз гаражига ишга жойлади, онда-сонда кўриниб қўйсангиз бас, невараларнинг қанд-қурсига етадиган уч-тўрт сўм олиб турасиз, деб, ҳатто онамни ҳам хизматчи сифатида ҳужжатларга тиркаб қўйди. Хуллас, мулла Мирзанинг таърифи билан айтганда, кўз очиб юмгунча ойликхўр оилага айландик.

Чор атроф бепоён дала-дашт. Экин пайкаллари узоқ-узоқларга ястаниб кетган. Нарибери қовланган зовур ичларида, сув қўллаган сойликларда қуюқ ўсиқ қамишзорлар, юлғунзорлар дайди дашт шамолида ваҳимали шитирлаб, чайқалиб туради. Тоғ этагидаги боғ-роғлар кўзимга сингиб кетганиданми, ҳарнечук, унда-мунда ҳурпайган яккам-дуккам қандайдир дов-дарахтларни ҳисобламаганда бу ерлар анчайин юпун-яланғоч туюларди. Эллик-олтмиш хўжаликка мўлжаллаб қурилган, барчаси бир-бирига ўхшаш бетон коттежлардан иборат посёлка расмий ҳужжатларда “41-совхоз” деб юритилса-да, бир чеккаси машҳур Кенгсой кенглиқларига туташиб кетгани учун ҳам кўпчилик уни Кенгсой қишлоғи деб атарди.

Кўчиб келган кунимиз уч-тўрт бош қўй-эчкимизни ўтлатиб зовур томонга бориб қолдим. Бир пайт баланд-баланд тупроқ уюмлари ортидан ўзим тенги беш-олти бола қийқиришганча отилиб чиқиб мени қуршовга олишди. Ҳаммаси ярим яланғоч, кинолардаги ҳиндуларга тақлидан афт-ангорларига, баданларига турли бўёқлар суркаб, бошларига ўралган ипга товуқ патлари қадаб олган, бири ёғоч милтиқ, бири си ўқ-ёй тутган эди. Бошқаларига қараганда бўйчан ва бақувват, чайир бола сафдан ажралиб мен томон юраркан ўнг қўлини мушт қилиб боши узра баланд кўтарди. Худди шуни кутиб тургандек қолганлари баб-баравар қичқириб юборишди.

– **Қўёш ҳали ботмаган!**

Мен буткул довдираб қолдим. Болаларнинг бўяб ташланган башараларига қараб бир кулгим қистаса, бир уларнинг вазоҳатини кўриб кўнглимга ғулғула ораларди. Олдга чиққан бола яна ҳинду сардори каби ўнг кафтини аввал манглайига, лабига тегизди, сўнг боши узра бир айлантириб кўксига босди.

– Биз Кенгсой бургутларимиз! Сен кимсан, эй, ўғлон?

– Мен... Норсоатман, – дедим ўзимни тетик тутиб, – бу ерга бугун кўчиб келдик.

– Олишасанми ё урушасанми?

Бироз ўйланиб қолдим. Урушсам, бирор ерим жароҳатланиши мумкин, яхшиси кураш тушганим маъқул, жуда зўр бўлса, кўп чўзмай, йиқилибгина қўяман.

– Нега жимсан, Норсоат? – деди бола ўша тантанавор товушда, – ё кўрқингми, ўғлон?

– Кўрқаним йўқ, олишаман.

У оқсоқолларга хос тарзда бош ирғаб гапимни маъқуллаган бўлди-да, тўдадаги кирчил сочлари ҳурпайган, елкасига камон осган болага им қоқди. Бола ўқ-ёйини чаққонлик билан шерикларидан бирига тутқаздию, ирғишлаб ўртага чиқди. Мен ҳам шалвираган энгларимни шимариб рақибга рўбарў бўлдим. У, афтидан, бир ҳамлада мени қулатишни мўлжаллаган шекилли, ҳануз ирғишлаган қўйи атрофимда айлана бошлади. Тоғдаги қишлоғимизда курашга қизиқмайдиган, унда-мунда даврага тушиб турмайдиган боланинг ўзи йўқ эди. Гоҳ кўча-кўйда, гоҳ тўй-ҳашамда бир-биримиз билан ёқалашиб қолардик. Ҳартугул, бўйинсаларимнинг кўписидан устун келардим. Тоғаларим ҳам полвон деб эркалашарди. Мана, овлоқ чўл қўйнидаги овлоқ бир жойда илк рақибим билан юзлашдим. У анчагина тажрибали кўринарди. Аммо мен унинг айёрона режасини пайқаб қолдим. Бола атрофимда ирғишлай туриб, чап тўпигимнинг андак юқорисига тепки йўллади. Шу баробарида чап билагимдан чаққонлик билан ушлаб тортди. Бироқ мен у тепки йўллаган оёғимни дарҳол олиб қочдим, боланинг зарбаси ҳавога кетди. Ўзи эса мувозанатини йўқотиб ерга чалпак бўлиб тушди. Мен вақтни бой бермай рақибнинг устига ўзимни ташлаб, курақларини ерга тегиздим.

– Ҳалол. Сен ғолибсан, Норсоат ўғлон! – деди Сардор ўша-ўша баланд, тантанали товушда. (Болаларнинг гап-сўзларидан унинг исми Давронлигини билиб қолдим).

Бу ёғи тезлашиб кетди. Энг аввал Даврон, сўнг тўдадаги болалар мен билан қўл бериб кўришиб чиқшди. Танишдик, ҳалигина қийқириб, депсиниб турган жангари тўда, оддий, ювош ва шўх кенгсойлик бола-

ларга айланди-қолди. Зовур бўйида ўтириб ўзимизча гурунглашган бўлдик.

Даврон Қувондиқ аканинг, отам айтгандай, катта бир ширкат хўжалиги раҳбарининг ўғли экан! Эртаси куни у мени мактабга бошлаб борди. Синфдош бўлдик.

Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик.

Кўп ўтмай унинг, яъни ҳиндулар сардорининг ўнг қўлига айландим. Чунки кейинги беллашувлар ҳам менинг шу лавозимга муносиб эканлигимни кўрсатди. Мен Даврондан бошқа барча болаларни курашда йиқитдим. Ҳатто, ёши ўзимдан катта баъзи бирлари ҳам мендан енгилди. Фақатгина Давронга кучим етмасди. У чайир ва бакувват бўлишидан ташқари, қандайдир шиддат-шижоат ва эҳтирос эгаси эди. Кураш пайти шу қадар тез усуллар қўллардики, кўз очиб-юмгунча юлдуз санай бошлаганимни билмай қолардим. Даврон фавқуллодда довурак, чапани бола эди. Гоҳо тўп бўлиб туман марказига борган кезларимиз, унинг бир ўзи ўша ерлик уч-тўрттаси билан бирваракайига муштлашиб ғолиб чиқарди. Ҳар лаҳзада қочиб қолишга шай биз “Кенгсой бургутлари” унинг жасоратидан руҳланиб, бошимизни мағрур кўтарардик.

Даврон яқину йироқда урушқоқ, безорилиги билан ном чиқарган бўлишига қарамай, ҳеч қутилмаганда, мактабнинг энг аълочи ўқувчиларидан бири ҳам эди. Унинг мук тушиб, соатлаб китоб ўқиб ўтирганини кўп кўрардик. Достонлар, ҳар хил эртагу чўпчаклар, афтидан, Давроннинг жону дили эди. Одатда, у ўқиганлари таъсирига тез берилиб, гоҳ Кенжа ботир, гоҳ Алпомиш қиёфасига киришга ошиқарди.

Биз ҳам сардорга эргашиб ўша эртагу достон қаҳрамонларига хос тарзда кийинишга, “қуролланиш”га мажбур бўлардик. Даврон кўй-қўзи ортидан яйловга чиқишимиздан аввал ҳаммамизни сафга тизиб, либосимиздан тортиб, ёғоч қиличу найзамизгача обдон кўздан кечириб чиқар, ҳол-аҳволимиздан кўнгли тўлса, одатдагидай, ўнг қўлини боши узра баланд кўтарар, биз ҳам унга жавобан баб-баравар ҳавога мушт ўқталиб, баб-баравар ҳайқирардик.

– Қуёш ҳали ботмаган!

Даврон ўта тегманозик, аразчи бола эди. Арзимаган нарсадан ҳам нафсонияти кўзғалиб қош-қобоқ уйиб олар, уни ҳовуридан тушириш учун хушомадлар қилинган сайин баттар жазаваси тутар, ўйин бўлса ўйинни, йиғин бўлса, йиғинни ташлаб қайларгадир кетиб қоларди.

Бир куни Даврон мактабга, ҳали биз тарафларда урф бўлмаган камзул, янги туфли кийиб келди. Уша саратон Сочи деган жойда дам олиб қайтган отасининг совғаси экан. Синфдошимиз либосларини кўз-кўз қила-қила шундай деб мақтанди. Биз ҳатто қўл тегишига ҳам ботина олмай, дўстимизга ярашиб турган камзул ва туфлини ҳавас билан томоша қилдик. Аммо тарих дарси пайти кўнгирил хиралик рўй берди.

“Куёв жигит бўп кетибсиз-ку, Тиркашип”, – деб кулимсиради муаллим.

Даврон илкис бош кўтарди. Лаблари қимтилиб, қошлари чимрилди. Сўнг алам ва аччиқдан қип-қизарган кўйи ўрнидан ирғиб турди-да эшик томон шитоб билан юрди. Муаллимнинг рангида ранг қолмади. Кимсан, раис, кимсан, Қувондиқ қайсар бўлган одамнинг боласини хафа қилиш қандай оқибатларга олиб келишини у жуда яхши биларди. Ўқитувчи қўлларини

қанотдай ёйиб аразчининг йўлини тўсишга уринаркан, ялинчоқ бир товушда:

“Давронжон, узр, Давронжон, ҳазиллашдим”, – дея бот-бот такрорларди.

Аммо саркаш бола унга заррача қулоқ солмай ўзи томон илтижо билан узалган қўлларни силтаб ташлаб ташқарига отилди. Биз синфдошлар ўрнимиздан дув-ва кўзгалдик.

“Илтимо, қайтаринглар уни, – деди устоз жонсарақ типирчилаб, – Норсоат, Ғиёс, ортидан чопинглар!”

Синфимиздаги деярли барча ўғил болалар “Кенгсой бургутлари”дан эдик. Муаллим айтмаса ҳам, сардорнинг изидан боришни бурчимиз деб билардик. Шу сабабдан ҳам синфдаги тўққиз бола ташқарига ола-тасир югургилаб чиқдик.

Даврон мактаб ҳовлисида ҳануз жазава билан ғудраниб силкиниб борарди. Бора-бора аввал эғнидаги камзулни бир чеккага улоқтирди, сўнг оёқларини галма-гал силкитганича туфлисини ечиб ташлади. Дўстимнинг феъл-атвори менга хўб таниш: аини пайтда олтидан борсанг тишлайди, ортидан борсанг тепади, яхшиси, то ўзи ҳовридан тушгунича кутган маъқул. Биз шундай йўл тутдик. Менинг ишорамга кўра болалардан бири улоқтирилган камзулни, бири эса туфлини ердан олди, сардорни кўздан қочирмай изма-из боравардик. Даврон шу кетишда қишлоқ почтаси ёнидаги онда-сонда туман марказидан қатновчи автобус қайрилиб оладиган бекатга етди-да, тарвақайлаб ўсган қайрағоч тагидаги бир пайтлар уста Абил тўрт энлик тахтадан омонатгина ясаган ўриндиққа кет қўйиб, тирсагини тиззасига, кафтини иягига тираб худди маҳкам тугилган муштдек бўлиб ўтирди-қолди.

Биз почта биносининг соясига қалдирғочдай тизилиб сардорнинг жаҳлдан тушишини сабр-тоқат билан кута бошладик.

Саратон аллақачон чекинган бўлса-да, жазираманинг ҳали-ҳануз шашти баланд. Юз-кўзларга гупиллаб ҳовур урилади. Чор-атроф аллақандай оқиш, сарғиш тусда жимирлаб-жимирлаб кўзга ташланади.

Орадан қанча вақт ўтди, билмадим, бир пайт, ҳали-ҳануз ғужанак тортиб ўтирган Даврон дик этиб ўрнидан турди. Қўлларини белига тираб, қад кериб, юз-кўзи алланечук ёлқинланиб бир зум биз томон тикилиб турди ва... одатдагидек, маҳкам сиқилган муштини боши узра баланд кўтарди. Биз ҳам, одатдагидек, қўлларимизни қиличдек ҳавога сермадик.

– Қуёш ҳали ботмаган!

Баб-баравар ҳайқирғимиздан иссиқдан мудраб турган қишлоқ бир чўчиб тушгандай бўлди. Омборхона биқинида трактор тиркамасига ўғит юклаётган уч-тўрт ишчи, бекат рўпарасидаги уйда, тандирга ўт қалаётган аёл биз томонга таажжубланиб тикилиб қўйди.

Даврон ҳеч нима бўлмагандек тиржайиб ёнимизга келди. Биз ҳам ҳеч нима билмагандек, ҳеч нима кўрмагандек унинг камзулини, туфлисини қўлига тутқаздик. Завқ-шавқ билан гаплашиб, завқ-шавқ билан кулишиб мактабга қайтдик.

Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик.

Уста Абил вилоят марказидан Танзила билан қайтган ўша якшанба ҳам Даврон иккимиз бироз жанжаллашиб қолган эдик. Ҳаммаси арзимас бир тортишувдан бошланди. Уша пайтлар бошқа жойларни билмадим, лекин қишлоғимизда АҚШ ва СССР ўртасида

уруш бошланар эмиш, деган миш-миш авжигачиққан, кўча-кўйда, тўй-ҳашамларда тинчгина бошланган гурун охир-оқибат шу мавзугачелиб тақаладиган бўлиб қолган эди. Биз болалар ҳам катталардан эшитганларимизга ўзимиздан бироз кўшиб-чатиб тўпланган чоғларимиз бир-биримизга етказардик.

Ўша куни ҳам кўй-кўзиларни эрталабдан даштга ҳайдар эканмиз, гурунгимиз ўз-ўзидан уруш мавзусига кўчди.

– Барибир СССР зўр, – деб қолди Даврон кимдандир эшитганларини ўз фикридай баён қиларкан, – душман ракетасини осмонда эритиб юборадиган нур сочар куруллари бор.

– Американинг нур ҳам етолмайдиган ракеталари жуда кўп, – деб эътироз билдирган бўлдим мен, чунки кечагина акам ва дўстлари айтган гаплар эсимда эди, – улар СССРнинг ҳамма катта шаҳарларини кўзлаб турибди, тугмачани бир босиб кўйишса, тамом, ҳаммаси култепа бўп қолади.

Даврон кескин бош чайқаб тагин нелардир деди. Мен яна рад этдим. Тортишув бошланди. Ҳарнечук, мен тўплаган маълумотлар Давронникидан кўпроқ экан. Сардорни кўз очиргани кўймадим. У мени енгил учун керакли гапни тополмай жаҳлдан қизариб-бўзариб кетди. Атрофимиздаги “Кенгсой бургутлари” гап-сўзларимизни диққат билан тинглашар, бошланиши тусмолланаётган жаҳон урушидан кўра икковимизнинг ўртамызда тўқнашув юз беришидан хавотирга тушишгани шундоққина афт-ангорларидан сезилиб турар эди.

– Эй, сен, – деб қолди Даврон бир пайт халачўпни менга нуқиб, – молингни ажратиб ол, биз билан даштга бормайсан.

Одатда, у бундан танг пайтлари дарров яккама-якка олишувга чорлаб қоларди. Ҳозир ҳам айнан шундай бўлади деган хаёлда кўрқиб турган кезим унинг кутилмаган буйруғи жонга ора кирди. Вазиятнинг енгил тус олганидан болалар ҳам енгил тортди. Мен сурувдаги тўрт эчки, уч кўйимни ажратиб олиб сайхонлик бўйида қолдим. Даврон онда-сонда ер остидан хўмрайган кўйи мен томон қараб кўярди. Кўп ўтмай дала-дашт бўйлаб “Кенгсой бургутлари”нинг одатдаги қийқириғи жаранглади.

– **Кўёш ҳали ботмаган!**

Ажралиб қолганим яхши бўлган экан! Пешин пайти Абил ака “Урал” мотоцикли аравачасига ўтиргизиб келган қизчани биринчилардан бўлиб кўрдим. Баҳор ўт-ўланларидан қорни тўйган молларимни ҳайдаб уйимизга етган чоғим қизчага яна кўзим тушди. У устанинг қия очик дарвозасидан ташқарига кўрқа-пуса мўралаб турарди. Бир пайт у отилиб ташқарига чиқдию катта йўл томон чопиб кетди. Ажабланган кўйи унинг ортидан қараб қолдим. Шу чоғ дарвозадан Улдон чеча қаловланганича чиқиб келди.

– Соатжон, югур ановининг ортидан, – дея у қизча томон имо қилди, – қочиб кетяпти, айланай сендан, югур, ушлаб кел!

Мен югурдим. Қизча анча олислаб кетган бўлсада, унга тез яқинлашиб олдим. Аммо... айна пайтда... негачи ўзимни қувлаётган эмас, қочаётган боладек ҳис қилардим. Чунки бу ерларга кўчиб келган чоғларимиз мен ҳам қадрдон қишлоғимга худди шундай қочиб кетишни жуда-жуда истаганман. Ҳатто, машиналар серкатнов катта трасса бўйига довр яши-

ринча бир-икки бориб келганман. Шу сабабдан бўлса керак, айна пайтда қизчага хайрихоҳ эдим. Унга икки ҳатлаб етишим мумкин бўлган пайтда ҳам атай, секинлашиб, ўзимни чарчаб қолганга солардим. Бир пайт қизча қатор тутлар панасига етгач, таққа тўхтади. Юз-кўзларини қоплаб тушган жингил сочларини орта сидириб ташлади. Мен ҳансираган кўйи унинг қаршисида тўхтадим. Қизчанинг йирик-йирик кўзлари жиққа ёш эди.

– Нега мени қувлаб келяпсан? – деди у товуши титраб.

– Сени ушлаб олишим керак.

– Тегма менга, мен... қочиб кетяпман.

– Қаёққа?

Қизча изиллаб йиғлаб юборди.

– Билмайман...

Айна пайтда... негачи, унга кўшилиб менинг ҳам улагим келарди. Бўғзимга нимадир тикилиб култ-култ ютиндим.

– Кўй йиғлама, керакмас, – деб пичирладим аранг.

– Улар мени қиз қилиб олишди.

– Улар яхши одамлар, – дедим қизча айтган гапларнинг маъносига кўп ҳам тушунмаган эсам-да, – хафа бўлма.

– Уйлари жуда катта экан, кўрқиб кетдим.

– Кўрқма, катта уйда яшаш мазза-ку.

– Мазза-я, – деди қизча умид ва илтижо қалққан қароқлари билан менга термулиб. У сўзларини тасдиқлашимни, бу ерларда яшаш чиндан ҳам яхши эканлигига ишонтиришимни жуда-жуда истарди.

Мен ҳар икки бош бармоғимни ҳавога нуқиб, кўзларимни суздим.

– Мазза!

Қизча қиқирлаб кулди.

– Яна би-ир айт, – деди ялинчоқ товушда.

– Ма-азза-а-а!

Мен бу гап бармоқларимни ялаб ҳам кўйдим. Қизча яйраб-яйраб кулди. Кула-кула йўл чеккасига бир пайтлар тўкиб кетилган шағал устига ўтирди.

– Отинг нима? – деб сўрадим ундан.

– Танзила. Сеники-чи?

– Норсоат.

– Соат дейсанми, – қизча яна яйраб кулди, – неча бўлдинг, соат, неча бўлдинг?

Балки бошқа жойда, бошқа бола шу тарзда, исимини масхаралаб кулса жаҳлим чиқар, бошлаб таъзирини берардим. Аммо айна пайтда қишлоғимизда дабдурустдан пайдо бўлган қизчанинг қилиқлари, кулгулари негачи менга жуда-жуда ёқарди. Ҳатто унга кўшилиб баралла кулдим.

– “Норсоат” қийин экан, – деди қизча менга шўхчан боқиб, – майлими сени “Соат” десам?

– “Ака” дея қол.

– Хўп. “Акажон” дейман.

Кўёш қоқ манглайимизда тантанавор порлаб турарди. У гўё бу ерларда бесар юрган баҳорни жизғанак қилишга бел боғлагандек чор-атрофни аёвсиз қиздирарди. Баҳор эса дов-дарахтларнинг қуюқ, ям-яшил япроқлари қатидан, ариқ-сайхонликлар чеккасида кўм-кўк кўқарган чечаклар, ўт-ўланлар орасидан кўрқа-пуса мўралайди. Қалдирғочлар ҳавода чарх уриб, чумчуқ-чуғурчуқлар безовта чирқиллаб гўё уни кўриқлаган бўлади.

Танзила иккимиз шодон кайфиятда қишлоққа қайтдик. Унинг қулишларию тўсатдан маъюс тортиб қолишлари ҳам, юз-кўзини қоплаб тушган жингил сочларини қўлчалари билан тез-тез орқага тараб қўйишлари ҳам, ҳамма-ҳаммаси ўзига ярашарди. Мен унга қараб тўймасдим. Танзила гоҳ мен билан қўл ушлашиб олар, гоҳ йўл чеккасидаги майда тошчалардан териб қатор тутзор томон отар, гоҳо ўрмалаб юрган ҳашоратларни, учиб-қўнаётган қушларни узоқ томоша қилиб қоларди. Сен аслида кимсан, бу ерга қандай келиб қолдинг, ўзинг қаерликсан, деб сўрагим келардию аммо ботина олмасдим. Назаримда бундай сўровлар Танзилани қаттиқ хафа қилиб қўядигандек туюларди. Мен эса унинг хафа бўлишини, йирик-йирик кўзлари жиққа ёшга тўлишини сира-сира истамасдим.

Бир пайт қишлоқ томондан лўкиллаган кўйи чопиб келаётган уста Абилга кўзим тушиб қолди. Танзила ял этиб менга ўгирилди. Унинг қароқларига яна хавотир соя солди. Мен жилмайдим. Бош бармоғимни ҳавога нуқиб, сўнг ялаб қўйдим. Танзила яна кулиб юборди.

– Эртага яна қочаман.

– Қачон?

– Шу пайт.

– Бўпти. Мен қувлайман.

Абил ака ҳансираганича ёнимизга етиб келди. Қоп-қора, серажин манглайдан шаррос тер қуйилар, тугмалари чала қадалган кўйлаги шалвираб осилиб турар эди.

– Болам, қизгинам! – деди у ҳовлиққан бир тарзда Танзилани даст кўтариб оларкан, – ким сени хафа қилди? Нега қочиб кетдинг, асалим?

Уста қизчани меҳр билан бағрига босиб, юзларини унинг сочларига суркар, овози ҳирқираб, титраб чиқар эди.

Ногоҳ Танзила ҳам у кишининг бўйнидан маҳкам қучиб олди. Қуча-қуча мен томон жилмаганича кўз қисди, бош бармоғини ялаб-ялаб қўйди.

Абил ака қизчанинг қутилмаганда қучиб олишидан буткул яйраб, Танзилани яна ҳам қаттиқроқ бағрига босиб, менга заррача эътибор бермай, алпанг-талпанг қадамлар билан қишлоқ томон жўнади.

Уста хонадониди қизалоқ пайдо бўлгани, унинг келган заҳотиёқ қочишга урингани, қочоқни мен ушлаб келганим ҳақидаги бўзадек кўпириб турган миш-мишлар қишлоқда жуда тез тарқалди. Фавқулудда кўрсатган жасоратим, шон-шуҳратим шарофатидан бўлса керак, Даврон эртаси куни барча араз-гиналарни унутиб мени мактабда илжайган кўйи қарши олди. Қизалоқ ҳақида, уни қандай қувлаганим тўғрисида сўраб-суриштирди. Табиийки, бундай гап-сўзлар пайти барча болалар бизни қуршаб олишади.

– Ҳувв, ҳиндча кино бор-ку, кўрганмисан, бир қизчанинг ота-онасини бандитлар ўлдиришади, кейин қизча зўр артист бўп кетади, кўрганмисан ўзи? – деди Даврон шанғиллаб.

Мен бош ирғадим.

– Ҳа, кўрганман.

– Айтишларича, уста опкелган қизча ўшанга роса ўхшар эмиш, чинми?

– Ўхшамайди.

– Ия, нега ўхшамас экан, – деб чинқирди болалардан бири, – ана, ҳамма айтяпти-ку.

– Ўхшамайди, бу ўша қизнинг ўзи.

– Йўғ-е?! – баб-баравар гувуллаб юборди болалар.

– Ҳа. Ота-онаси ўлгандан кейин... мана, Абил акага қиз бўлди.

Болалар мен тўсатдан тўқиб ташлаган ёлғонга обдон ўйлаб кўрмай чиппа-чин ишонишди. Бу менинг кулгимни қистарди.

– Тез чопар эканми? Аранг етгандирсан-а? – деб шивирлади Даврон дарс пайти, тафсилотларга қизиқиши хануз сўнмай.

– Ҳа, бугун яна қочади.

Бу гап беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди. Чунки айнан бўлажак қувлашмачоқ ҳақида ширин хаёл суриб ўтирардим. Мен бу гапни шунчаки пичирлаб айтган бўлсам-да, Даврон эшитиб қолган экан.

– Нима?! – пичирлади у сергак тортиб, – қачон қочади?

– Билмадим, – деб мужмал елка қисдим.

Аммо Даврон мендан кўзларини узмаган кўйи ал-ланималарнидир чамалай бошлади.

Мен дарсдан сўнг уйга шошилдим. Чунки Танзила билан келишган пайтимиз яқин эди. Юрагим қандайдир қувонч ва ҳаяжон билан гурс-гурс урарди. Уйга келдим, папкални бир чеккага улоқтириб бир бўлак нонни тик турган кўйи ғажий бошладим.

– Ҳой, орқангдан ёв қуваяптими, ўтириб, одамга ўхшаб овқатлансанг-чи, – деди онам юмушидан бош кўтариб.

– Яна мактабга қайтиб боришим керак, шошиляпман.

Шу пайт қия очик дарвозамиздан Улдон чеча бош суқди.

– Ҳамсоё-ю-ю...

– Кираверинг, шу ердаман, – дея онам унга пешвоз юрди.

– Норсоатжон уйдамикан? Анови қиз тушмагур яна қочиб кетди.

Мен отилиб ҳовлига чиқдим.

– Шу ердаман. Қани? Қачон қочди?

Сўрашга сўрадим, аммо жавобини кутмасдан кўчага югурдим. Танзила аллақачон тутзорга яқинлашиб қолган экан. Унинг ортидан ўқдай учдим. Онда-сонда ортига ўгирилиб қўяётган қиз мени кўрдию қувонч билан бир-икки ирғишлаб қўйди. Узоқдан у қандайдир рангин капалакка ўхшаб кўринарди.

Мен шамолдек елиб борардим. Юз-кўзимни ялаб ўтаётган илиқ шабада завқимни оширарди. Кўп ўтмай, орамиздаги масофа қисқара бошлади. Бир пайт тутзорлар орасидан “Кенгсой бургутлари” қийқиришган кўйи отилиб чиқиб қизнинг йўлини тўсишди. Танзила тахтадай қотиб қолди.

– Эй, нима қияпсизлар! Тегманглар унга! – жон ҳолатда қичқирдим мен.

Машҳур фильмдаги қирқ қароқчи қиёфасига кириб олган болалар менга эътибор ҳам беришмади. Улар от минган чавандозларга хос ирғишлашиб қиз теварагида айланишар, бетиним ваҳимали қийқиришар эди. Танзила қўлчаларини юзига босиб, чинқириб йиғлаганича ерга ўтириб қолди.

Мен жон ҳолатда болалар ҳалқасини ёриб ўтдимю қизнинг қўлидан тортиб ўрнидан турғиздим. Қий-чув бир зумда тинди-қолди.

Бошига момосининг оқиш рўмолини ўраб, бир кўзи устига қора латта танғиб олган Даврон ўзича виқор билан мен томон юрди.

– Қочоқни биринчи бўлиб биз тутдик! – деди ўша тантанавор товушда. – Уни эгаларига биз топширажакмиз.

– Йўқ, у мен билан кетади, – дедим Танзилани беихтиёр ўзимга яқин тортиб.

Қиз ногоҳ кўксимга бошини кўйди! Мен андак додираб қолдим, лекин шу баробарида ўзимни тоғдек ҳайбатли, Давроннинг минг бир қахрамонларидан-да жасур ва қудратли ҳис қилдим.

– Ўрлик қилма, қизни кўйвор, – деди сардор қўл чўзиб.

Мен унинг кўлини қайтариб ташладим.

– Тегма дедим сенга! Агар истасанг, яккама-якка олишамиз!

Сўнги сўзлар оғзимдан беихтиёр чиқиб кетди. Кўз қирим билан худди нажот сўрагандай бизларга анграйиб турган болаларга қарадим. Қутилмаган чорловимдан улар ҳам хангу манг эди. Йўқ, бир пайт Даврон, важоҳатимдан чўчидими ё бошқа сабабданми, ҳарқалай, истеҳзоли илжайганча орқага чекинди.

– Бўпти, қизни сенга топширдик, пишириб е, ўйинга чидаминг йўқ экан.

Даврон бир ишора билан болаларни бошлаб яна тутзор оралаб кетди. Мен анча пайтгача ишонқирамай уларни кузатиб турдим. Танзила андак ҳайрат, андак завқ билан менга термулиб турарди.

– Энди қочмайсан-а – дедим жилмайиб.

– Йўқ, қочмайман. Акажон, улар ким?

– Шу ерлик болалар.

– Улар ёмонми?

– Йў-ўқ, яхши... ўйнаб юришибди.

– Мен кўрқиб кетдим.

– Қўрқма, ўзим бор. Танзила...

– Лаббай, акажон.

– Агар қочиш керак бўлса... бундан кейин икковимиз бирга қочамиз, хўпми?

– Хўп, акажон, – деди қиз кўзларимга табассум билан боқиб.

Биз қишлоқ томон хуш-хандон қайтдик.

Хуллас, Танзила янги хонадонга тез сингишиб кетди. Абил акани “Дадажон”, Улдон чечани “Онажон” деб атайдиган бўлди. Эру хотин қувончдан еру кўкка сиғмайди. Кечаю кундуз қизалоққа парвона. Ўзлари емай унга едиришади, ўзлари киймай унга кийдиришади. Раисимиз Қувондиқ қайсар Танзилага атаб бир соғин сигир ҳадя қилди. Бобо бўлмиш мулла Мирзанинг ҳаяжону севинчдан ҳатто тузукроқ дуога ҳам тили айланмай қолди.

Қувондиқ ака чолнинг жиккаккина гавдасини баҳайбат кучоғига олиб хохолаб кулди. Сўнг кимдир шокосага қуйиб узатган ароқни бир кўтаришда сипқориб юборди-да, газлагига бодринг чайнаб қизалоқнинг туғилган куни баҳонасида уста Абил тузаган дастурхонни тарк этди. На эру хотиннинг беадоқ миннатдорчиликларига, на элу улуснинг олқишларига эътибор берди.

Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик.

Ҳа, Қувондиқ қайсар шундай танти ва тўпори раис эди. Казо-казо раҳбарлар ҳам уни беҳад ҳурмат қилишар, маслаҳату насиҳатига қулоқ солишарди. Қувондиқ ака меҳрибон, ҳазилкаш инсон бўлишига қарамай, иш, интизом масаласида жуда қаттиққўл экан. Бир гал тракторларни ўз вақтида таъмирлаб шайламагани учун бу масалага масъул жиянини ўн беш суткага қаматиб юборган. Бир гал ҳашарчи та-

лаба қизлардан бирига тажовуз қилгани учун машхур бир бригадирни аввал ўласи қилиб калтаклаган, сўнг бутун оиласи билан бошқа ёққа кўчиртириб юборган. Қувондиқ қайсарнинг феъл-атворини жуда яхши билган кенгсойликлар ҳамиша унинг олдида ҳадиксираб туришарди. Афсуски, ҳар тўқисда бир айб деганлари чин экан.

Раис қизларини бирин-кетин узатиб қутилди, аммо ношуд ва ноқобил икки ўғилнинг касридан хўб оворая сарсон бўлди. Отасининг дасти дарозлиги шарофатидан вилоят марказидаги институтларнинг бирини амал-тақал битириб ўша жойда ишлаб қолган тўнғич ўғил ёши қирқни қоралаб қолган бўлса-да, на бирор бир илмий даражага, на тузукроқ амалга эришди. У бола-чақасини биғиллатиб ҳар ҳафта қишлоққа қатнар, уч-тўрт кунга етгулик ош-овқатини отасиникидан ғамлаб, оламшумул вазифани дўндиргандай тева-ракка мағрур кўз ташлаб яна шаҳарга қайтар эди.

Ароқхўрликка муккасидан кетган иккинчи ўғил эса хотинини ҳайдаб, уч болалик, аллақандай ўйинчи аёл билан туман марказида яшар, отарчилик, ўртакашлик билан кун кўрар, аммо акасидан фарқли ўлароқ, ота уйига жуда кам келар, келган чоғда ҳам ҳатто нон-туз татинмай, бирор баҳона билан марказга қайтар эди.

“Эссиз шундай йигит, душманлари бунга дуоибад едирган” – дейишарди у ҳақида баъзи бир ҳамқишлоқлар.

Қувондиқ қайсарнинг ягона умиди кенжа фарзанди Даврондан эди. Унинг тиришқоқлиги, худди ўзидай саркаш ва сардорлиги кўзини, кўнглини қувонтирарди. Бир гал раиснинг мулла Мирза билан идора биқинидаги овлоқроқ жойда гаплашиб турганини туйқус кўриб қолганман. Очиғи, ўшанда Қувондиқ акани аввал бошида таний олмадим. У гўё қисмати, ҳаёт-мамоти кўлида бўлган одам қаршисида тургандек хокисор ва ювош тарзда эгилиб-букилиб турарди.

“Қўрқаяпман, муллажон, қўрқаяпман, ўзингиз маслаҳат беринг”, – дерди у ялинчоқ бир товушда.

“Карамхон эшонга учрашиб, болага кўздан, суқдан асрайдиган бир тумор оберинг”.

“У киши ҳар кимга ҳам тумор беравермайди деб эшитган эдим... Муллажон, ўзингиз бир орага тушинг”.

“Хўп... индин ГРЭСда бир худойи бор. Учрашиб қолсақ, айтаман”.

Ўша пинҳоний гурунждан сўнг, орадан бир ҳафтача вақт ўтиб, Давроннинг бўйнида пишиқ ипга осилган, бахмал қопламали тумор пайдо бўлди. Ота-онаси қаттиқ тайинлаган бўлса керак, дўстим уни ҳеч кимга кўрсатмасликка ҳаракат қиларди. Бундай ирим-сиримлар қанчалар наф берган-бермаганини билмадим, лекин Даврон йил-ой сайин эмас, кун сайин ўсиб-улғайиб, бўйига – бўй, кучига – куч қўшилиб борарди. У, отам таърифлагандай, йирик бир ширкат хўжалигининг иззат-обрўли, дасти дароз раҳбарининг арзанда бола-сига сира ўхшамас, ўзининг қаттакон отаси билан ҳеч қаерда, ҳеч қачон мақтанмас, ҳаммани тенг тутиб, барча билан баравар ўйнаб-кулиб юрар, мактабда, маҳалла-кўйда баъзи бир хушомадгўйларнинг ялтоқланишига парво ҳам қилмас эди. Қувондиқ акани ўғлидаги айнан ана шундай хислатлар тўлқинлантирган, ёмон кўзлардан паноҳ излашга мажбурлаган бўлса, ажабмас.

Кези келганда оз-моз мақтаниб ҳам қўяйин: мен ҳам дўстимдан кам эмас эдим. Кундан кунга кўкракларим, билакларим қабариб, кучимга куч, ақлимга

ақл кўшилиб борарди. Онам тез-тез исириқ тутатиб, бошимдан айлантриб олар, илоё, кўз тегмасин, деб бўйи-бастимга туфлаб кўйган бўлар, ортимдан кўзлари намланиб кузатиб қолар эди.

Биз Даврон иккимиз бир-биримизга хийла боғланиб қолган эдик. Биргалиқда, бамаслаҳат ҳар хил шўхликлар, найранглар ўйлаб топардик. “Кенгсой бургутлари” ҳамиша хизматимизга шай туришарди. Ўша йилнинг янги ўқув мавсуми арафасида, янги дарсликлар олиш учун Даврон иккимиз мактабга борганимизда, Улдон чечга Танзилани етаклаб директор хонасидан чиқиб келаётганини кўриб қолдик. Қизалоқни учинчи синфга қабул қилишибди!

– Эй, бир гап бор, – деб қолди Даврон тўсатдан, – биринчи сентябр куни Танзилани бошқача кутиб олсак-чи.

– Қандай... – деб сўрадим қизиқсиниб.

Даврон қулоғимга шивирлаган бўлди. Унинг таклифи менга ҳам маъқул тушди.

Ниҳоят, ўша кутилган кун етиб келди. Оппоқ, оҳорли, қандайдир шаҳарча фасонда тикилган кўйлак кийиб, жингил сочларини чиройли турмаклаб олган Танзила яна онасининг етовиди, бир гуруҳ қишлоқ қизалоқлари қуршовида мактаб дарвозаси ёнига етиб келишди.

Биз “Кенгсой бургутлари” панжара ёнида аскарлардек тизилиб турардик. Танзила шундоққина қаршимизга етган пайт Даврон одатдагидек мушт қилиб тугилган қўлини азот кўтарди.

– **Қуёш ҳали ботмаган!**

Бизнинг жаранглаган жўр овозимиздан ҳатто, мактаб деразалари ҳам зириллаб кетди. Чўчиб тушган Танзила онасининг этаги ортига яшириниб, биз томон мўралади. Сўнг жилмайди. Жилмая-жилмая жажжи қўлчаларини бизга тақдидан мушт қилиб баланд кўтариб кўйди. Назаримда, у болалар орасида мени кўриб кулгандай, мени кўриб қувониб кетгандай туюлди. Мени аллақандай сархуш ҳислар чулғаб олди. Беихтиёр сардор ўрнида қўл сермадим. Худди шуни кутиб тургандай болалар баб-баравар ҳайқиришди:

– **Қуёш ҳали ботмаган!**

Бу бизнинг жанговар шиоримиз эди. Бу бизнинг кучимиздан, ҳайқилигимиздан, ишончимиздан дарак берарди. Биз ҳайқилга туриб ўзимизни тоғдек маҳобатли, осмондек юксак ҳис этардик. Бу шиорни ким, қачон, қаердан топган, ҳеч била олмадим. Ўша пайтлар бир-икки сўраганимда Даврон сирли илжайиб, сирли кўз қисиб қўя қолган эди.

Бир гал ғалати воқеа рўй берди. Мактаб ҳовлисида қандайдир сиёсий тадбир бўлаётган эди. Ўқитувчилар ёнида бир неча аълочи ва фаол ўқувчилар қаторида Даврон ҳам турарди. Сиёсий таомилга кўра фаол ўқувчилардан бири “Пионер, коммунизм ишига бўл тайёр!” деб чинқириши, йиғинда жамулжам болалар эса “Доим тайёр!” дея тантанавор жавоб бериши лозим эди. Бир пайт мактаб директори Давронга им қоқди. Дўстим бир-икки қадам олдга чиқди-да, билибми-билмайми, туйқус қўлини боши узра баланд кўтарди.

– **Қуёш ҳали ботмаган!**

Ногоҳ жаранглаган бу ҳайқириқдан еру кўк ларзага келгандай бўлди. Энг қизиғи, нафақат “Кенгсой бургутлари”, балки бутун мактаб ўқувчилари баббаравар шиорни тилга олган эди! Ҳайқириқдан қизил мато ёпилган

стол теграсида ўтирганлар сапчиб ўрниларидан туриб кетишди. Улар орасидаги туман раҳбарияти вакили мактаб директориға таҳдид билан чақчайди.

– Бу қандай майнавозчилик?

Даврон саросима ичида бир илжайиб, бир бош қашлаб турарди. Директор илдам интилиб вакилнинг қулоғига алланималарни шивирлади. Афтидан, у майнавозчилик қилган бола раиснинг ўғли эканлигини уқтирди, шекилли, вакил вазоҳатидан тушиб, совуқ тиржайган кўйи жойига қайтиб ўтирди. Давроннинг ўрнига отилиб чиққан фаол қиз машъум хатони тўғирлаган бўлди.

Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик.

Олтинчи-еттинчи синфларда ўқиётган йилларимиз Даврон иккимиз кураш билан жиддий шуғуллана бошладик. Ҳар куни эрталаб югурамиз, мактабнинг спорт майдончасида ҳар хил машқлар бажарамиз. Бўш вақт топдик дегунча иккимиз кураш усулларини машқ қиламиз. Жисмоний тарбия бўйича сабоқ берувчи муаллим гоҳо бизни ўзининг “Москвич” машинасиға ўтирғизиб қишлоқ тўйларига олиб борар, у ердаги кураш томошаларида иккимиз тенг-тўшларимиз билан беллашиб гоҳ мағлуб, гоҳ ғолиб бўлиб, завқшавқ билан уйга қайтар эдик. Бир куни галдаги машғулотга чоғланиб турган пайтимиз Қувондиқ ака даладан келиб қолди. Оёғида кўнжи қайрилган этик, эгнида офтобдан сарғайган кўйлак, бошида айвони кенг шляпа.

– Эй, нонхўрлар, – деб бизни тўхтатди у, – чини билан полвон бўлишни хоҳласаларинг буйтиб салтангсалтанг юрманглар. Мен ёзги таътил пайти сенларни зўр устозга оббориб топшираман. Бир ой шуғулланиб келасизлар.

У киши қандайдир танбеҳ оҳангида гапирган бўлса-да, лекин интилишларимиздан мамнун эканлиги юз-кўзидан билиниб турарди. Раис ростданам ўша мавсум ёзги таътил бошланган кунлар иккимизни “Нива” русумли хизмат машинасиға ўтқазиб бепён кўриқ хўжаликлариға қон томирларидек таралиб кетган, шағал қопламали йўлларнинг бири бўйлаб аллақайёқадир олиб кетди. Чор-атроф дала-дашт. Беҳудуд экин пайкаллари ям-яшил денгиздек мавжланади. Машина ортидан кўзгалган чанг-тўзон хийла пайт ҳавода муаллақ туриб, йўл ёқасидаги тиканзорлар устига оҳиста ёғилади. Машина ўриндиқлари ортидаги бўлажак устозимизға аталган кўзи тумшуғини биз томонга чўзиб искаланади.

– Биз ҳозир Абсал полвоннинг олдига кетяпмиз, – деди уловни нописанд бошқариб бораётган ота. – Эшитгансиларми шундай одамни?

– Йў-ўқ, – дедик баравар бош чайқаб.

– Ҳозир кўрасилар.

Биз бир ярим соатдан мўлроқ йўл босдик. Афтидан, бошқа туман чегарасида кетиб борардик. Кўриқ худудлар бир-бириға жуда ўхшаш бўлганлиги боис буни дабдурустдан пайқаш қийин эди.

– Ана, келдик, – деди Қувондиқ ака “Нива”ни куюқ толлар панасидаги шийпоннусха уй ёнида тўхтатар экан.

Аввал баҳайбат бир кўппак биз томонга вовуллаганича югуриб келди, ортидан уч-тўрт бола-бақра чо-пиб чиқди.

– Эй, полвон қаерда, уйдаими-а? – дея гумбурлаган овозда сўради раис.

Болалар жавоб бермай, яна уй томон чопиб кетишди. Биз машина ортидан хийла семизгина ширбозни туширдик. Кувондиқ ака уст-бошининг чанг-чунгини қоқиб, томоқ қириб тупиринди. Шу пайт толлар ортидан бўйи икки қулочдан ҳам баланд, сочини тап-тақир қирдирган, яғриндор бир одам чиқиб келди.

– Э-э, раис бова, хуш кепсиз! – деди у йўғон, дўриллаган овозда.

Кувондиқ ака унга хуш-хандон пешвоз юрди.

– Чақирмасангиз ҳам шуйтиб келаберамиз-да!

Кувондиқ ака сизларни устозга топшираман деганида биз икковлон ўзимизча гавжум, сершовқин шаҳарни, кенг-мўл, ёруғ спорт мажмуасини, чеккалари қизил ҳошияли махсус кийимдаги мураббийни тасаввур қилиб, теримизга сиғмай севиниб, ҳаяжонланиб юрган эдик. “Нива” қишлоқдан чиқар-чиқмас овлоқ дала-дашт йўлга бурилдию, бизлар бир-биримизга таажжубланиб тикилдик. Қаёққа кетяпмиз, деган хаёлда кўнглимизга хавотир оралаган эди. Толлар ортидаги шийпонни, ундан чиқиб келган девқомат, бироз деҳқон, бироз чўпон сифат кимсани кўриб эса буткул ҳафсаламиз пир бўлди. Жисмоний тарбия ўқитувчисининг тинимсиз ташвиқотларидан бўлса керак, биз кураш бўйича сабоқ берадиган устоз олий маълумотли, баъзи бир расмий мусобақалар совриндори, спорт устаси деган унвонлар соҳиби бўлиши шарт деб ҳисоблардик. Аммо Кувондиқ ака билан қучоқлашиб кўришган, ўша кеч меҳмонлар шарафига тузуккина дастурхон тузаган мезбон, афтидан, бирор институт нари турсин, ўрта мактабни ҳам тўла-тўқис битиргани, кураш илмидан хабардорлиги гумон эди.

– Шуйтиб, иним, сизга икки шогирд опкелдим, – деди зиёфат чоғи Кувондиқ ака яна мақсадга кўчиб, – буларни тарбиялаб, Кенгсойнинг орини кўтарадиган полвонлар қилиб берасиз.

Мезбон кулимсираб бош ирғаб қўйди.

– Буларнинг хийла суяги қотган кўринадик-ку, сал эртароқ опкемабсиз-да, раис бова.

– Э, полвонжон, ана, бугун, ана, эртан деб вақтни бой бериб қўйдик. Савил, ҳеч қўл тегмайди, денг, биласиз, хўжалигимизнинг ташвиши кўп.

– Тўғри, сизга қийин. Бизга ўхшаганлар битта рўзгорни эплаёлмайди-ю...

Афт-ангоримиздаги норизолик аломатларини пайқади шеклли, мезбон гоҳ чой, гоҳ овқат ташвишида биз ўтирган чорпоядан узоқлашган пайт Кувондиқ ака пичирлаб у кишини таърифлашга тушиб кетарди.

Асли исми Абдусалом бўлган бу киши эл-улус орасида Абсал, Абсал полвон номи билан машҳур экан. Худди Кувондиқ ака ва кўриқ туманларига кўчиб келган аксарият чўлқуварлар каби кунчиқар тарафдаги тоғу тошларда туғилиб ўсган экан.

Абдусалом ҳеч бир устоз кўрмаган, ҳеч бир машқ-машғулотда қатнашмаган, худди ўрисларнинг Ивани каби атоий полвон эмиш. У бўз болалик пайти тоғдан ўтин кесиб, эшагига юклаб келаётган маҳал, жонивор нобопрок ердан йиқилиб, оёғи синиб, ўрнидан туролмай қолибди. Шунда у эшагини юк-муки билан елкасига олиб, қишлоққача кўтариб борган экан. Абдусаломнинг бу мўъжизасини кўрганлар ҳангу манг қотиб қолган эмиш. Нега менга анграиб қолдинглар, нима, сизлар эшак кўтариб кўрмагансизларми деб ҳайрон сўраган экан ўшанда. Чунки бундай кўтаришлар оддий, кундалик иш, ҳар кимнинг ҳам қўлидан келади, деган хаёлда экан бу содда ва тўпори ёш полвон.

Қишлоқдошлари қизиқсиниб бир-икки давраларда кураш тушириб кўришибди. Абдусалом номдор рақибларини биринчи қафасдаёқ чалпак қилиб ерга урибди. Бу жигит билан ҳазиллашманг, ҳамиша иззатини жойига қўйинг, унга чилтон пирлар полвонликни ғойибдан юқтирган, дейишибди китоб кўрган, не бир мадраса тупроғини ялаган муллалар. Шу-шу, у Абсал полвон сифатида эл оғзига тушибди.

Қанча-қанча тўю ҳашамларда ўз элининг орини олиб, димоғдор, номдор курашчиларнинг курагини ерга босибди. Чўлга кўчиб келган кезлари унинг довруғини эшитган туман, вилоят раҳбарлари полвон билан бир кўришиб қўйиш учун атай уни излаб келишган экан. Абсал полвон беш-олти йил аввал, ёшим қирқдан қийиб ўтди, энди давраларни ёшларга бўшатай, деб эл оқсоқолларидан фотиҳа олиб, кураш билан хайрлашибди. Ўшандан бери баҳор чоғи шу шийпонга кўчиб чиқиб, кеч кузгача деҳқончилик, чорвачилик билан машғул бўлар, ҳосилни йиғиб-териш олгач яна қишлоғига кўчиб борар экан. Устоз деб ихлос қилиб келган ёш-яланларга кураш сирларидан сабоқ ҳам берар эмиш.

Биз Абсал полвонни кўрдик, билдик.

Аммо ўша кеч Кувондиқ аканинг сирли шивир-шивирлари ҳам барибир бизни ҳайратлантира олмади. Раиснинг қахру ғазабидан кўрқиб, андак-андак қовғимизни очиб ўтирардик, холос. Кўз ўнгимизда ҳали-ҳануз чароғон шаҳар, пўрим уст-бошли мураббий тумандай кезиб юрарди.

Шийпон пештоқидаги, теварагида ҳашоратлар ғужғон ўйнаётган лампа ёғдусида хира ёришиб турган чорпояда биз қўноқ бўлган ўша кеч бир ҳолни ўзимча кашф этдим. Кувондиқ ака ва Абсал полвон худди кўриқ туманлари каби бир-бирига жуда ўхшарди. Билмадим, бу балки, мулла Мирза бот-бот тилга олиб юрадиган ибора билан айтганда, барчалари Катта Ўранинг болалари бўлгани боисми, ҳарнечук, келбат-савлат, рапидадек қўллар, гулдираган овоз, имо-ишоралар, дағал гап-сўзлар, ҳамма-ҳаммаси бир-бирига монанд эди.

Дастурхонлар йиғиштирилиб, чойнақдаги чой соб бўлаётган бир пайтда Кувондиқ ака ёнидаги ёстиққа бағир бериб оёқларини узатиб юборди.

– Қани, полвон, – деди сирли бир оҳангда, – энди-и... чалинг, бир мириқайлик.

Мезбон аввал бироз тихирлик қилиб турди, сўнг интилиб, чорпоя суянчиғига ташлаб қўйган камзулининг чўнтагидан чарм ғилофли алланенидир авайлабгина чиқариб олди.

– Раис бова, меҳмоннинг амри вожиб, чалсак-чаламиз-да, – деди у.

Абсал полвон чарм ғилоф ичидан суғириб қўлига олган нарсанинг нелигини билмай анграиб турганимизни пайқаган раис:

– Бу сибизға, – деб қўйди кулимсираб.

Сибизға деганлари бир энлик қамишдан ясалган, пуфлаб чалинадиган оддий ва жўн мусиқа асбоби экан. Абсал полвоннинг уни ихлосу эътибор билан қўлга олишини кўриб, ғоят ноёб нарса бўлса керак деб ўйлабмиз.

– Қани, иним, бошланг, – деди раис бетоқатланиб.

Абсал полвон сибизғани баҳайбат кафтлари орасига олиб қалин лабларига тегизди. Тегиздию сибизғаданми ё меҳмоннинг ичиданми бир нола отилиб чиқди. У бир зум ҳавода муаллақ туриб қолгач, ма-

йин, ҳазин мавжлар билан тун бағрини тилкалаб чор атрофга тарала бошлади. Сибизгаданми ё чолғучи бўғзиданми ўртаниб чиқаётган бу оҳанглар куй эмас, фарёд эди! Фарёд эмас, аччиқ-аччиқ бўзлов эди!

Абсал полвон таралаётган мусиқага мос тарзда тоғдек тебранар экан, назаримда, ҳозироқ у кулаб тушадигандек туюларди. Қувондиқ ака ҳам узалган кўйи кўзларини ярим юмиб мастона чайқалар, аҳён-аҳён қабокларини керганида ёшланган қароқлари чироқ ёғдусида сарғиш шиша парчаларидек ялтираб кўринар, Даврон эса чорпоя суюнчиғига орқа тираб, сиқилган пружинадай ғужанак тортиб ўтирар, шу ҳолатида қоронғулик қаърига сингиб борар эди.

Нолакор куй тобора авжланарди!

Негадир хаёлим опис тоғлар этагида қолган қадрдон қишлоғим томон учди. Жилдирабгина оқиб турувчи саёз сой, сертупроқ йўллар ва ногоҳ дераза тагидаги тўшақда сўнги кунларини ўтаётган, вассажуфтли уй тоқига армону изтироб билан термулган, сертитроқ, озгин кўллари билан бошимни силаётган отам, отажоним кўз ўнгимда намоеён бўлди. Сўнг, қароқларим қаршисида бошим узра исириқ тутатиб, кўзлари намланиб, дуо пичирлаётган ҳамиша жонсарак онам, онажоним, унинг ортидан, тутзор бўйлаб чопиб бораётган, менга умид ва ишонч билан термулиб “мазза-я” деяётган Танзила бир-бир жонланиб, гўё сибизга бағридан отилаётган фарёд, илтижо менинг бўғзимга куйилаётгандай, томоғимга аччиқ ва қаттиқ нимадир тиқилди. Беихтиёр юзимни осмонга қаратдим. Қаратдим ҳозиргина жимирлабгина турган юлдузлар нолакор мусиқадан гўё эрий-эрий қароқларимга томаётгандай, қароқларимдан тошиб ёноқларим томон сизаётгандай туюлди. Мен шоша-пиша хўлланган ёноқларимни артиб олдим.

Ниҳоят куй тинди.

– Э, яшанг! – деди Қувондиқ ака чуқур тин олиб, – қайси кун духтурга клизма қилдирганимда ҳам бунчалик ҳузурланмаган эдим.

Мезбон синиқ жилмайиб кўлини кўксига қўйди.

Қувондиқ ака саҳар пайти бизларни Абсал полвонга, Абсал полвонни Худога топшириб Кенгсойга қайтди.

Биз Абсал полвонни кўрдик, билдик.

Шундай қилиб бизнинг бир ойлик шогирдлик фаолиятимиз бошланди. Ерёнгоқ экилган пайкал биқинида беҳафсала қурилган чайла бор экан. Устоз шу ерга кўрпа-тўшак қилиб берди. Кун тартибимиз оддий: саҳар туриб беш-олти чақиримга югураимиз. Ҳар хил машқлар бажарамиз. Нонуштадан сўнг тушликкача устозга қўшилиб унинг мол-қолларига қараймиз, экинларини суғорамиз, ўтоқ қиламиз. Абсал полвон ҳамиша тунд ва ўйчан, онда-сонда пўнғиллаб қўйганини ҳисобламаганда биз билан деярли гаплашмайди, эгилиб-букилиб ишдан бош кўтармайди. Пешиндан асрача ором пайти: чайлага кириб чўзиламиз. Аммо ўйу қаёқда, кун шу қадар иссиқки, тўрт тарафиндан ҳовур пуркаб туради. Худди тандир ичида ётгандай типирчилаб, ғингиб чиқамиз. Пахта пайкаллари бошланган жойда похол тўшалган майдонча бор, кун қайтиб, андак салқин тушган пайт ана ўша ерда кураш илмига шўнғиймиз.

Устознинг биздан бошқа яна уч-тўрт шогирди бор экан. Улар жазирама чекинган маҳал мотоциклларини тариллатиб, чанг-чунга беланиб қишлоқдан келишар,

ғала-ғовур билан майдонга тушишар эди. Устоз ҳам биз қатори кураш либоси кийиб, машқ-машғулот қилиб, ҳар бир хатти-ҳаракатимизни синчков кузатиб, баъзан мақтаб, баъзан танбеҳ бериб туради деган хаёлларимиз ҳам чиппакка чиқди. Биз шогирдлар бир-биримиз билан олишиб ётган пайт Абсал полвон аҳён-аҳён майдончага кўз ташлаб қўйиб аллақандай юмушлари билан андармон бўлиб юрарди. Баъзан ўша куймаланаётган жойида товуш бериб қоларди.

“Эй, Холбой, чап кўлини маҳкам тутмай, чилга уринма, ўзинг учи тушасан”.

“Суннат-ей, бу қилиғинг ғирром, иккинчи кўрмай”.

“Тузук-тузук, Мухторбой, ана шу усулни пухта ўрган”.

Тўғриси, устознинг кўрсатма-уқтирмаларидан ажабланиб қолардим: худди ёнимизда тургандай, ҳаракатларимизни аниқ-тиниқ баҳоларди! Яна бир ҳолнинг гувоҳи бўлганман. Мен шогирдлардан бири билан кураш тушаётган пайтим Абсал полвон шундоқкина биқинимизда, оғир-оғир нафас олиб турганини пайқадим! Пайқадиму ёнимга ялт этиб ўгирилдим. Шу лаҳзадаёқ оғилдан чиқиб келаётган устознинг танбеҳи жаранглади:

“Эй, кенгсойлик, хаёлингни бўлма!”

Ўшанда Абсал полвонда Худо юқтирган қандайдир хислатлар ҳам борлигига ўзимча иқрор бўлдим.

Қишлоқдан келган шогирдлар кураш машғулотларидан кейин, куюқ толлар тагига тизилиб ўтириб, сибизга чалиш сабоғини бошлашар экан. Аммо бу маросимга Абсал полвон қандайдир мамнун қиёфада келиб астойдил бош-қош бўларди.

Қувондиқ аканинг машинаси шаҳар қолиб, чўл кўйнига йўл олгандан бери чеҳраси очилмай, тажанглашиб, ғингиб, сўкиниб, бу ерлардан қочиб кетишга мени ҳеч кўндиролмай юрган Даврон бу ҳолдан баттар туюқди.

– Бир-икки телевизурда кўрганман, – деди у ғижиниб, – кўлидаги халачўпни силкитиб-силкитиб кўп одамга куй чалдирадиган чоллар бўларди, шулардан бунинг фарқи йўқ экан.

Мен индамай бош ирғаб кўя қолдим. Аслида Абсал полвоннинг ўзи ҳам, сибизғаси ҳам, феъл-атворию турмуш тарзи ҳам негадир менга кун сайин ёқиб, устозга ички бир ҳурматим, эҳтиромим тобора ортиб борарди.

Шогирд тушганимизнинг учинчи ё тўртинчи куни, кечки машғулот бошланишидан андак аввал Абсал полвон иккимизни ёнига чақирди.

– Сизлар сибизга чалишни ўрганмайсизларми?

– Биз кураш тушишни ўрганишга келганмиз, – деб кўрс бир оҳангда жавоб берди Даврон.

– Куй қувватга қувват кўшади, – деб сўз бошлади устоз, бироқ ўйчан бир қиёфада яна жим қотди, ҳойнаҳой, бу гапларни бизга айтиш бефойда деган хаёлга борди, бироздан сўнг оҳиста қўшиб қўйди: – Ҳар бир полвоннинг ўз сибизғаси бўлиши керак, уни юракнинг устидаги киссада асраб-авайлаб юрган маъқул.

Очиғи, мен сибизга чалишни жуда-жуда хоҳлаётган эдим. Аммо Давроннинг кўнглига қараб, истагимни айтишга ботина олмадим. Бир пайт, устознинг ёнидан узоқлашаётган маҳалимиз, у киши туйқус мени тўхтатди.

– Иним, юрагинг буюрган ишни қилишга ўрган. Полвонликнинг энг биринчи шарты шу.

– Бунинг полвонликка нима алоқаси бор? – дея маҳмадоначилик қилди сал нарида турган Даврон, – юрак нотўғри йўлга бошласа-чи.

– Унда ё сенинг полвонлигинг, ё юрагинг борлиги ўтрик.

Даврон чимирилган кўйи майдон томон жўнади. Унга шоша-пиша етиб олганимда одатдагидек ғижиниб ғудранди.

– Нималар деяпти анови, ўлай агар, бирорта ҳам гапига тушунмадим.

Тўғриси, устознинг сўзларини мен ҳам тўла англаб ололмадим. Англаганим шу эдики, Абсал полвон кўнглимда сибизга чалишни жуда-жуда истаётганимни пайқаб қолди. Худди шу ҳол мени ажаблантирар, хаёлларимни алғов-далғов қилар, устозда чиндан ҳам илоҳий бир хислат борлигига ич-ичимдан яна бир бор ишонч қабарар эди.

Мен ўзимни ғаройиб бир оламга тушиб қолгандай ҳис қилардим.

Биз турган жойдан беш-олти чақирим нарида эни эллик қулочча келадиган катта бир канал бор экан. Ҳар эрталаб югурганимизда унинг қирғоғигача борардик. Тағин чўмила кўрманглар, сиртдан сокин кўринса ҳам, аслида тезоқар, анча чуқур, деб Абсал полвон борганимизнинг биринчи куниёқ тайинлаган эди. Аммо Даврон, ростдан ҳам кўнгли тусабми ё устозга атай терслик қилиш ниятидами, чўмиламиз деб ҳар куни мени гаранг қиларди. Мен ҳар хил баҳоналар билан тайсаллаб юрардим.

Бир куни пешин пайти, ором истаб чайлага кирган чоғимиз Даврон ирғиб ўрнидан турди-да, ҳе йўқ, бе йўқ, қайноқ тупроқ кўпчиб ётган йўл бўйлаб чопиб кетди.

Одатда, у бировдан ранжиса, кимнингдир гап-сўзи кўнглига оғир ботса шу тахлит жазавага тушарди. Аммо айна пайтда дўстгинам хафа бўлгулик ҳеч не юз бергани йўқ: афтидан, бу унинг отасига, устозга ва жаммики кўргуликларига қарши исёни эди.

Кўнглим бир нохушликни сезиб, ортидан отландим. Даврон шу югуришда, йўл-йўлакай кўйлак-иштонини ечиб бир чеккага улоқтирди-да, тўппа-тўғри, канални кўзлаб бораверди.

– Эй тентак, тўхта, қаёққа? – деб икки-уч чақирдим изидан.

Бироқ у қайрилиб ҳам қарамади. Мен йўл-йўлакай тўзиб ётган кийимларини йиғиб қўлтиқладиму унга етиб олиш илинжида тезроқ чопдим. Аммо барибир улгурмадим. Мендан анча илгарилаб кетган Даврон канал қирғоғида бир зум нафас ростлаб турди-да, ўзини сувга отди.

– Эй! Эй! – дея олдим зўрға, иссиқ ва чарчоқдан ҳансираб.

Даврон қўл-оёқлари билан тез-тез молтиб нариги қирғоқ томон сузиб кетди. Унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини жон ҳовучлаб кузатиб турардим. Кузатардим, дўстимнинг бу қадар моҳир сузувчи эканлигини кўриб ҳайрону лол эдим. Қишлоғимиз пахта пайкаллари оралаб ўтган лоток ариқдаги лойқа сувга бир-икки шўнғиб олганимизни айтмаса, шу пайтгача Даврон билан тузук-қуруқ чўмилганимизни ҳеч эслай олмайман. Ажаб, дўстим бундай моҳирона сузишни қачон, қаерда ўрганган экан? Афтидан, жазава ва жунун шарофатидан унинг фавқулудда яна бир иқтидори очилиб кетди. Даврон гоҳ тез-тез молтиб, гоҳ сув сатҳи бўйлаб юзиб

ўн-ўн беш дақиқа ичида нариги қирғоққа чиқиб олди. Чикдию ўнг кўлини боши узра баланд кўтарди. Мен ҳам қувонч ва мамнуният билан ҳавога мушт сермадим.

– **Қуёш ҳали ботмаган!**

Иккимизнинг бўғзимиздан баб-баравар отилган ҳайқириқдан сув сатҳи бир мавжланиб олгандай бўлди.

Бир пайт шундоққина биқинимда Абсал полвоннинг оғир-оғир нафас олиб турганини пайқадиму ялт этиб ўгирилиб қарадим. Чиндан ҳам устоз нариги қирғоқдаги Даврон томон тунд ва ўйчан назар ташлаб турган экан.

Мен хижолатдан бир зум каловланиб қолдим.

– Чақир уни, – деди устоз кўз қири билан нариги қирғоққа ишора қилиб.

Даврон қўлларини белига тираб мағрур ва масрур қиёфада сув оқимини кузатиб турарди. Мен бир чақиримча наридаги бетон кўприк ёққа ишора қилиб кичқирдим.

– Кўприқдан ўтиб кел!

Даврон бош ирғаб ўша томон жўнади.

– Йўқ, – деб қолди Абсал полвон, – яна сузиб ўтсин! Хато қилиб, хатосини тузата билиш, қалтис қадам кўйиб, қалтис йўлидан яна ортга қайта олиш марднинг иши. Ана шундай одам полвон саналади.

Тўғриси, семиз-семиз китобларнинг иси келадиган бу гапларнинг мағзини тўла-тўқис чақа олмадим. Англаганим шу бўлдики, дўстинг мард бўлса, яна сузиб ўтсин, деяпти у киши.

– Эй! – кўлимни карнай қилиб кичқирдим, – қайтиб сузиб ўт!

Даврон ҳинду сардорларига тақлидан ўнг кўлини кўксига, лабига, манглайига тегизди-да ўзини сувга отди. Аввалгидан ҳам моҳирона, чақон ва енгил молтиб биз томон суза бошлади. Абсал полвон ўзини тунд ва бепарво тутса-да, кўз қири билан қарашларида, бетоқат ияқларини силаб кўйишларида хавотир аломатлари сезилар, офтобдан уникқан кўйлагининг тугмаларини чиқариб, беихтиёр кўмакка шайланар эди. Мен дўстимнинг маҳоратидан, фавқулудда довораклигидан ғурурланиб, қувониб турардим. Даврон молтиб, ҳавога сув сачратиб яқин келиб қолди. Устоз унинг эсон-омон қирғоққа чиқиб олишига кўнгли тўлди, шекилли, чуқур бир тин олиб уй томон қайтиб кетди. У худди елкасига оғир юк ортилгандай, қандайдир букчайиб, оғир-оғир одимлар эди.

Даврон пишқириб, энтиқиб қирғоққа чиқиб келди. Мен унинг кийимларини узатдим. Даврон устоз томон бош силкиб ишора қилди.

– Анави нима деди?

Мен Абсал полвон айтган гапларни ҳижжалаб такрорладим.

– Бу мени мақтагани бўлса керак-да, а? – деди Даврон қизиқсиниб.

– Билмадим. Худди китобдан ўқиб бераётганга ўхшади.

– Топишмоқ гапларни кўп гапираркан бу, лекин қизиқ. Маъносини тушуниб олай деб кечаси билан ўйлаб чиқаман.

– Эй, – дедим Давроннинг елкасига туртиб, – сузишни қачон ўргангандинг, писмиқ?

Даврон кўзларини пирпиратиб, елка қисди.

– Ўлай агар, ўзим ҳам билмайман. Сувга сакраб бундай қарасам, сузиб кетяпман.

– Тўғриси, сенга қойил қолдим.
– Эй, – деб илжайди дўстим, – ё шаҳарга бориб сузувчи бўп кетсаммикин-а, кўрдинг-у, сувга бир тушишда сени шунча қойил қолдирдим.

– Шаҳарда қизлар ҳам яланғоч бўп чўмилишади.
– Маза-да, – деб орзуманд тиржайди Даврон. – куйруғидан ушлаб-ушлаб оламан.

Мен уялиб кетдим. Негадир кўз олдимда Танзила жонланди. Шундай пайтда уни ўйлаганимдан баттар хижолат бўлдим.

Биз Абсал полвонни танидик, билдик.

Бир куни кечки пайт машғулотга қишлоқдан одатдаги шогирдларга қўшилиб яна бир тўп ёш-яланг келди. Келишдию ҳаммалари узук-юлуқ шивирлашиб кураш майдончаси теграсига давра қуриб ўтириб олишди. Биз уларни ажабланиб кузатиб турардик. Кўп ўтмай, эски бир “Жигули” шийпон ёнига келиб тўхтади ва ундан курашчилар либосидаги алп қомат, сочини тап-тақир қирдирган, қоп-қора, кўрс қиёфали, қирқ ёшлар чамасидаги киши тушди. У ҳеч кимга лом-мим демай айикдек лапанглаб майдонга кирди-да, худди беллашувга шайлангандек у ён-бу ён юрина бошлади. Шу пайт ичкаридан бўзранг яқтак кийиб, белига белбоғ боғлаган Абсал полвон чиқиб келди! Биз устозни шу пайтгача чинакам полвонлик кийимида кўрмаган эдик. У ҳам ҳеч гап-сўзсиз, оғир-вазмин қадамлар билан майдонга кириб борди-да, бояги барзанги билан қўл учида кўришди. Сўнг иккиси кураш туша кетди! Улар бир-бирларини худди боқилган буқалардек нари-бери сурар, ихраб-ухраб усуллар қўллашар, оёқлари остидаги похол тўшамга тўзиб, қуюқ чанг-гард ҳавога кўтарилар эди. Биз, қишлоқдан келган ёш-яланг, ҳаммамиз уларнинг беллашувини диққат ва қизиқиш билан кузатар эдик. Полвонлар қарийб бир соатча вақт давомида курашдилар. Гоҳ униси, гоҳ буниси зўр келар, сўнг яна қайта беллашар, бет-бўйинларидан қоп-қора тер куйилар эди. Бири-бирининг курагини ерга босганда биз ҳам томошабин, ҳам ҳакам сифатида қийқиришиб, ғолибни олқишлаб кўярдик. Ниҳоят, кураш поёнига етди. Полвонлар яна бир оғиз ҳам сўз айтмай биргалликда канал томонга кетишди. Кейинчалик билдикки, устозимиз билан беллашган киши машҳур Аҳмад полвон бўлиб, даврадаги томошабинларнинг ярмиси унинг шогирдлари экан. Ҳар икки устоз ҳафта-ўн кунда шу тахлит беллашиб, ўз шогирдларига амалий-намунавий сабоқ беришар экан. Бир ойлик шогирдчилигимиз даврида бундай томошага уч марта гувоҳ бўлдик.

– Қойил, – дерди Даврон кўзлари чақнаб, – ҳақиқий полвонлар экан.

Аммо мен ғалати бир ҳислар оғушида эдим. Назаримда устозлар бир-бири билан эмас, икковлашиб қандайдир кўзга кўринмас, куч-қудратли рақиб билан олишгандек туюлди. Бу ҳақда анча пайтгача ўйлаб юрдим. Кейинчалик Аҳмад полвон ҳам худди устозимиз каби одамови, хилватнишин, моҳир дўмбирачи эканлигини билдим, таассуротларим тўғрилигига яна бир карра ишондим.

Устозлар иккинчи бор амалий-намунавий машғулот ўтказган куннинг эртасига, тушлик пайти, Абсал полвон ҳеч кутилмаганда ёнимизга келди.

– Қандай бўляпти ўзи, укалар, – деди у андак кулимсираб, – бирор нима ўргана олаяпсизларми?

– Ҳа, – деди Даврон шоша-пиша бош ирғаб.

Аммо устоз негадир менга қараб гапирарди.

– Ўйлаб ўйинга етдингми?

Мен довдираб қолдим. Устознинг пинҳона кечин-маларимни сезиб қолаётганидан ҳайрону лол эдим.

– Йўқ, – дедим зўрға пичирлаб.

– Раис бова сизларни менга ишониб топшириб кетган, шунинг учун бир-икки оғиз насихат қилиб кўйишим керак бўлади. Бу ҳам машқ-машғулотишимизга киради. Эшитаяпсизларми?

– Хўп, устоз, эшитамиз, – дедим бош ирғаб.

– Полвон одам уч нарсага ҳоким, уч нарсага қўл бўлиши керак.

– Мен биламан, – деб дабдурустан гапга ара-лашди Даврон, – полвон нафсига, шуҳратпарастликка, манманликка ҳоким бўлиши керак... бир китобда ўқиганман. Калламга куйилиб қолган.

Дўстгинамнинг маҳмадоналигидан қарахт бўлиб қолдим. Мактабда ҳатто билганларини ҳам айтмай ўқитувчиларни хўп куйдирарди, аммо ҳозир... афтидан, устоз мени ўзига яқин олиб, ёнимизда бошқа ҳеч ким йўқдай, юз-кўзимга қараб гапиришига қарши исён қилган бўлди. Бу беодобликдан Абсал полвоннинг жаҳли чиқиб ҳозироқ уни жеркиб ташлайди, ҳатто қулоқ-чаккасига шапалоқ тушириб қолади, деган хаёлда кўрқиб турардим. Бироқ устоз Давронга шунчаки хаёлчан кўз ташлади. Нигоҳларида андак малол, андак таажжуб, қизиқиш қоришиб кетган эди.

– Балли, иним, балли! Хўш, кейин-чи, қолганини ҳам айт-да.

– Полвон уч нарсага қўл бўлиши керак, – деди Даврон ҳеч бир тап тортмай, – ҳақиқатнинг, ор-номуснинг...

Аммо учинчи нарсанинг номини тополмай башара буриштириб, чайнаиб қолди.

– Ҳа, яхши, – деб бош ирғади Абсал полвон, – шу иккови ҳам ҳозирча сизларга етади. Учунчиси...

– Сибизганинг... – беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди менинг.

Устоз ялт этиб ўгирилди. Унинг юз-кўзлари қандайдир ёришиб кетгандай бўлди.

– Топдинг! Сибизганинг қули бўлиши керак!

Абсал полвон шундай дедию, кўкрак чўнтагидан чарм ғилофли сибизғасини авайлабгина кўлига олди.

– Йўқ, сибизға эмас, китобда ундай дейилмаган. Усто-о-оз, ўзингиз айтинг, илтимос, учинчиси нима эди, – деди Даврон астойдил қизиқиб.

– Учунчисини, укалар, ҳали билиб оласизлар. Унинг ўзи ўзини билдириб қўяди. Қўрқманглар, кўп кутиб қолмайсизлар. Ўша нарса ҳаёт йўлларингизда илҳақ-интизор. Эрта бир кун насиб этса, унга дуч бўласизлар. У сизларни кулдиради, куйдиради, у сизларни бор қилади, йўқ қилади. Ана шунда жуда-жуда сибизға чалгиларинг кеп қолади. Боя Норсоат тўғри топди десак ҳам бўлаверади. Полвон қули бўлиши керак бўлган учинчи нарса, бу сибизға! Келинглар, ҳозирча уни шундай деб атаб турайлик. Ҳаётда ўзига йўлиққанларингизда, нима деб ном қўйсаларинг қўяверасизлар.

Даврон иккимиз бир-биримизга анграйган қўйи бир зум қотиб қолдик. Ахир шу пайтгача Абсал полвоннинг бу қадар узун гапирганини эшитмаган эдик. Устига-устак, унинг айтганлари бизни баттар қизиқтириб, ақлимизни шошириб қўйди.

– Яна топишмоқ, – деб минғирлади Даврон надомат билан бош ирғаб.

Устоз бизга эътибор бермай сибизғасини ғилофидан чиқарди-ю, чуқур тин олиб, чалишга тутинди.

Назаримда, бутун борлиқ сукутга толиб, нафас олмамай, сибизғанинг нолакор садоларига қулоқ осгандай туюлди. Гўё мусиқага ошуфта офтоб ҳам кўк тоқида тўхтаб қолгандай, оташ-олов баркаши бошимизга ағдарилиб кетгандай, унинг касридан тошу тупроқ, довдарахт, ўт-ўлан куйиб, тутаб ётгандай эди.

Сибизғанинг авжли-мавжли оху фиғони еру кўкни тутди. Хаёллару туйғуларни ортидан мастона эргаштириб, бир нажот, бир таскин, бир паноҳ излаб гирёна чарх урар, гўё излаганини тополмай, сахро саробларига қоришиб, сарғайган дала-даштни баттар сарғайтириб, олис уфқларга сингиб кетар эди. Узоқ-яқиндаги экин пайкаллари сувсираб эмас, сибизға бўғзидан отилаётган бўзлов, дарду ҳасрат ҳовуридан қоп-қорайиб кетгандай, кунботардаги тап-тақир қир-тепаликлар бағридан кўтарилган куюн сибизғанинг аччиқ-аччиқ нолаларидан масту мустағриқ бўлиб, жаваза билан кўкка ўрлаб бораётгандай туюларди.

Ниҳоят, сибизға садолари тинди. Абсал полвон лом-мим демай манглай терларини кафтига арта-арта чайладан чиқиб кетди. Адашмасам, ана шу бизнинг устоз билан сўнги суҳбатимиз, сибизға тилида сўнги сирлашувимиз бўлди.

Биз Абсал полвонни танидик, билдик.

Орадан бир ҳафтача ўтиб Қувондиқ қайсар бизни олиб кетиш учун юборган машина ўша қуюқ толзор олдида қантарилди. Бир ойлик шогирдлик давомида чўл қўйнидаги бу овлоқ гўшага, Абсал полвонга, унинг тинч-тотув оиласига хийла кўникиб қолган эканман. Машина етиб келган пайт Давронга кўшилиб бир-икки шодон ирғишлаб қўйганимдан ҳатто хижолатга тушдим. Ўзимни гўё устозга хиёнат қилгандек, шу пайтгача яхши шогирд сифатида уни алдаб юргандек ҳис қилдим.

Абсал полвон машина келишидан анча аввал мени ёнига чақириб олди. Индамай қўлимга яп-янги сибизға тутқазди.

– Яқинда сен учун ясадим. Ол, мендан эсдалик.

– Раҳмат, устоз, – дедим алланечук тўлқинланиб, – кўз қорачиғидай асрайман буни.

– Асрама, тез-тез чалиб тур. Сизларга қўшни қишлоқда Сафармурод деган оти йўғу номи бор чавандоз яшайди, танийсанми?

– Танийман, кўп кўрганман у кишини. Шунқор Ҳобил деган шоир у ҳақида “Жазирама” номли асар ёзган экан, адабиёт муаллими айтган эди.

– Ана, кўп нарсани биларкансан, шу одам сибизға чалишга уста. Икки-уч кун қатнасанг, бип-биноийи ўрганиб олсан.

– Сиз айтгандай бўлади, устоз. Бизникига меҳмон бўлиб боринг.

– Хўп, иним, хўп. Ҳа, айтганча...

Эндигина қайрилиб кетаётган жойимда устозим яна тўхтатди.

– Аввал ҳам айтгандим-ов... майли, яна такрорлайман. Кураш пайти атрофинга кўп аланглама, давранинг салобати босади, сушт тортиб қоласан, кучинг қочади. Икки кўзинг фақат рақибда бўлсин, тушундинг-а.

– Тушундим.

Мен Абсал полвон берган сибизғани худди устозга тақлидан кўкрак чўнтагимга авайлабгина солиб қўйдим.

Очиғи, қишлоғимизни кўп соғиниб кетгандик. Ўн беш кунча аввал Қувондиқ қайсарнинг югурдақларидан бири гўшт-ёғ, қовун-тарвуз, асалу ёнғокдан иборат бир дунё ош-овқат келтириб бергандан бери у ёқдан ҳеч хату хабар олмадик. Тезроқ машинага ўтириб жўнаб кетишни сабрсизлик билан кутардик.

Мана, ниҳоят биз ўтирган машина оҳиста кўзғалди. Бизни Абсал полвон бола-чақалари билан толзор биқинида кузатиб қолди. Мен аҳён-аҳён машинанинг орқа ойнасидан изимизга қараб қўярдим. Қўлларини белига тираб, ҳали-ҳануз биз томон тикилиб, баланд чинордай қад кериб турган устоз тобора кичрайиб борар эди. Беихтиёр чўл қўйнига кўчиб келган кунларимиз ёдимга тушди. Ўшанда ҳам қадрдон қишлоғимдан кўнгил узолмай машинанинг орқа ойнасидан бот-бот термулганман. Термулганим сайин улкан тоғлар митти-митти тепаликларга айланиб қолганини кўриб йиғлаб юборганман. Мана, бу гал ҳам устознинг тобора узоқлашиб, тобора кичрайиб бораётганини илғаб негадир кўнглим бузилди. Даврон эса бир гапириб, ўн куларди.

– Эй, жўра, – деб қолди у бир пайт, – менинг бургутларим нима қилишяпти экан-а...

Мен индамай елка қисиб қўйдим. Орадан роппароса икки соат ўтиб маълум бўлдики, “Кенгсой бургутлари” қишлоққа кираверишда, тутзор бўйида бизни кутиб туришган экан. Афтидан, улар бизни тантанавор қарши олишмоқчига ўхшарди. Бир пайт танаси йўғон тут панасида ғира-шира кўриниб турган қизга кўзим тушиб қолди. У Танзила эди! Негадир юрагим гурс-гурс уриб кетди.

– Ия, ана, – деб қолди бир пайт Даврон, – Танзила ҳам мени кутиб олгани чиқибди! Кел, шу ерда тушиб қоламиз.

Давроннинг талабига биноан машина тўхтади.

– Нарсаларимизни уйга бериб қўйинг, биз бир пасдан кейин борамиз, – деди дўстим ҳайдовчига.

Биз худди узоқ сафардан қайтган сайёҳлардек, йўқ, йўқ, қаттол ёвни тор-мор этиб, юрт остонасидан ғолибона оёқ оширган ботирлардек болалар томон мағрур-масрур юрдик.

– Қуёш ҳали ботмаган!

Болаларнинг туйқус қийқириғи ҳатто аста-секин уфққа оғиб бораётган қуёшни ҳам чўчитиб юборгандай туюлди. Биз ҳам кўл сермаб уларга жўр бўлдик. Бир зумда далаю дашт қувноқ кулгулар, беозор ҳазил-хузуллар билан тўлиб-тошди.

Мен болалар билан кўришиб, галма-гал ҳол-аҳвол сўрашаётган бўлсам-да, аммо фикру зикрим сал нарида ҳали-ҳануз чала-ярим яшириниб турган, боя болаларнинг қийқириғига қўл силкитиб ўзича жўр бўлган Танзилада эди! Ички бир иштиёқ мени у томонга тортқилар, юрагимда ажиб бир хислар кезинарди. Аммо Даврон мени яна ортада қолдирди.

– Болалар, мен ҳозир, – деди у атрофини ғалаговур билан ўраб турган дўстлари даврасини ёриб қиз томонга юраркан, – Танзила, салом, қалайсан?

Танзила бир дона тут япроғини қўлида ғижимлаган қўйи уялиқираб панадан чиқди.

– Ассалому алайкум, акажонлар, яхши етиб келдиларингизми?

– Э, сўрама, Танзила, – деди Даврон олифталарча қўл силтаб, – роса бопландик, тинкамиз қуриди. Эс-

сиз, шаҳарга бормадик-да, сенга зўр совға олиб келган бўлардим.

– Менга ҳеч нарса керакмас, – деди қиз баттар уялиб.

– Кутиб олишга чиққан қизга албатта совға бериш керак, нима, киноларда кўрмаганмисан?

– Мен... мен кутиб олишга чиқмадим. Сигирларни ҳайдаб келаётгандим... сизларни кўриб тўхтадим.

Қизнинг гапларига чиппа-чин ишонган Давроннинг ҳафсаласи пир бўлди.

– Сени қара-ю, – деди у болалар томон юраркан, – мени кутгани чиққансан деб қувониб ўтирибман.

– Даврон, – деб қичқирди болалардан бири, – биз зўр стадион курдик, юр, сенга кўрсатамиз.

– Қани, юринглар!

Болалар дувва йўлнинг нариги тарафига ўтиб олишди.

– Мен ҳозир етиб оламан, бораверинглар, – дедим улар орасидан секин сирғалиб чиқарканман.

– Яхши, сен Танзилани уйига олиб бориб қўй, – деди Даврон қандайдир буйруқ оҳангида, – кечқурун қишлоқ оралаймиз. Бугун уйқу йўқ. Шу пайтгача чайлада мириқиб дам олганимиз етар.

Мен Танзиланинг ёнига келдим.

– Ассалому алайкум, ака, яхши келдингизми? – деди у қизариб-бўзариб.

– Ўзинг қалайсан?

– Яхши. Ҳозир каникул. Уй ишларига қарашиб юрибман, – Танзила гапирардию, соғинч, қувонч лиммо-лим нигоҳларини ҳар ён олиб қочарди. – Мана, сигирларни ҳайдаб келаяпман.

– Қани улар?

– Уйга етиб қолгандир.

– Эсли сигирлар экан.

Танзила қиқирлаб кулиб юборди.

Биз гаплашиб қишлоқ томонга юрдик.

– Чин полвон бўп кетибсиз, – деди Танзила менга меҳр билан кўз ташлаб.

Унинг сўзларидан, қарашларидан яйрардим.

Биз Абсал полвондан узоқлашган эдик.

Танзила ўша ёз бешинчи синфни тамомлаган, чиройига чирой, бўйига бўй қўшилиб қолган эди. Уста Абил уни еру кўкка ишонмай парваришлар, топган-тутганини унга атар, ҳар гал шаҳарга борганида, қизи учун атай нимадир олиб келар эди. Енги, этаги калта, шаҳарча фасондаги кийимларига, тилла-кумуш тақинчоқларига, шалоладек ёйилган соч турмакларига қишлоқ қизлари ҳавасу ҳасад билан қарашарди. Мулла Мирза неварасининг шаҳарча ясан-тусанини, ўз таъбири билан айтганда, шайтоний нағмаларини кўрганда одатдагидек калимаи шаҳодатни тилга олиб, қўлини юзига пардалар қилиб панага қочар, аммо Танзила бобосини учратган жойида меҳр билан бўйнига осилиб ялаб-юлқаб ташлар, ноқобил, ноақл фарзандларидан рўшнолик кўрмаган қария мумдек эриб кўзларига ёш олар, неварасини алқаб эркалар, гоҳо уни қўмсаб, соғиниб ўғлиникига излаб борар эди.

Мен Абсал полвон ҳадя этган сибизгани яшириб қўйишни қайта-қайта тайинлаб онамга топширдим ва уни қайтиб ҳеч қачон сўрамадим.

Биз Абсал полвондан узоқлашган эдик. Ҳолбуки, ўша йиллар шу устознинг таълими шарофатидан тенг-тўшларимиз орасида полвон бўлиб танилдик.

Кураш давраларида номларимиз алоҳида эътибор билан тилга олинадиган бўлди. Айниқса Давроннинг шашти баланд эди. Бу орада унинг зўравонлик, жангарилик томири ҳам қабарди. Теварақдаги шаҳару қишлоқларда ўзича адолат тиклаб, ўзича кенгсойликлар ор-номусини ҳимоя қилиб юрарди. Ҳатто кимнидир калласини ёргани учун, кимнидир калтаклаб қўлини синдиргани учун вилоят марказида икки-уч марта милицияга ҳам иши тушди. Аммо отасининг кўмагида ҳаммасида оп-осон қўтилиб чиқди.

Ўз совуғидан ўзи жунжикиб қиш эндигина кириб келаётган кунларнинг бирида қишлоғимизда катта тўй, катта кураш томошаси бўлди. Унга узоғу яқиндан номдор, унвондор полвонлар ташриф буюришди. Шаҳардан машҳур бир самбо бўйича спорт устаси икки нафар, бизлар тенги шогирдини эргаштириб келгани ҳақида эшитдик.

– Биттасига сен, биттасига мен чиқаман, – деб тантанавор эълон қилди Даврон, тўйхона теварағида жанжал талаб изғиб юрган пайтимиз, – энафар шаҳарликларга би-ир кўрсатиб қўяйлик. Иккинчи бу ёқларга оёқ босмайдиган бўлишади.

Биз ризолик, ҳамфикрлик, ҳамнафаслик аломати сифатида одатдагидек қўлларимизни мушт қилиб баланд кўтардик.

– Қуёш ҳали ботмаган!

Аммо ўша кеч илк бор қуёшимиз ботгандай бўлди. Кураш давраси гувуллаб турарди. Гоҳ ғала-ғовур, гоҳ қийқириқлар осмонга ўрлайди. Қўшни қишлоқлик, тўй эгасига қандайдир қариндош бўлган, ўзининг қаттиққўллиги, адолатпарварлиги билан ном қозонган Эргаш мироб бош баковул эди. У ўзининг жез жарангидай қаттиқ ва тиниқ товуши билан гоҳ даврани тинчлантирар, гоҳ майдонга чиққан полвонларни таништириб, совринни эълон қилар, ора-чора ҳазил-хузул, қочирим гаплар билан томошатаалабларни кулдирар эди. Биз қишлоғимизнинг атоқли полвонлари тўпида пайт пойлаб ўтирардик.

– Даврон, чиқ! – деб қолди бир пайт бизга бошқош бўлиб турган Каримбой муаллим, – анови шаҳарликларнинг бири давра айланаяпти, жуссаси ҳам кўп катта эмасакан, тезроқ чиқ.

“Шаҳарлик Хусан полвонга талабгор борми? – дея учинчи бор эълон қилаётган баковул Давронга кўзи тушиб, мамнун бош ирғади.

Шаҳарлик рақиб курашчидан кўра сартарошга кўпроқ ўхшарди: ораста сочлари сип-силлик, ранг-рўйи оппоқ.

Аммо... баковул полвонларни эл-халққа таништириб, солимни айтиб, рақиблар бир-бирига ҳамла бошлагандан бу ёғига атиги икки ё уч дақиқа ўтди. Чалпак бўлиб тушган Давронни рақибни кўкрагидан босиб турарди! Бу қандай содир бўлди, ҳатто илғаёлмай қолдим.

– Ҳало-о-ол! – ҳайқириб юборди давра.

Бироқ Эргаш мироб мартабали меҳмонлар қаторида тоғдай тебраниб ўтирган Қувондиқ қайсарга бир қараб қўйди-да, кескин бош чайқади.

– Йўқ, бу ғирром! Қайта бошдан курашинглар, полвонжонлар!

Давра норизо гувиллаб қўйди. Хусан полвон рақибини қўйиб юборар экан, бир баковулга, бир тарафдорлари ёққа ажабсиниб тикилди.

– Қани, давра совуб қолмасин, полвонжонлар, олишинглар! – деб ҳеч нима кўрмагандай у ён-бу ён юринди Эргаш мироб.

– Эй!

Бу ўрнидан ирғиб турган Давроннинг қичқирғи эди.

– Эй! – деди у баковулнинг елкасига туртиб, – нима деяпсиз ўзи? Қандай ғирром, ҳалол ташлади-ку?!

Даврон шундай дедию шиддат билан даврандан чиқиб кетди. Мен унинг одатдагидек жазаваси тутганини тушундим, болалар ушлаб турган Давроннинг қалин камзулини, ботинкасини олиб орқасидан югурдим.

Ана у! Устидаги ятакни ечиб дуч келган ёққа улоқтирдию қоронғулик қаърига ўзини урди.

Тўйхона тарафдан яллагининг баланд хонишлари жарангларди.

Отиб тош менга тондинг-ку,

Бўлар энди, бўлар энди.

Оғир кунларга солдинг-ку,

Бўлар энди, бўлар энди.

Мен Давронни кўздан қочирмаслик учун югургиладим. Ҳаво хийла совук, қор иси келарди. Еру кўк қоп-қора, тўрт қадам наридаги шарпани ҳам илғаб олиш қийин. Мен дўстимнинг шамоллаб қолишидан қўрқардим. Аммо ҳамишагидек жазава пайти унга яқин бориш хавфли эканлигини билардим.

Даврон кимнингдир дарвозаси ёнига тўкиб қўйилган ғўзапоя уюмига бориб ўзини ташлади. Ташладию ғўжанак тортиб тек қотди. Мен бироз нарида икки-уч дақиқа уни кузатиб турдим. Тўйхона тарафдан яллагининг хонишлари, кураш майдони ёқдан томошабинларнинг қийқириғу ғала-ғовури баралла эшитилиб турарди. Ҳойнаҳой, совқотди, шекилли, андак вақтдан сўнг Даврон ётган жойидан туриб, букчайганча ўтирди.

– Ма, курткангни кийиб ол, – дедим ёнига бориб.

Дўстим мен узатган кийимларни терс бир ҳаракат билан эгнига олди.

– Шарманда бўлдим, – деб ғўлдиради у ботинкага оёқ суқаркан, – бир қўлдан қолдирмади-я?!

Мен дўстимни авайлаброқ овутишга уриндим.

– Онг кеттинг-да.

– Ҳақиқий самбочи экан. Қандай усул қўлаганини ҳам билолмай қолдим... одам нонни катта тишласаям, катта гапирмаслиги керак экан. Ўзимизча мақтаниб юрибмиз-а.

– Хафа бўлма, Даврон, курашда доим зўр келиб бўлмайди, чидаш керак.

– Мен отамдан хафаман.

– Нега?

– Ўшанда бизни қандайдир сибизғачига топширмай, шаҳарга оборганида, ҳозир зўр самбочилар бўп кетардик, ҳар хил мусобақаларда қатнашиб машҳур бўлардик.

– Ношукурлик қилма, – дедим Даврондан астойдил ранжиб, – ўзинг кўтармалик қилиб йиқилдинг, бунга устозни айблама, у кишидан кўп нарса ўргандик-ку.

Шу пайт уч-тўрт шарпаннинг қадам товушлари бизга яқин келиб қолди. Улар “Кенгсой бургутлари” экан.

– Э, бу ерда ўтирибсизларми, – деди Шайхали ҳаллослаб, – изламаган жойимиз қолмади.

– Ҳамма устимдан кулиб ётган бўлса керак у ёқда, – деб пўнғиллади Даврон.

– Нега куларкан, – деб энтиқди Ғиёс, мард полвон экан деб мақтаб ётишибди.

Дўстим билаги билан манглайини қашлади. Одатда, мамнун бўлса, нимадандир кўнгли тўлса шундай қилиқ қиларди.

– Енгилаганини тан олиш марднинг иши, – деб қўйдим яна бир карра унга далда бўлиб.

Даврон ирғиб ўрнидан турди. Биз ҳам шуни кутиб тургандик.

– **Қуёш ҳали ботмаган!**

Жўшқин, тиғдай кескир ҳайқиригимиз тунд булутлар бағрини бурдалаб ўтиб, маржон-маржон юлдузларга тегиб акс-садо бергандай бўлди. Ишончу умидга, орзую иштиёққа лиммо-лим ана шу ҳайқириқ мавжларида солланиб кунлар, ойлар, йиллар ўтди. Завклишавқли кунларнинг бирида, ниҳоят, ўрта мактабни битириб, етуклик аттестатини қўлга олдик. Беғубор болалик, учқур хаёлот, сертупроқ йўлларнинг чанг-тўзонига қоришиб ортда қолиб кетди. Чанг-тўзонлар булути аро шижоатга, курашга, бирдамликка ундовчи баланд кўтарилган ўша қўлларгина, ўша жанговар, жарангдор ҳайқириқгина изимиздан қолмай эргашиб келар эди.

– **Қуёш ҳали ботмаган!**

Мактабимиз директори мустақил ҳаётга қадам қўйганлигимиз билан бизларни қутлаган, қувноқ қийқириқлар, беозор ҳазил-хузуллар, сирли суҳбатлар авж олган ўша битирув кечаси ҳам шонли-шукуҳли шиоримиз шу тахлит яна бир карра жаранглади. Унга ўғилу қиз, ўқитувчию ўқувчи, барча-барча баб-баравар жўр бўлди. Ҳаммаси, одатдагидек, шахзодалардек ясанган, бир гапириб ўн кулаётган, ҳар бир хатти-ҳаракати ўзига ярашиб турган, ҳаммадан кўркама, ҳаммадан ўктам Давроннинг биргина ишораси билан худди келишиб қўйилгандек бир лаҳзада содир бўлдию, ҳайқириқ шиддатидан еру кўк ларзага келди.

Менинг эса дилим хуфтон, кўнглим вайрон эди. Етуклик ҳужжатини эмас, шафқатсиз ҳукм нусхасини қўлига олган маҳбусдек қарахт турардим. Ахир бугун биз буткул тарк этишга чоғланаётган, негадир буни тантанали нишонлаётган мана шу мактаб, унинг тош-бетон ичу таши, синфхоналари, ҳовлиси, ҳамма-ҳаммаси менга ғоят азиз ва муқаддас эди. Чечак офтоб нурига интилгандек, мен ҳам мактаб бағри сари талпинардим, топинардим. Гўё бу ерга ўқиш-ўрганиш учун эмас, яшаш-яшнаш учун келардим. Чунки... чунки томиримда қон ўрнига ишқ-муҳаббат олови оқарди.

Мен... мен бетоқат, беқарор, беҳаловат ошиқ эдим. Мактаб кучоғидагина гўзал ва оқила Танзилани кўриб, қувноқ кулгуларию ширин сўзларини эшитиб худди лабига обиҳаёт томизилган оғир бемордай жонланиб, қалбим, ўй-хаёлларим, туйғуларим таскин топарди.

Севгининг бундай ўт-оташига қачон йўлиқдим ўзи?! Ахир Танзилани қишлоғимизда эндигина пайдо бўлган дамларидан бери биламан-ку?! Йўллардаги қувлаишлар, тутзордаги учрашувлар, гоҳо бирга мол ҳайдаб, гоҳо бирга мактабга келишлар, беғубор, беозор ҳазил-хузуллар, содда-жўн суҳбатлар, ҳамма-ҳаммаси эсимда-ку?! Балки... балки қия очик дарвоза ёнида ҳуркиб, жовдираб турган қизчанинг маъюс кўзларини илк кўрганимдаёқ юрагимнинг туб-тубига сеvgи чўғ ташлагандир? Ўйинқароқ болалик, полвон бўлиш орзуси ортидан югуриб-елиб балки буни пайқамагандирман? Шўх-шаън қийқириқлар, курашда-

ги кетма-кет ютуқлар завқ-шавқи ўша лағча чўғни кўмиб кетгандир? Улғайиб, бўйнимиз, билагимиз йўғонлашиб нозик қад, гулгун юз қизлар қизиқишларимизни қитқлай бошлаган чоғлар кўз қирим билан ўша қўшни қизни зимдан излаб қолишларим недан дарак эди?

Бўйига бўй қўшилган сайин ўзини мендан олиб қоча бошлаган, ора-чора дуч келган пайт салом-алиқдан нари ўтмай, қимтинибгина узоқлашадиган Танзиланинг ортидан энтикиб, ҳаяжонланиб қараб қолишларим недан хабар берарди? Бу юрагимнинг туб-тубида кўмилиб қолган, ўша лағча чўғ тобора яшнаб, ёнишга, куйдиришга шайланаётганидан муждалар эмасмиди? Ниҳоят, у ловуллаб аланга олди! Ниҳоят, у мени роҳатбахш ишқ гулханига ташлади! Бу ҳол тўққизинчи синфда ўқиётган чоғларим, борлиқ баҳор бўёғига бўяниб, ўз ясан-тусанига ўзи маҳлиё бўлиб турган кунларнинг бирида содир бўлди.

Мақтаб бўйича шанбалик ўтказаетган эдик. Қай бир синф дов-дарахтларни бутуқлашга, қай бир синф кўча-кўйни тозалашга, баъзилари синфхоналарни таъмирлашга сафарбар этилганди. Устачиликка андак ўқувим бўлгани учун мени физика ўқитувчимиз чақириб, директор хонасидаги бўғинлари бўшашиб қолган столни тузатиб беришимни илтимос қилди.

Раҳбарнинг кабинети узун йўлакнинг охирида, ним қоронғу бурчақда эди. Тайинланган ишни бир пасда тиндириб, директорнинг курсисига ўтириб хонани томоша қила бошладим. Орқа деворда, ихчамгина жавон тепасида калта соқол дохий сурати, бурчақда эски бир телевизор, мен тузатган стол устида бир тахлама газета-журналлар. Негадир ичкарига очиладиган кўштабақа эшик тепасига дарз кетган. Хонадан зах ва бўёқ иси анқийди.

Бир пайт ташқарида тапир-тупир қадам товушлари, қизларнинг шўх-шаън кулгулари эшитилди. Афтидан, улар бир-бирини қувлашиб келаётганга ўхшарди. Сергакландим. Қадам товушлари директор хонаси томон яқин келиб қолди. Ҳойнаҳой, қизлардан бири узун йўлакнинг ним қоронғу бурчағига яшириниш илинжида эди. Сабрим чидамай йўлакка қарамоқчи бўлиб шашт билан эшикни тортиб очдим. Очган заҳотимоқ эшикка эндигина суянган бир қиз мувозанатини йўқотиб ичкарига, очикроғи, тўппа-тўғри менинг кўксимга йиқилди.

– Ву-уй!

Қучоғимдаги жингилтоб сочлари тўзғин, қийиқ қошлари қоп-қора, лўппи юз, ақиқ лабли бу сулув Танзила эди! У узун-узун киприкларини пирпиратиб, юз-кўзимга бир лаҳза ҳайрону лол тикилдию бир талпиниб қад ростлади. Қад ростладию шиддат билан ташқарига отилди. Мен карахт қотиб қолган эдим. Бутун вужудимга ҳали менга нотаниш ёқимли бир титроқ инди. Алланечук ифорлардан кўзим мастона тиниб, бошим енгил айланар эди. Ўша кун директор хонасидан қачон, қандай чиққанимни, қачон, қай тарзда шанбалик яқунланганини билмайман. Билганим шулки, хуррак нигоҳлар, кўрқув ва уятдан бир оқариб, бир қизарган гулгун чеҳра кўз ўнгимдан сира кетмай қолди. Йўлаклардан, мактаб теварагидан, тўп-тўп қизлар орасидан киши билмас Танзилани излайман. Аммо уни учрата олмадим.

Ўша кун, ўша лаҳзадан бошлаб Танзила менга тутқич бермай қўйди. Мактабда, кўча-кўйда уни зору интизор излардим. Танзила доимо дугоналари даврасида юрар, мени кўриб кўрмасликка олар, ногоҳ дуч

келиб қолган чоғ, енгил бир саломлашиб, ортиқча оғиз очишга имкон бермай, олдидан чаққонгина узоқлашар эди. Бир куни сингилчамни, акамнинг қизчасини Танзила опасини чақириб чиқишни тайинлаб уста Абилниқига юрак ютиб киргизиб юбордим. Шом қоронғулиги қуйилиб келаётган пайт эди. Орадан бир соатча вақт ўтди. На қизалоқдан, на Танзиладан дарак бўлди. Тоқатим тугаб, эндигина уй томон бурилганимда чўнтак тўла конфет билан сингилжон чиқиб келиб, Танзила опаси чиқолмаслигини, иши жуда кўплигини тантанавор эълон қилди. Ели чиққан пуфақдай бўшашиб қолдим. Дарду дунём қоронғу бўлди.

Биз Абсал полвондан узоқлашган эдик.

Ишқ-муҳаббат мени беомон куйдирарди. На уйга сиғардим, на кўчага! Дардимни Давронга айтишга бир-икки оғиз жуфтлаган пайтларим ҳам бўлди. Аммо кулгуга қолишдан чўчиб унга ҳам лом-мим демадим. Шу тахлит беқарор, беҳаловат кунлар ўтиб борарди. Ўша ўқув мавсуми охирлаб қолган кезлар, тугаб бораётган баҳор яна қайта гуркираб, чор-атрофни ранг-баранг чечакларга, турфа ифорларга буркаб юборгандай бўлди! Танзила, менинг тутқич бермас Танзилам бирозгина шаштидан тушди! Мени кўрган маҳал аввалгидек ҳуркиб қочмас, ҳол-аҳвол сўрашар, узуқ-юлуқ, довдир-довдир гапларимни тоқат билан тинглар, ўзи ҳам неларнидир сўраган бўлар, гоҳо, дабдурустдан уйимизга келиб, онамнинг, янгамнинг у-бу ишларига қарашар, кўнглимни қувончу ҳаяжонга тўлдирар эди. Қиздаги бундай кутилмаган ўзгаришлар сир-асрорини баъзан ўзимча, тўғрироғи, худбинларча тушуниб бадхоҳлик билан илжайардим.

Ўша пайтлар қизлар ўртасида “Хотира” деган дафтар тутиш кенг анъанага айланган бўлиб, уни ўзлари истаган синфдошига, таниш-билишларига тутқазар, дафтар қўлига текканлар унга ўз тилакларини, шеър ё бирор матал битиб эгасига қайтарар эди. Ажойиб кунларнинг бирида Танзила ийманибгина ана шундай “Хотира” дафтарини узатди, эсдалик ёзиб берсангиз деди. Мен олам-олам қувончу ҳаяжонга кўмилиб, қиз қўлидан дафтар эмас, мулла Мирза таъбири билан айтганда, фаришта илқидан номаи аъмолини олгандай бўлдим. Дунё кўзимга чароғон кўринарди.

“Хотира”га синфдошларидан бошқа “бегона”лар ҳали “меҳмон” бўлмаган экан! Демак, Танзила биринчилардан бўлиб менинг ёзиб беришимни истабди! Бундай ашъвий далиллар мен учун ёруғ ва фараҳли муждалар берарди. Еру кўкда беқанот учиб юрардим.

Танзила тагин такаллуф этган ўша куни тун бўйи дафтарни силаб, ўпиб, хидлаб чиқдим. Назаримда, ундан севги ва бахтнинг хушбўйлари анқийтгандек, кимлардир, қачонлардир саҳифаларига ёзган тилаклар, ниятлар аслида аллақачон иккимизнинг манглаймизга битилгандек туюлар эди. Аммо тез орада жиддий муаммога йўлиқдим: дафтарга нима деб ёзишни билмай бошим қотди. Билганларимнинг, ўйлаганларимнинг барчаси оддий ва жўн туюларди.

Эртаси куни бир баҳона билан мактабга бормай “Хотира”га ҳеч кимниқига ўхшамаган, юрагим ҳарорати, севгим, муҳаббатим сезилиб турадиган сўзлардан териб-териб тилак ёзиш билан овора бўлдим.

Минг тиришиб уринишимга қарамай, кечгача менга ажратилган саҳифаларнинг аранг ярмисини тўлғаздим. Адабиёт муаллими қўярда-қўймай ёдлатган дарсликлардагидан бошқа бирорта ҳам шеър

билмаслигим хўп панд берди. Кечки пайт велосипедга ўтирдиму Давронларникига жўнадим. Биламан, дўстимнинг уйида шеърлар, ғазаллар битилган семиз-семиз китоблар жуда кўп. Давроннинг ўзи ҳам қанчасини ёддан билади, байрам-тантаналарда айтиб юради.

Ҳовлиқиб келганимни кўриб дўстим ажабланди.

– Ҳа, нима қилиб юрибсан?

– Зўр шеърлар ёзилган китобларингдан бериб тур, керак бўп қолди.

– Ҳа, шундайми, – деди Даврон ҳафсаласи пир бўлиб, афтидан, у бирор бир жанжалли масалани ҳал қилишга иштиёқманд турарди. – Анови “Хотира” дафтарга ёзмоқчимисан?

Негадир уялиб кетдим.

– Ҳа... Биттаси илтимос қилганди. Каллага ҳеч нарса келмаяпти.

– Танзила бўлса керак-а, – деди Даврон узундан-узоқ эснаб, – қайси куни менга бермоқчи эди, олмадим дафтари, хозирча ишим кўп, кейин ёзиб бераман дедим. Тумтайиб кетиб қолди. Тўғриси, қизларнинг шу “Хотира”си ҳам роса жонга тегди.

Бошимга тўқмоқ теккандай бўлди: “Демак, Танзила энг аввал Давронга узатган экан-да?! Бу нимадан дарак? Ё... йўқ, йўқ, бўлиши мумкин эмас!”

– Ҳа, нега гарансиб қолдинг, – деди дўстим афтангоримга ажабланиб қараркан, – қўрқма, қизганмайман, энг машҳур шеърый тўпламлардан бераман сенга.

Бироздан сўнг тўрхалта тўла китобларни олиб қайтарканман, бошқа бир ўйдан ичим илиб қолди: “Ахир... ахир Танзиланинг дафтари қандай рад этиш мумкин?! Демак... дўстимдан хавотирланмасам ҳам бўлади...”

Ўша тун китоб титиб, шеърлар ўқиб, ўзимга ёққанларини “Хотира”га кўчириб чиқдим. Менинг далли-девоналарча шуғулланиб ётганимни кўриб онагинам, болам, дарсларга берилиб кетди, кўз тегмасин, деган ўйда бўлса керак, мамнун бир қиёфада олдимга гоҳ чой, гоҳ қанд-курс келтириб кўяди. Мен... мен эса уни деярли кўрмайман. Бутун хонани, хаёлотимни Танзиланинг гўзал, жозибали сурати эгаллаб олган. Мен кичкинагина хонтахта устига мук тушиб эмас, гўёки, Танзиланинг оёқлари остида эгилиб-букилиб ишлосикром билан дафтар қоралайман. Лабларим шеърый сатрларни эмас, гўё юрагимдан қайнаб-тошаётган севги изҳорларини баён этади.

Ниҳоят, тонгга яқин иш битди. Эртаси куни катта танаффус пайти Танзилани бир амаллаб ёлғиз учратдим-да, гўё ёвуз девни ўлдириб, унинг кокилини васл умидида маликага келтирган ботирдай, қизнинг омонатини қўлига тутқаздим. Танзила уялганнамо “раҳмат” дедию, синфхона томон чопқиллаб кетди. Бир гал тарих фани бўйича туман олимпиадасига қатнашиб, берилган саволларга уч соатча жавоб ёзиб топширган эдим. Сўнг гўё ҳаёт-мамотим шунга боғлиқдай ҳаяжон-ҳадик оғушида натижасини роппароса ўн беш кун кутдим.

Ўша куни ҳам Танзилага “Хотира”сини қайтарар эканман, ўзимни худди ўша жиддий бир имтиҳон топширган, келажаги, тириклиги ҳал бўлаётган ўқувчидек ҳис этдим. Назаримда, Танзила ёзганларимни ўқиб, оҳу ноламни англаб, севгимга иқроор бўлиб, сочлари тўзгин, уст-боши юпун, яланг бош ҳолда, паришон бир тарзда қаршимга чиқиши, кўзларидан аччиқ-аччиқ ёш

оқиб, бошини оҳиста кўксимга қўйиши шарт эди. Йўқ, йўқ, ундай эмас, назаримда Танзила битикларимга кўз ташлаб, қалбимни англаб, мактабдан қайтар чоғи мени зимдан кутиб туриши, тунда қочиб кетаман, қувлайсизми, дея пичирлаши, сўнг келишилгандек, ой балқиб турган кечада, у тутзор бўйлаб лайливаш-лайливаш югуриб кетиши, мени уни тутиб олиб даст кўтарган чоғ, кўксимга оҳиста бош қўйиши зарур эди. Аммо... аммо ўйлаганларим сахро сароби бўлиб чиқди. Танзилада ҳеч бир ўзгариш сезилмади. У ҳамишагидек гулгун яшнаб, гоҳ дугоналари билан пичирлашиб, гоҳ қаҳ-қаҳ отиб кулиб ўз-ўзича, парвойи палак юрарди. Шундай бешафқат, бепарволиклар аро ўқув мавсуми ҳам битди. Сершовқин мактаб яна хувиллаб қолди. Менинг назаримда бутун дунё хувиллаб қолгандай бўлди. Чунки мен Танзилани, гўзал Танзиламни тез-тез кўриш, унинг жингил-жингил сочларини, қийиқ, қайрилма қошларини, дуркун, келишган қоматини, пана-панадан томоша қилиш имконидан айрилдим. Устига-устак, таътил бошланган, ҳаммамиз тўзидик. Мулла Мирза Танзилани олиб тоғлар бағрига, аллақандай қариндошиникига кетди. Янгамнинг айтишича, тоғда улар бир ойча юриб, ўша пайтлар табиблик талабида юрган қариянинг амалий фаолияти учун ҳар хил гиёҳлар йиғишар экан. Эҳ, бу фитнакор режадан аввалроқ хабардор бўлганимда, бирор баҳона билан уларга қўшилиб олишим мумкин эди. Ҳартугул, мулла бова мени яхши кўради, ҳар учратган маҳали, Норсоатбой, сизда сўпилик сиёғи бор, вақт топсангиз, сизга “Ҳафтияк”дан сабоқ бераман, кейинги пайтлар, эскича биладиган одам қолмаяпти, тўй-маъракаларни ўтказибгина юрасиз, деб илтифот кўрсатарди. Майли, ҳар қандай балоларга тайёрман, ишқилиб, Танзиланинг ёнида юрсам, йирик-йирик кўзларига тўйиб-тўйиб боқсам, бас. Бироқ тирикчилик таёғи худди кўк ранг йўл белгиси каби мени бошқа ёққа бошқариб турарди. Таътилимиз бошланган кунлар онам чўлнинг қайси бир посёлкасида истиқомат қиладиган оламникига меҳмон бўлиб бориб келган эди. Норсоат ҳам кап-катта йигит бўп қолди, ёзда бекор юрмасин, келиб, менинг дала ишларимга қарашса, уч-тўрт сўм ҳақ бераман, келгуси ўқув мавсумига уст-бошини бутлаб олади, дебди поччам. Мен ноилжоз рози бўлдим. Ахир, бу ерда нима ҳам қиламан. Танзила, менинг Танзилам йўқ! Даврон ҳам тез орада отаси билан аллақандай санаторийга кетишга чоғланиб юрибди.

Ўша ёз чўлу дашт жазирама қуёшдан эмас, менинг кўксимда ловуллаб турган ишқ-севги оловидан лов-лов ёнди. Узоқ-яқинда жимир-жимир кўринаётган сароблар, телбавор эсаётган гармсел менинг оҳимдан, менинг изтиробларимдан кўтарилар эди. Негадир гоҳ хўнграб-хўнграб йиғлагим, гоҳ қаҳ-қаҳ уриб кулгим, баъзан баралла маъюс ва ҳазин кўшиқлар айтгим келарди. Поччамнинг “Весна” деб номланадиган магнитофони ҳамиша ёнимда: энг машҳур ҳофизларнинг ишқ-севги, вафо-садоқат, ёр изтироблари васф этилган кўшиқларини берилиб тинглайман, ўз юрагим суратини кўргандай бўламан. Соғинч, соғинч ва яна соғинч мени беомон ўртарди. Поччамга тегишли экин дала-ларида, лойқа сувли канал бўйларида мажнунваш кезинардим. Ич-ичимни бир дард, бир оғриқ кундан-кунга кемириб борарди. Бу дард, бу оғриққа на Танзила териб юрган гиёҳлар, на Даврон дўстим дам олаётган жойлардаги шифобахш сувлар малҳам бўларди.

Шундай дилгир, зерикарли кунларнинг бирида ногоҳ сибизга чалгим, сибизга садоларини тинглагим келаётганини пайкаб қолдим! Кўз ўнгимда Абсал полвон жонланди. Жонландию устоз айтган сўзлар хаёлимда чақмоқдай чақиб ўтди.

“Полвон қули бўлиши керак бўлган учинчи нарса бир кун ўзи сизларни топиб олади. Куйдиради, кулдиради”.

Мен экин даласи биқинидаги чайлада маҳзун ўтирарканман, хаёлимга туйқус келган фикрдан яшнаб кетдим:

“Демак, полвонни қул қила оладиган, Даврон ҳам чираниб эслай олмаган нарса – муҳаббат!”

Мен ўз кашфиётимни ҳозироқ дўстимга айтмоқчи бўлгандай атрофимга алангладим. Аммо... айна пайтда Даврон тоғу боғларга бурканган гўшада дам оларди. Теварагим олов пулкаётган офтоб остида ҳансираб, лоҳасланиб ётарди.

– Укажон, сенинг бир касалинг бор-ов ичингда, – деди бир куни опам мени тузукроқ боқолмаётганидан афсусланиб.

– Бунинг дарди маълум, – деб айёрона илжайди поччам, – боврини ерга бериб, фақат “Муножот”ни эшитишидан ҳам билмаяпсанми, менга жуда таниш аҳвол.

Неларнидир ғира-шира англаган опам аччиғланганнамо чимирилди.

– Қўйинг-е, Норсоатга ундай нарсаларга ҳали эрта.

– Айна пайти-да, – деб бўш келмади поччам.

Мен чопиқ кутиб қолганини баҳона қилиб, қизара-бўзара ўрнимдан турдим.

Биз Абсал полвондан узоқлашган эдик.

Ўша ёз икки ойлик мардикорчилик касридан, ичкиш, орзиқиш, интизорлик оқибатидан куйиб қоп-қора косовга айландим.

Устига-устак, қишлоққа қайтишимдан сал аввал, қўярда-қўймай сочларимни орасталаб қўйиш ниятида қўлига қайчи олган ширакайф поччам тепа сочимнинг тубидан тиг солиб юборди. Оқибатда, хумдай каллани буткул қиртишлаб ташламоқдан бошқа чора қолмади. Ҳоли забунимга боқиб, ўкириб йиғлагим келарди. Ахир бу аҳволда Танзила нари турсин, ҳатто мулла Мирзага ҳам кўриниб бўлмайди. Афт-ангор – қоп-қора, калла етимқирдай тап-тақир, поччам қилмишига жарима тариқасида олиб берган ола-чипор костюм-шим, эгнимда худди полиз қўриқчисига ўралган жандадай шалвираб турибди.

Қишлоққа амал-тақал етиб келдим узимни ичкарига урдим. Бу ёғи мактаб очилишига атиги ўн кунча вақт қолган. Демак, шу фурсат ичида соядан чиқмай бироз оқаришим, андак бўлса ҳам сочни ўстиришим керак. Онда-сонда бирор баҳона билан уйимизга Танзила кириб келади. Уни ҳаяжону қувончга қоришиб эшик тирқишидан ё дераза ортидан яширинча кузатаман.

Танзила! Чинакам тоғ чечагидай очилиб кетибди! Тўлишган, тип-тиниқ юзлари, дуррача қирраларидан кўпириб турган сочлари, сарғиш-қизғиш либоси сириб турган қомаги мени оҳанрабодай ўзига тортарди. У гоҳ онам, гоҳ янгам билан гаплашиб тураркан, худди ниманидир, ненидир излаётгандай, атрофига киши билмас кўз югуртириб қўярди. У мени қидиряпти, мени, деган ўйдан бошим кўкка етгудек бўлади, аммо... минг афсуски, қизга кўриниш беришга, саломлашишга мавжуд талофатлар моненьлик қиларди.

Ўша мавсум сентябрнинг илк куни қишлоғимизда, тўғрироғи, мактабимизда ҳинд кино юлдузи Раж Капур, йўқ, йўқ, машҳур фаранг артисти Ален Делон пайдо бўлди! Ҳа, ҳа, ўша ёз аллақандай машҳур санаторийда дам олиб қайтган Даврон дўстим ўша доврўғи дoston юлдузлардан сира-сира фарқ қилмас эди. Ораста, силлиқ таралган сочлари, оқариб, тўлишган юзлари, тик қомаги ярашиб тушган яп-янги, кулранг костюм-шимми, чап қўлига тақиб олган аллақандай узук ҳар кимни суқланиб қарашга мажбур қиларди.

– Ия, қамалиб чиқдингми? – деди у мени илк кўр-гандаёқ хангу манг бўлиб.

Дўстим билиб-билмай яхши бир баҳона топиб берган эди.

– Ҳа, – деб бош ирғадим, – опамларнинг қишлоғида икитасининг суробини тўғирлаб қўйгандим, бир ойга тиқиб қўйишди. Поччам аралашиб аранг қутқариб олди.

Даврон ҳам, уни қуршаб турган “Кенгсой бургутлари” ҳам гапларимга чиппа-чин ишонишди. Илжайиб-тиржайиб мени бош-адоқ кузатиб турганларнинг юз-кўзида иззат-ихлос пайдо бўлди. Аммо бу ёлғонимдан барибир ичим илимади. Ахир, дўппослашиб, қамалиб чиқиб шу аҳволга тушдим деб қизларга, айниқса, Танзилага айтиб, тушунтириб юролмаيمان-ку! Яхшиям Даврон ҳамманинг диққат-қизиқишида эди. Синфдошлар у билан андармон бўлиб менга, тақир калламу шалвираган кийимларимга кўп ҳам эътибор беришмади. Умумий планда қисиниб-қимтиниб юр-вердим.

Ўша йили ғалати воқеа бўлди. Илгари мактаб очилмасданоқ ўқувчиларни пахта йиғим-теримига ҳайдайдиغان маъмурият бу гал мактабимизни тинч қўйди. Бутун мамлакат бўйича каттаконлар шундай буйруқ берганини кейин билдик. Ўзгаришдан ҳамма хурсанд эди.

Кунлар шу тахлит ўтиб борарди. Илгарилари ҳам Даврон ҳақида сирли пичирлашиб юрган қизларнинг сабр косалари тўлиб-тошиб, унга севги хатлари ёғдира бошлашди. Мен Танзиладан хавотирда эдим. Даврон бир куни уни мактаб ҳовлисида, катта танаффус пайти намойишкорона ёнига чақириб, қизга ялтироқ қопламали қути узатди.

– Эсингдами, бир маҳаллар шаҳарга борсам сенга албатта совға олиб келаман деб айтгандим, мана, ваъдамни бажардим.

Танзила бироз уялиб, андак нозланиб, бироқ ял-ял яшнаб, дугоналар қийқириғи остида совғани олди-да, ичкарига югуриб кетди.

Ўзимни қўярга жой тополмасдим.

Ўша мавсум, ўша сентябр юрагимда илк бор ҳасад шарпаси пайдо бўлди. Мен кимман-у, Даврон ким, деган саволнинг, сўроқ белгисининг илмоқли учи кўксимга қадалди. Тунлари безовта тўлғониб иккимизни қиёслаб чиқаман. Даврон бой-бадавлат, иззат-обрўли хонадон фарзанди, егани ҳам, емагани ҳам олдида, истаса, санаторийда дам олади, истаса осмондаги юлдузни юлқиб олиши мумкин. Устига устак, келишган, полвон, пўрим йигит. Мен-чи, етим ўсган бир бечора. Бировлар машҳур гўшаларда, маишат оғушида юрган пайт, чўлнинг ит топмас бир бурчагига бориб, уч-тўрт сўм илинжида ёз бўйи ко-совдай қорайиб ер чопаман, экин суғораман, ён-атрофда биров таниб, биров танимайди.

Мен тунларни кунларга, кунларни тунларга улаб шу тахлит таққослашга берилар эканман, Даврон мендан хийла узоқлашиб, улкан қояга айланиб бораётганини, ўзим эса кичрайгандан кичрайиб, митти ҳашоратга дўниб қолаётганимни пайқайман. Таққослашга берилганим сайин Танзила мендан олислаб, Давронга яқинлашиб бораверарди. Назаримда, уларнинг даражаси бир-бирига тенгдек туюларди.

Мен ҳам дўстимдан, ҳам севгилимдан муқаррар айрилиқни бўйнимга олиб, тушкунликка туша бошладим.

Дарду дунём қоронғу, хаёлларим паришон эди. Шундай бефайз, беҳаловат кунларнинг бирида кечки пайт дарвозамиздан отасидай гумбурлаган овоз бериб, қандайдир ялтироқ тугунчани қўлтиқлаб Даврон кириб келди. Эгнида ўша қимматбаҳо кулранг костюшим, оёғида учи ингичка туфли, ҳамишагидек ораста, ҳамишагидек кўркама.

– Меҳмонни кутиб олмайсанми, дўстим! – деди у тантанали товушда.

Унинг шодон қиёфасидан негадир ансам қотди. Зўраки илжайиб, истамайгина кўришдим. Ичкаридан онам отилиб чиқди. Одатдагидек Давронни кучиб, алқаб, манглайдан ўпиб кўярга жой тополмай қолди. Бу орада янгам меҳмонхонани ҳозирлашга улгурди. Онам ошхона томон шошилди.

– Бугун туғилган кунинг, – деди Даврон хонтахта ёнига ястаниб ўтираркан, – ўзинг беҳабар-ов...

Мен саросималаниб қолдим. Балки ўлган кунимдир, балки кўмгани келгандирсан, дедим ичимда ғижиниб. Негадир дўстимнинг ҳар бир қувноқ гапи, кулгулари тобора асабларимни эговлаб борарди. Шу орада меҳмонхонага жонсарак онам кирди. Даврон билан яна қайта ҳол-аҳвол сўраша кетди. Ҳеч чеҳрам очилмаётганини сездими, дўстим бироз бўшашиб қолди.

– Қарасам, бугун Норсоат дўстимнинг туғилган куни экан, би-ир табриклаб келайми деб чиққандим, – деди у худди ўзини оқлаётгандай.

– Ўлай сенга болам, – деди онам хижолатланиб, – биз бунга одатланмаганмиз-да, шуйтиб ҳамишагидек ўтириб эдик. Йўқлаб келганинг учун, куллук, болам. Худой сени иззат қилсин.

Даврон боя қўлтиқлаб келган тугунни ечишга унади.

– Эна, – деди у негадир менга қарамай, – Норсоатга арзимас бир совғам бор эди. Санаторийдан опкелгандим. Туғилган куни бераман деб сақлаб юргандим.

Дўстим чақонгина тугун ичидаги тугунни ҳам ечиб, ичидан... ичидан худди ўзиникидақа костюм-шим чиқарди!

– Ийй... овора бўпсан, болам, – деди онам баттар хижолатланиб.

– Норсоат билан худди эгиздай бир хил кийиниб юрамиз деган ниятда олгандим. Эна, илтимос, шугинани дўстим ҳозироқ кийиб ёнимга ўтирсин.

Мен беўхшов илжайганча ўрнимдан турдим. Қаҳрим, нафратим, ноумидлигим, барча-барчаси, қайноқ сув сепилган қордай эриб борарди. Онамининг, дўстимнинг бетиним қистовига гўё аранг кўнган бўлиб уйга ўтдимув совғани кийиб чиқдим.

– Вой, болам! – деди онам кўзлари ёшланиб, – кўз тегмасин сизларга.

Кулранг, қимматбаҳо костюм-шим чиндан ҳам менга ярашиб турар, фақатгина тиканаксоч бош хуш манзарани бироз бузиб турар эди.

Ажаб, ҳамма муаммо кулранг костюм-шимда экан, шекилли, неча-неча кунлардан бери қаршимда қоядай юксалиб мени Танзиладан, келажакка бўлган умидишончдан тўсиб турган Даврон яна ўзим билан бўйинса, шўх-шоввоз дўстга айланди-қолди. Онам алқагандан-алқаб, дуолар кетидан дуолар қилиб, чиқиб кетгач, шу орада тузуккина тузалган дастурхон ёнида иккимиз зиёфатга ўтирдик. Акам ҳам Даврон билан кўришгали бирров кириб, ими-жимида бир шиша вино ташлаб кетган эди. Ундан ҳам ўзимизча катталарга тақлидан қадаҳ сўзлари айтиб оз-моз нўш этдик. Димоғимиз чоғ, вақтимиз хуш эди. Қизгин суҳбатимиз гоҳ кураш, полвонлар ҳақида, гоҳ... қизлар тўғрисида борарди.

– Эй, дўстим, қизлар тоза бадимга уриб кетди, – деди ичкиликдан ёноқлари бироз қизарган Даврон, – мактаб бошланганидан бери бешовидан севги хати олдим. Мана, биттаси ҳали ҳам ёнимда юрибди. – Даврон костюми чўнтагидан қат-қат букланган варақни чиқарди. – Эшит, ўқиб бераман, сен ҳам кўникавер.

Негадир унинг бу нияти менга ёқмади. Ярим тунда хонтахтага мук тушиб, минг бир хижолату умид билан қоғоз қоралаётган қиз кўз ўнгимда жонландию, озорлардан, овозалардан ҳимоя қилгим келиб кетди.

– Даврон, кўй, керакмас. Эшитгим келмаяпти.

– Нега?

– У сенга ёзилган. Ўзинг ўқи, ёқмас, йиртиб ташла. Бу иккингизининг ўртангизда қолиши керак.

Даврон бир зум юзимга ўйчан тикилиб, сўнг илжайди.

– Баъзан қойил қоламан сенга. Худди олимлардай гапириб юборасан. Манови айтганларинг менга ёқди. Чин, ҳеч ўйлаб кўрмабман, овоза бўп кетса... синфдош шарманда бўп қолади. Аҳмоқона қилиқларим кўп-да.

Шу пайт негадир поччамнинг даласида даллидемона юрган пайтим чала қолган жумбоқни ечганим эсимга тушиб қолди.

– Эй, Даврон, – дедим ҳовлиқиб, – эсингдами, полвон уч нарсанинг қули бўлиши керак деганди устозимиз. Сен икковини топгандинг, бирови ҳеч калланга келмаганди. Абсал полвон ҳам айтмай куйдирганди.

– Ҳа, эсимда. Роса бўларимиз бўлган.

– Ўша учинчи нарсани топдим.

– Топдинг? Нима экан?

– Севги. Полвон ор-номуснинг, севгининг қули бўлиши керак экан. Ўзим ўйлаб топдим.

– Бундай нарсани ўйлаб топиб бўлмайдими, калла – деб кинояли кулди Даврон, – китобни излаш керак. Ёз бўйи кўп асар ўқиб ташлабсанми деган хаёлга борибман.

Мен ҳам бўш келишни истамадим.

– Бу севги, аниқ севги.

– Бўпти, сен айтганча бўла қолсин. Лекин мен гапингга қўшилмайман. Мана, масалан, мен ҳам полвонликка талабгорман, лекин севгига ҳеч қачон қўл бўлмайман! Керак бўлса, севгини қўл қиламан! Ҳар қандай қизни севдира оламан, хоҳлаганим меники бўлади. Ишонсанми шунга?

Мен қизгин бош ирғадим. Рост, довжорак, шижоатли Даврондан ҳар бало кутса бўлади. Унинг ўз-ўзига ишончи ҳам, имкони ҳам баланд эди.

Хуллас, ўша кеч мен туғилмадим, қайта тирилдим. Дўстимнинг йўқлаб келгани, самимий суҳбати, албатта, қимматбаҳо совғаси шубҳаларимни, андуҳларимни тумандай тарқатиб юборди.

Мен спорт билан яна ҳам жиддий шуғуллана бошладим. Ўқишим, билимим ҳаминқадар, порлоқ келажгим фақат кураш давраларида, деб ўзимча хулоса ясадим. Қолаверса, Танзиланинг кўз ўнгида полвон сифатида танилиб, шон-шуҳратга белангим, унинг қалбини, ҳеч курса, шу йўл билан забт этгим келарди. Ажаб, севги ҳам қон босимиға ўхшар экан. Хуруж қилган пайтлари дарду изтиробдан ўзингни кўярга жой тополмайсан, маромида бўлган маҳаллар, ширин-ширин хаёллар оғушида хузурланиб юрасан.

Ўша йилнинг кузи ва қишида тўй-томошалар мўл бўлди. Кураш давралари вулқондай гувиллаб, қизиб турди. Даврон иккимиз ўзимизга яраша иззат-обрў, шон-шуҳрат топдик. Ўша мавсум полвонликка кўп берилиб кетдимми ё тантиқ туйғуларим буйруғига бўйсундимми, ҳар қалай, Танзилага зор-интизор интилишларимдан тийилдим, ҳатто баъзи пайтлар, қаршимда учраб қолган кезлар ўзимни мажбурлаб йўлимни чап солдим, у томонга қайрилиб қарамадим.

Бир куни кечки пайт кўшни қишлоқдаги тўйга тараддуд кўриб турган чоғим дарвозамиз оҳиста тақиллади. Янгам оғил тарафда мол-ҳол билан овора эди. Онам ҳам ҳовлида кўринмади. Ноилож, ўзим бориб темир эшикни очдим. Дарвоза ёнида қандайдир саросималаниб Танзила турарди.

– Вуй, кечирасиз... – деди у уялиб, – мен... Райҳон чеварга шогирд тушгандим. Урганишга манавини тикдим.

Қизни кўргандаёқ ҳаяжондан тилим, ақлим лол бўлиб қолган эди. Танзила анчадан бери узатиб турган тугунчани кейин кўрдим. Кўрдим-у, шоша-пиша кўлга олдим.

– Раҳмат... нима бу ўзи?

– Очиб кўрганда биласиз, – деди Танзила худди ёв қувгандай изига қайтиб кетар экан.

Мен гангиб бир тугунчага, бир чопқиллаб кетаётган қизга қараб биров туриб қолдим.

Ўшанда Танзила менга атаб қалин, пишиқ матодан полвонлик яктаги тиккан экан! Унинг ҳар қати, ҳар чокидан маҳбубамнинг ҳаёдан лов-лов ёнган юзлари, ҳуркак, хумор кўзлари кўриниб, пинҳона пичирлашлари эшитилиб турар, ўртанган юрагимни таскинга, ёруғ умидларга тўлдириб сирли муждалар берарди. Яна тинчим, оромим йўқолди. Ниҳоят, Танзилага кўнгил ёришга, севги изҳор этишга аҳд қилдим.

Ўша йили чўл киши қорли, бўронли келди. Ҳаммаёқ бахтиёр келинчақдай оқликка бурканган. Кўча-кўйда, мактаб теварагида узундан-узоқ давом этувчи сахро жазирамасидан безиллаб қолган болалар қийқириб, оғиз-бурунларидан ҳовур пуркаб қорбўрон ўйнашади, шишадай ялтиллаган музликларда сирпанишади.

Мен кўчамиз муюлишида катта қайроғоч ёнида қандайдир қатъият, ишонч билан, Танзилани кутиб турардим. Ҳозироқ унга севгимни айтаман, сен менга кераксан дейман, кечкурун учрашувга чақираман, деб ўзимча шайлангандим.

Ана у! Эгнида унча-мунча чўллик қизларнинг тушига ҳам кирмайдиган мўйна ёқали пальто, бошида оппоқ тивит рўмол, оёғида... оёғида қат-қат кўнжи нақ тиззасига етадиган қизғиш этик! Очиғи бундай этикни менинг ҳам биринчи кўриб туришим эди. Қизнинг оёғига беихтиёр анграйиб қолдим.

Танзила тўғримга келиб, қадамларини секинлаштириб енгил бош ирғади.

– Ассалом...

– Бугун неча соат ўқидиларинг? – дабдурустдан берган саволим шу бўлди.

– Беш соат.

– Биз тўрт соат ўқидик, – деб илжайдим худди кўп иши тиндиргандай, – адабиёт муаллими кўпқарига кетган экан, шуйтиб эрта қайтдик.

Қиз жаврашларимни ерга тикилган кўйи эшитган бўлди-да, индамай кета бошлади.

– Танзила!

У тўхтади. Қор кўнган киприкларини пирпиратиб мен томон ҳуркибгина кўз ташлади.

– Анови... анови... – мен энг зарур, ўта зарур сўзни айтишга чоғландиму... аммо оғзимдан бошқа гап чиқди, – яқтак учун сенга раҳмат, қўлинг гул экан. – Шу орада мақтаниб кўйишга ҳам улгурдим. – Сен берган яқтакни кийиб бир тўйда учта полвонни териб ташладим.

Танзила енгил кулди, гўё кулгусини яширмоқчидай, ўнг кўлини лабларига тегизиб кўйди.

– Уни ўрганчикка тиккандим. Сизга ёққан бўлса хурсандман. Кучингизга куч қўшилсин, ака.

Қиз ерга тикилган кўйи яна кета бошлади.

– Танзила!

Бу гап алам-изтиробдан товушим кескинроқ чиқди, шекилли, Танзила худди нимадир кутгандай, худди ненидир илҳақ излагандай илкис бурилди. Бурилдию жовдираган кўзларига кўзим тушиб буткул довдираддим. Хаёлимда чархланиб, тилимнинг учидан турган сўзлар тупугимга қўшилиб ютилиб кетди.

– Этигинг мунча чиройли, – дедим базўр, – қачон олдинг, ҳеч кўрмаган эканман.

Туйқус қизнинг юз-кўзлари яшнаб кетгандай бўлди.

– Буни Даврон акам санаторийдан опкелган экан...

Танзиланинг бошқа гапларини деярли эшитмадим. Бошим гувиллаб, қулоқларим шанғиллаб, кўз олдим тиниб кетди. Қаҳратоннинг қаҳри энди менга етиб келгандай, ичу ташим музлай бошлади. Ҳолим забун, тилим танглайимга ёпишган эди. Ортиқ сўз демай бош эгган кўйи кетиб бораётган қиз изидан нараҳт қараб қолдим. Қизғиш этикнинг баланд пошналари қорга қўшиб севгимни, умиду ишончимни топтаб, тўзғитиб борарди.

“Даврон акам деди-я?! Эркаланиб, суюб айтди-я?! Ҳаммаси ҳал бўлган, аллақачон ҳал бўлган! Мен тентак, мен нотавон нималарни орзу қилиб юрибман-а. Аввали, ўрганчикка тиккан яктагини менга, меҳр билан тиккан зартўнини Давронга берган бу қиз. Йўқ, Танзилани бошқа севмайман, ишқида ортиқ куймайман. Бундай арзанда, тантиқ қизларга Давронлар керак. Мен кимман ахир?! Онам айтгандай, кўрпамга қараб оёқ узатганим маъқул. Ўзимга муносибини топаман. Бошқа чорам йўқ”.

Теграмда қор учқунлари, хаёлимда шундай тигли ўйлар чарх урарди. Кўчада қолган дайди итдай довдирдовдир кета бошладим. Қаён бораётганимни ўзим ҳам билмасдим, билганим шулки, қайларгадир бош олиб, йўқолиб кетгим келар, қадамларим гоҳ сокин, гоҳ тезлашарди. Чор-атрофим оппоқ кўйлак-иштон кийган чолдай қалтираб ётибди. Қип-яланғоч дов-дарахтлар кўкка илтижо билан чўзилган қадоқ кўлларга ўхшайди. Ён-веримдан аёвсиз урилаётган қор учқунлари, бамисли каррак парчаларидай юз-кўзимни тимдалаб, куйдириб борарди. Билмадим, қайларга келиб қолдим,

қарасам, теварагим жим-жит, кимсасиз, қаршимда қор кўрпасига бурканган пайкаллар.

Мен... хориб-чарчаб қалин қор устига тиз чўқдим, сўнг... юзтубан йиқилган кўйи баралла йиғлаб юбордим. Йиғладим... йиғладим... шу алфозда қанча ётганим менга қоронғу, бир пайт кимдир, нимадир, бошимни, елкаларимни эркалаб силагандай, меҳрибонларча овулгандай бўлди. Илқис қад ростладим.

Қарасам, баҳор! Чарақлаб, ярақлаб яна кўклам келибди. Қадрдон кўёш яна ҳамишагидек парвона!

Ҳа, ҳа, ўша кишни алам-изтироб, кўз ёшларга қоришиб ўтказдим. Бутун борлиқ қору музга, мен эса алдамчи дунё, алдамчи дўст, алдамчи қизларга аталган ғазаб ва нафратимга буркандим. Танзиладан буткул юз ўғирдим, уни кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка ҳаракат қилдим. Аммо қиз беомон исёнимдан беҳабар шекилли, ҳамишагидек уйимизга кириб-чиқиб юрар, дуч келган чоғлар одатдагидек қисиниб-қимтиниб саломлашар, худди тоғасидан ширинлик умидвор қизалоқдай, мен томон баъзан хуркибгина, жовдирабгина кўз ташлаб кўярди. Ҳатто янги йил, эркаклар байрами сифатида ҳарбийлар куни билан қутлаб “откретка” тақдим этди. Табрикномани олдим у пананага ўтиб, уларни нафрат билан йиртиб ташладим. Биламан, у битта менга эмас, бутун синфдошларимга ёзиб чиққан, бу қизнинг ана шу саховати мени хўб куйдирарди.

Аммо... баҳор келдию, қор-музларга қўшилиб ғазабу нафратим ҳам эриб битди. Юрагимда баҳор бойчечаги каби яна севги кўкариб чиқди. Қир-адирларда барқ урган дашт гул-чечаклари худди кураш яктагига тикилган чироздай яна уй-хаёлларимни ўғирлади, яна умид, ишонч ифторлари димоғимни қитқилаб қочди. Ҳарнечук ҳаммаси хотин-қизлар байрами арафасида бошланди. Биз болалар синфдош қизларга совғасалом ҳозирлашга киришгандик.

– Эй, жўралар, – деб қолди кимдир, – пастки синфларда ўқийдиган қизларни ҳам табриклаймизми? Масалан, анови Танзилани. У ҳар байрамда бизларга откретка беради-ку.

Даврон чимирилаб, ғижиниб қўл силтади.

– Э, уми... ўзиям эринмаган қиз экан. Ёзгани ёзган, бу байрамда индамай кўя қолайлик, иккинчи табриклаймайдиган бўлади.

– Э, ундай қилмайлик, – деб тумсайди синфдош, – хафа бўлишади. Бу ёғи... мана, мактабни битиряпмиз, эсдалик бўп қолади-да.

Даврон бош қашлаб оғринган кўйи бироз ўйланиб турди.

– Ҳа, майли, сен айтганча бўла қолсин. Лекин ҳар биримиз табриклаб юрмай, бутун синфимиз номидан битта духи, бир дона откретка берамиз, шу етарли. Эсам... буларнинг қай бирига совға етказамиз.

Ўша куни дўстим қанчалар чимирилиб, қанчалар ғижинса, менинг шунчалар чеҳрам очилиб, қуйлаб юборгим келиб қолди.

“Демак, ораларида ҳеч гап йўқ, – деб ўйлардим тўлқинланиб. – Авзойини қара бунинг, агар севишган бўлганида, бошқача қараб, бошқача гапирарди”.

Мен яна бахтиёр ошиққа айландим-қолдим. Ўша кунлар Танзила баҳорий либосларда баҳордай барқ уриб, ҳамишагидан гўзал, ҳамишагидан жозибали бўлиб кетган эди. Гоҳо ўша узун йўлакнинг, ўша нимқоронғу бурчагига беихтиёр борганимни ўзим ҳам

сезмай қоламан. Тасаввуримда Танзила тагин чопиб келиб қучоғимга йиқиладию, мен уни шартта ўпиб, қулоғига севги изҳор қиламан. Аммо бу ширин, энтиктирувчи бир хаёл эди, хаёл! Мен Танзилага севги изҳор қилишга бошқа журъат этолмадим. Уни чўчитиб юборишдан, мактабда, кўча-кўйда учрашиб туришдан ҳам маҳрум бўлиб қолишдан кўрқдим. Шундай жонсарақ, беқарор кунлар кетидан кунлар шитоб билан ўтиб кетди. Ҳаш-паш дегунча мактабни ҳам тугатдик.

Назаримда, мен учун ҳаёт тугатгандай бўлди. Қўлимдаги етуклик аттестати эмас, гўё айрилиқ сафарига берилган чипта эди. Ҳамма шодумон, қийқириб ўйнаётган ўша битирув оқшомида мен бир чеккага ўтириб ўз яқин келажагимни тасаввур қилишга уринардим.

Эрта-индин Даврон иккимиз бирор институтга илиниш илинжида пойтахтни кўзлаб жўнаймиз. Ўқишга киролмасак, армияга чақиршади. Ҳар иккиси ҳам мени Танзиладан узоқлаштиради. Мен эса... уни кўрмасам, сўзларини, қулғуларини эшитиб турмасам... дунё кўзимга қоронғу бўлиб қолади. Шундай эзгин, дилгир ўйлар исканжасида турган пайтим, даврани бермай, ўйнаб ётган Даврон илжайиб, мастона чайқалиб ёнимга келди. У ширакайф одамдай сузилаётган бўлса-да, биламан, дўстим ҳам худди мен каби шароб ичмайди. Ўша бизникида ўтириб, катталарга тақлидан, туғилган кунимни нишонлаб бир-бир қултум вино нўш этган оқшомимиз иккимиз ичмасликка, чекмасликка, фақат спорт билан шуғулланишга, дунёга довруғ қозонган полвонлар бўлиб етишишга аҳду паймон қилганмиз. Биз сўзимизда турдик. Синфдошларимизнинг деярли ҳаммаси гоҳ ошқора, гоҳ яширин чекишар, туғилган кун базмларида, тўй-ҳашамларда бемалол шароб шишаларига қўл чўзишар, Даврон эса дўст-ёронлар ёлвориб-ялинишганда ҳам ичишдан қатъий бош тортар эди. Ҳатто битириш оқшомида баъзи бир хушомадгўй муаллимларнинг таклифини ҳам рад этди.

– Ҳа, дўстим, – деди Даврон ёнимга ўтириб елкамга қўл ташларкан, – ўйнамайсан, қулмайсан, тинчликми?

– Мактабдан айрилиш ёқмаяпти.

– Ўзи дарсларга аранг судралиб келардинг-ку, энди мактабдан кетгинг келмай қолдимми? Йўқ, сенинг бошқа дардинг бор-ов...

– Дўстлардан айрилгим келмаяпти, – дедим ўзимча хатоимни тўғирлаб.

– Бир дўстинг мен бўлсам, сендан ҳеч қачон айрилмайман, – деди Даврон елкамдан қаттиқроқ қучиб, – яқинда бирга Тошкентга кетамиз, бирга ўқишга ҳужжат топширамиз, насиб этса, бирга ўқиймиз. Иккимизнинг томиримиз туташ, жўра, ҳеч буёғидан қайғурма, қош-қобоғингни очиб, синфдошларга қўшилгин. Ҳадемай ҳаммамиз тўзиб қоламиз.

Рост, кўп ўтмай тўзиб қолдик. “Кенгсой бургутлари”нинг баъзилари институтларда ўқиш ниятида турли шаҳарлар сари юзланди, айримлари, ортиқча тихирликсиз, кетмонларини елкага ташлаб одатдагидек дала-даштга сингиб кетди.

Биз Абсал полвонни унутган эдик.

Даврон иккимиз зилдай-зилдай чемаданларимизни кўтариб Тошкентга равона бўлдик. Қувондиқ қайсарнинг ўзи бизларни поездга чиқариб, кузатиб қўйди. У ўзининг одатдаги гумбурлаган товушида бутун вокзални бошига кўтариб, гоҳ насиҳат қилиб қолар, гоҳ

кўрсатма-уқтирма бериб жонимизни ҳалқумга келтирар эди.

– Довдираманглар, болажонлар, довдираманглар. Тайинлаб қўйиппан, сизларни кутиб олиб, жойлаштириб қўйишади.

Қувондиқ ака чин айтган экан. Бизларни пойтахт вокзалида олифта, димоғдор, аллақандай институтда ўқийдиган икки йигит қарши олди.

Афтидан, кимнингдир олтимосига кўра чиқишган шекилли, бизларни назар-писанд қилмай, тузук-қуруқ гаплашмай, қандайдир ўрис кампирнинг тор, исқирт ҳовлисидаги катақдай ҳужрага жойлаштириб, эртаси куни, талаб ва истакларимизга кўра, университетнинг ҳуқуқшунослик факультетига ҳужжат топширишимизга кўмаклашишди.

– Бу ёғини энди секин ўзларинг кўраверларинг, – деди улардан бири бизларни яна ижарахонамизга тиқиб қўяркан, – бизлани вақтимиз йўқ сенлар билан эртаю кеч юришга, агар бирор проблема бўлса, кеча ёзиб берган рақамларга кўнғироқ қилларинг, ана, кампирнинг уйида телефон бор.

У ёғдайганича кўчага чиқиб кетди. Даврон унинг изидан ёғиниб, тажанглашиб қараб қоларкан, бош чайқади.

– Қайси гўрдан чиққан боди бу?! Яна бир оғиз ортиқча гапирганида тумшугига айлантириб солардим.

Кўрс раҳнамодан кутулганимиздан енгил тортдик.

Мен вилоят марказида поездга чиққандаёқ кишлоқни, уйимни, айниқса, Танзиламни соғина бошлагандим, барча нарсадан воз кечиб, ортга қайтгим келарди.

Даврон эса бир ҳафта ичида қип-қизил шаҳарликка айланди-қолди. Уст-бош, юриш-туриш, пойтахтча шевада бемалол гапиришлар, ҳамма-ҳаммаси мени анграйтиб ташлади.

Дўстим бу ерда текканга тегиниб, тегмаганга кесак отар, кўча-кўйда уруш-жанжал излаб, болаларни атай туртиб ўтар, мени юрак ҳовучлатиб, минг бир саросимага солар эди. Билмадим, ё ҳақиқий зўрлар йўлиқмади, ё дўстимнинг юз-кўзидаги шижоат чиндан ҳам чўчитармиди, ишқилиб, туртилган-сурилган болалар ҳам Давронга ботиниб бирор сўз демай, ортидан ажабланиб, таажжубланиб қараб қўйишарди, холос. Булар майли-ку-я, калта, юбқа кийган шаҳарлик қизлар Давроннинг яна бир иқтидорини очиб юборгандай бўлди. У ён-веридан ўтиб-қайтаётган, ўзининг таъбири билан айтганда, ҳурлиқоларга ютоқиб қарар, баъзиларининг бел-билагига қўл тегизар, айримларини чўлпиллатиб ўпиб олар, эвазига қарғиш, ҳақорат эшитса-да, пинак бузмай, илжайиб, кўз қисиб кетаварди. Мен дўстимнинг бундай қилиқларидан уялиб, кўрқиб беихтиёр дуч келган томонга қочиб қолардим.

Кунларим таҳликада ўтарди, муқаррар бир балога йўлиқишимиздан хавотирда эдим. Ниҳоят, ўша кутилган кун ҳам етиб келди.

“Салом” деган чойхонада тушлик қилиб, шўхшаён ўйноқлаб яна ҳужраимизга қайтиб келардик. Биздан беш-олти қадам олдинда, сочлари чиройли турмакланган, оқ-пушти ранг, енг-этаклари калта қўйлаги қадди-қоматини сириб турган қиз бел-биқинларини қимирлатиб хаёлчан кетиб борарди. Унга кўзи тушдию Давроннинг кўзлари чақнаб, оғзининг таноби қочди.

– Эй, ҳаддингдан ошма, – дедим унинг қўлидан тортиб, – тинчгина юр, мазанг қочиб қолмасин тағин.

– Шу охири марта, – деди Даврон атрофга бир аланглаб олиб, сўнг югуриб бориб ҳалиги қизнинг ёноғидан ўпиб олди.

Чўчиб кетган қиз қўллари билан юзларини тўсиб орқага тисарилди. Сўнг нафрат тўла кўзларини Давронга қадади.

– Бу нима қилганинг, жинни?! Сумкам билан бир уриб башарангни бўяб қўяман ҳозир.

Даврон ташланган қиз эмас, биздан беш-олти ёш катта жувон экан! Дўстим хижолатомуз ишшайиб қўлини кўксига қўйди.

– Кечирасиз, сизни бировга ўхшатибман.

– Қанақа бировга?! – деб баттар жазавага минди аёл. – Кўзинг кўрми? Ўзинг тенгига ҳазил қилсанг ўласанми?

– Сизни Танзила деб ўйлабман.

– Танзила?! Ким у Танзила-Панзиланг?

Мен севгилим, моҳитабонимнинг номи тилга олинганини эшитиб тошдай қотдим. Бошимга кимдир гурзи билан ургандай кўз олдим тиниб кетди.

– Шошма-шошма, – деди ҳалиги аёл бармоғини Даврон томон нуқиб, – сенлар Дуся холаникида турасанлар-а! Санлани танийман. Ана, энди мендан кўрасанла, қишлоқила. Санлани кўзларингни каттароқ очиб қўяман. Ўшанда Танзилангни яхшигина таниб оласан.

Жувон шахдам қадамлар билан олға юриб кетди.

“Даврон нега Танзилани тилга олди? – шу савол хаёлимни тинимсиз тирноқларди. – Нима, улар... ўпишиб юришганми?”

Мен тўлин ойим, қуёшим бўлган қизни Давроннинг кучоғида тасаввур қиларканман, ғазаб ва аламдан қўлларим мушт бўлиб тугиларди.

Аёл кетгач, бош қашлаган қўйи ёнимга қайтган дўстим, асабий хурпайиб туришимни ўзича тушуниб хижолатомуз мингиллади.

– Э, узр, жўра, шундай бўп қолди-да. Энағар, катта аёл экан. Қиз бўлганида осон қутулардик.

– Эй, – дедим ғазабимни аранг босиб, – нега... нега сен Танзилани тилга олдинг? Нима ҳақинг бор, ифлос ишларингга покиза қизларимизни тиқиштириб?!

– Нима, Танзила демай, Жарқиной дейинми? Баҳонам сал ишончли чиқишини ўйладим-да. “Танзила”! Қара, ҳақиқий шаҳарча исм.

Дўстимнинг гаплари жўяли туюлди. Мен яна шаштимдан тушдим. У ўшанда қоқ қаншарига тушадиган муштан қутулиб қолдию, аммо ҳалиги опадан қутулолмади. У аллақандай амалдорнинг хотини экан! Кечга яқин икки нафар милиционер бизни маҳкамага олиб кетди. Бир-икки соат у эшиқдан бу эшикка судрақлашгач, Давронни олиб қолиб, мени қўйиб юборишди. Тун ярмида ижара уйимни аранг топиб олдим. Эртаси куни биринчи имтиҳонга киришим керак эди! Аммо мен саҳар туриб университетга эмас, яна маҳкамага югурдим. Давронни уч суткага қамашган экан. Уч кун гоҳ туш пайти, гоҳ оқшом дўстимга овқат ташидим.

– Эй, – деб сўраб қолди у маҳкамада илк кўришган чоғимиз, – имтиҳонга кириб чикдингми, неча баҳо олдинг?

Мен кулдим.

– Эсингда йўқми, тентак. Икковимизнинг томиримиз бир-ку, сен бу ерда бўлсанг, мен қандай қилиб имтиҳонга бораман?

Даврон бир зум менга мамнун-миннатдор тикилиб пичирлади:

– Чин дўстимсан...

Кетар чоғим Давронга қараб, ўнг қўлимни баланд кўтардим. У ҳам шундай қилди. Сўнг паст, лекин шавқли-завқли бир овозда баб-баравар такрорладик.

– Қуёш ҳали ботмаган!

Орадан бир ҳафтача ўтиб биз университетга бордик. Қабул ҳайъати бизнинг ҳеч бир баҳонамизга ишонмай ҳужжатларимизни қўлимизга тутқазди. Авваллари қишлоқни кўмсаб, қадрдон қишлоққа қанчалар ошиққан бўлсам, патталар қўлга теккач, шунчалик кетгим келмай қолди.

– Кел-е, сентябргача шу ерларда томоша қилиб юрамиз, – деб қолди кутилмаган кўнгилсизликдан ҳануз хижолат чекиб юрган Даврон, – менда пул бор, иковимизга етади.

Роппа-роса бир ой шаҳарда кезиб юрдик. Қишлоққа қайтиш онлари яқинлашган сайин бир-биримизга маъюс, саволчан қараймиз. Қанчалик ўзимизни бепарво, шодон тутсақ-да, ичимизни афсус, алам ва уят кемириб борарди.

Биз Абсал полвонни унутган эдик.

Ўша йили “Кенгсой бургутлари” дан икки бола вилоят марказидаги институтга, тагин бири Самарқанддаги университетга илашибди. Танзила... менинг Танзилам, билмадим, аввалдан режалаштирганми, ё туйқус шу қарорга келганми, ишқилиб, вилоят марказидаги педагог кадрлар тайёрловчи техникумга кирибди. Кимларнинг астойдил ачинган, афсусланган, кимларнингдир истеҳзоли, кинояли нигоҳлари остида қишлоққа кириб келарканмиз, ён-атрофдан эшитган хабарларимиз ана шулар бўлди.

Биз уч кун уй-уйимиздан чиқмай ётдик. Сўраганларга мандат танловидан ўтолмадик, ҳатто ўша ердаги имтиҳон олган домлалар ҳам бизнинг омадимиз юришмаганидан куйиниб қолишди, деб кўя қолдик.

Бир ҳафтача қишлоқ бўйлаб изғиб юрдик. Уқишга кирган дўстларни табрикладик, курашлар, кўпқарилар ҳақида гаплашдик, хуллас, ўзимизни оутган бўлдик.

Шу орада Танзилани учратдим. Вилоят марказидан келаётган экан. Шаҳарча фасондаги соч турмақлари, сарғиш кўйлаги ўзига хўб ярашиб турарди. Юз-кўзида мамнуният, табассум кезиниб юрарди.

Ҳаяжон, хижолат, қувонч бутун вужудимда қоришиб кетган эди.

– Табриклайман, ўқишга кирибсан, – дедим салом-алиқдан сўнг. – Биз эса чаппа бўп йиқилдик.

Танзила афсус билан бош чайқаб, астойдил ҳамдардлик билдирди.

– Ҳуқуқшуносликка кириш қийин-да. Қаттиқ тайёрланиш керак бўлади.

– Армияга опкетмаса келгуси йил яна кўрамиз. Сизлар-чи, ўқишни бошлаб олдиларингми?

– Э, ўлсин, – деб чимрилди Танзила, – ҳаммамизни пахтага ҳайдаяпти. Душанба куни техникум ёпилиб, Ганжирга ётолоққа опкетишади. Икки кунга уйга рухсат беришди. Яхшилаб овқатланиб келинглар деийишди.

Биз кулишдик. Кулган пайт Танзиланинг кўзлари алланечук хумор-хумор сузилиб кетарди. Мен унга маҳлиё тикилиб қолдим.

– Танзила, сени кўргани бораман.

Қиз уялиб кўзларини опқочди.

– Чўлу биёбонда адашиб кетмайсизми?

– Йўқ, дунёнинг нариги чеккасига бўлсаям адаш-

май сени топиб бораман.

– Қаранг, – деб кулимсиради Танзила, – яна қийналиб қолманг.

У уйлари томон тез-тез юриб кетди. Мен ҳаяжондан юрагим гурс-гурс урган кўйи изидан бир зум қараб қолдим. Бу қадар дадил ва қатъий гаплашганимга ўзим ҳам ҳайрон эдим. Ҳартугул, икки ойлик Тошкент сафари бесапар кетмаганга ўхшайди.

Қишлоқдаги тенг-тўшларимиз қатори Даврон иккимизга ҳам ҳарбий хизматга қақриқ қоғози келди. Кўп ўтмай туман ҳарбий комиссариатида сочларимизни тап-тақир қириб жўнатишди. Бир-биримизга қараб мириқиб кулишдик. Қишлоққа қайтгач, гоҳ у, гоҳ бу кетарманникида хайрлашув зиёфатлари бошланиб кетди. Вақт тез ўтиб борарди. Менинг эсу ҳушим Танзилада эди. У билан туппа-тузук сочим бор пайтлар хайр-хўшлашиб олмаганимга афсусландим. Аммо... нима бўлган тақдирда ҳам уни кўришим, севишимни айтишим, ваъдасини олишим шарт. Танзилалар пахта териб юрган ўша маскан Кенгсойдан икки юз қақирим узоклиқда бўлиб, менга ўхшаган пиёдаларга, айниқса, йиғим-терим қизиган, қатновлар камайган пайти у ёққа бориб келиш мушкулдан-мушкул эди. Чора излаб, бошим қотиб, каловланиб юрган кезларим Даврондан таклиф чиқиб қолди.

– Юр, эртага Танзилани кўриб келамиз. Отамдан “Жигули”ни бир кунга сўраб оламан.

Кўнглим хижил тортганча рози бўлдим. Нега ундан туйқус бундай таклиф чиқиб қолгани ичимга ғулғула соларди. Елиб бораётган машина деразаларидан намхуш шабада эмас, яна шубҳа-гумонлар ёпирилиб кира бошлади.

– Ўша совхозда холам яшайди, – деди “Жигули”ни чаптастик билан бошқариб бораётган Даврон, – боргин, холанг билан хайрлашиб келгин, деб онам бир ҳафтадан бери гаранг қилиб юрибди. Охири, кўндим. Қайси кун Улдон чечани кўриб қолгандим, Танзила ҳам шу ёқда теримдалигини айтиб қолди. Яхши бўлди, биратўла уни ҳам кўриб қайтамиз, хурсанд бўлади.

Мен қувончдан қийқириб юбордим.

– Э, калла, дарров шундай демайсанми? Мен ҳам холангни яхши кўраман, дуосини олиб қайтаман.

Даврон ҳам мамнун илжайиб бош ирғаб кўйди.

Биз қоқ туш пайти кўзланган манзилга етдик. Давроннинг холаси билан дийдорлашдик. Мехрибон ва ғамхўр холажон бизни товук гўшти солинган димлама билан меҳмон қилди. Сўнг йўл узоклигини баҳона қилиб, хола ва унинг болалари, неваралари билан хайрлашдик.

Қуёш уфқ томон қиялаб қолган эди. Чор-атроф уч-қуйруқсиз далалар, экин пайкаллари. Ҳаммаёқдан қандайдир пишиқчилик иси анқийди. Йўллар, кўча-кўйлар кимсасиз, жим-жит. Ҳойнаҳой, барча пахта йиғим-терими билан андармон бўлса керак. Сертупроқ йўл бўйлаб тагин ярим соатлар чамаси юриб, Танзилалар пахта тараётган пайкал бошига етдик.

Зардобтус, кўз илғамас ерларга чўзилиб кетган пайкалда оқарган, қизарган, қорайган шарпалар тўзиб юрарди. Биздан анча нарида тушликкача терилган пахта юкланган трактор тиркамаси, бир неча енгил машина баланд қайрағоч шох-шаббалари аро ғира-шира кўзга ташланади.

Бизнинг “Жигули”га кўзи тушган теримчилар қийқиришган кўйи қўл силташди. Баъзилари этакларини елкага ташлаб шу томонга юра бошлади.

– Вой-бўй, ҳаммаси қизлар экан, – деди Даврон пайкалга синчиклаб кўз ташлаб. – Чувуллашини кара-я.

Мен ариқ лабидаги тош-тупроқ устига сакраб чиқдим қўлимни карнай қилиб қичқирдим.

– Танзила-а-а! Танзила керак бизга!

Беш-олти теримчи бирваракайига биз томон чоп-қиллаб кела бошлади.

– Нима бало, ҳаммаси Танзилами буларнинг, – деб пўнғиллади Даврон.

Узун-кенг кийимлар кийиб, бошларини оппоқ сурп рўмол билан ўраб олган қизлар чув-чувлашган кўйи ёнимизга етиб келишди. Келишдию, бошларидаги рўмолларини ечиб, хиринг-хиринг кулишиб, бир-бирларини сирли турткилашиб ариқ лабида туриб қолишди. Улар орасидан ажралиб чиққан Танзилани аранг танидик. Юзлари қорайиб, лаблари пўст ташлаб, қомати қандайдир тўлишиб қолибди. У қиёфаси қандайлигини яхши билса керак, уялиб, қимтини ёнимизга келди.

– Ассалом...

– Э-хе-е, – деди Даврон қиз билан қўл бериб кўришаркан, – кинолардаги хизматкор қизларга ўхшаб қолибсан-ку.

Мен унга норизо кўз ташлаб қўйдим. Чунки Танзила шу аҳволда ҳам мен учун ҳамма қизлардан гўзал ва латофатли эди.

– Сизлар ҳам жуда очилиб кетибсизлар, – деди ариқ лабидаги шўх қизлардан бири, кепка кўндириб олган тақир бошларимизга ишора қилиб.

Ҳаммалари қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборишди. Танзила ҳам қаварган лабларини қўли билан яшириб жилмайди.

– Қалайсан, Танзила? – деб мен ҳам у билан сўрашган бўлдим, – чарчамаяпсанми? Мана, сен билан хайрлашгани келдик.

– Армияга кетяпсизларми? – деб сўради қиз бошларимизга зимдан кўз ташлаб қўйиб.

– Ҳа, шанба куни жўнаймиз.

Шу пайт ўша трактор тиркамаси турган тарафдан икки милиционер резина таёқларини кўз-кўз қилиб биз томон юрди.

Мен бу ерда, бу ҳолатда кўнгил сирларимни Танзилага айта олмаслигимни, у билан аҳду паймон қила олмаслигимни ичимда сезиб, юрагим бирдан ғашланиб қолди.

– Агар... агар рози бўлсанг, хат ёзишамиз, – дедим аранг.

– Вой, албатта ёзишамиз, – деди Танзила кулимсираб, – уйларингиздан адресингизни оламан.

Аллақачон ариқдан хатлаб ўтиб теримчилар тўпига ўзини урган Даврон неларнидир гапириб қизларни кулдирарди.

– Эй, боллар, қани, жўнанглар бу ердан, – шу орада етиб келган милиционерлардан бири биз билан сўрашишни ҳам эп билмай, бирдан пўписага ўтди.

– Армияга кетяпмиз, сингиллар билан хайрлашгани келдик, – деди Даврон ҳам кўрс бир оҳангда. Мен унинг одатдагидек жазаваси тутиб, қўриқчилар билан ёқалашиб кетишидан кўрқиб турардим.

– Бундай баҳоналар кетмайди, салкам бир соатдан бери турибсизлар, қани, жўнанглар.

Мен шоша-пиша машина юкхонасини очдим, Танзилага келтирган егуликларимизни тутқаздим.

– Арзимас нарсалар, е-еб бизни эслаб юрасан.

– Бекор овора бўпсизлар-да, овқат кўп бизда, – деди Танзила андак эркаланган оҳангда.

– Хатларингни кутаман, интизор кутаман, Танзила.

– Албатта, ёзаман. Ўзингизни эҳтиёт қилинг.

Қиз шивирлабгина айтган, қандайдир меҳр, айрича бир ғамхўрлик ва алланелар аралашиб кетган сўнгги сўзлар юрагимнинг туб-тубигача узоқ кутилган малҳамдай сингиб борди. Бутун вужудимда ҳарорат, ҳаловат ҳис этдим.

– Қани, қизлар, ҳамма далага, етар, шунча вақт гап сотганларинг, – деди милиция ходими Даврондан узоқлашишни истамаётган қизларга қарата.

Даврон кўриқчилар томон бир ўқрайиб қўйди-ю, барака топгур, бу гал ортиқча гап-сўз қилмай, ариқдан яна хатлаб ўтди. Ҳартугул, пойтахтдаги уч суткалик таълим-тарбия беҳуда кетмаганга ўхшарди.

Биз қуюқ-суяқ хайрлашиб, машинага ўтирдик.

– Хай-ир! Оқ йўл! – гувиллашиб қолишди қизлар.

Мен Танзила билан аҳду паймон қилолмаган бўлсам-да, лекин унинг ўша сўнгги сўзлари таъсирида ичу-ташим ёришиб турарди. Давроннинг ҳам кўзлари порлайди.

– Зўр қизлар экан, – дейди орзуманд бош чайқаб, – ҳали Танзиладан ҳаммасининг адресини олиб, хат ёзаман. Айниқса, анови Гули дегани менга ёқиб қолди.

Мен ўгирилиб орта қарадим. Шағал тўкилган йўлдан кўтарилган қуюқ чанг-тўзонгина изимиздан эргашиб келарди. Бу чанг-тўзон, бу гард-ғубор, яқин йиллар ичида ҳаётимни буткул қоплаб олишини мен ҳали билмасдим.

Давоми келгуси сонда

Камалак ~ кўкнинг ердаги каналаги

ЎЖАРЛИК

Очилмаган қўриқ эрур юрагим,
Ҳали тушмагандир харитангизга.
Сизга бўлмаса-да, гарчи керагим,
Оломон ичида ташлангум кўзга.

Чунки айтар сўзим айтган саркашман,
Нигоҳим ели-ла ўчиргум шамни.
Оёқ-қўлим боглаб қудуққа ташланг,
Кўзимни юмиб ҳам топгум қибламни.

Ҳали бу ҳазилим, чинимдир мубҳам,
Тутинган ўглиман Ишқнинг ҳар қалай.
Умрим поёнида чекмасман алам,
Ҳаётда ёлгондан яшаб ўтгандай.

Ўроз ҲАЙДАР

1957 йили туғилган. ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ) ни битирган. “Қуёш ўтови”, “Руҳафзо”, “Кечиккан фасл”, “Фалак фаввораси”, “101 сонет”, “Вақт изтироби” каби шеърӣ ва насрий асарлари чоп этилган.

ТУРҒУНЛИК

Йиғлагинг келса ҳам, йиғламайсан ҳеч,
Гўдакдай тиришигунг йиғламайин деб.
Кулгунгни ҳам лойга ўраб яширгунг,
У меҳрибон дейсан, қўймайди-ку еб.

О, хатарли дейсан орзуланиш ҳам,
Эркнинг арзонлигин билмагандай сен.
Дайди мушук каби боқасан яна,
Худди бу дунёга келмагандай сен.

* * *

Туйқус бошга тушгандек кўндоқ,
Мен ҳар тонгда учаман жарга.
Арқонсиз ҳам чиқаман шундоқ
Мен ўзимни енгсам агарда.

Чоҳда ётгум енгилган кунлар,
Вақт занжири эзар кўксимни.
Пичинг отса ой ярим тунда
Қутқармоққа шошгум ўзимни.

Ҳар бир кунни чоҳ деб бил демак,
Чоҳ тубида яшар ҳар банда.
Бандиликнинг тузогин бешак
Уза олган ҳурликка доя.

Ер остини тарк этурсан жим
Ўз-ўзингни қутқарганинг дам.
Ер юзида яшашига ҳақли,
Ер юзига қайтолган одам.

* * *

Қайтарма йўлимдан, қайтарма,
Кетаётган одамга йўл яхши.
Ахир бу ерга қачон келгандим,
қачон кетгандим бу ердан,
бир умр ўрнидан жилмаган одам,
қаердан келиб, қаерга кетарди.
Нега мен яна ҳаммадан йўл сўрайман,
Манзилдаману манзил истайман.
Ҳамма ўз итини адаштиришини хуш кўради.
Адаштирай десам итим йўқ.
Ҳеч қачон адашмайди
Бир умр ўрнидан жилмаган одам.
Нега бир нуқтада турибман,
Итим адашдимми бу ерда?
Қайтарма йўлимдан, қайтарма,
Албатта,
Йўқ итимни адаштираман,
Токи ўзим адашмаслигим учун.

* * *

Танбеҳлардан улгайган одам
ишонмайди Осмоннинг мовийлигига,
шубҳа қилар баргнинг яшиллигидан,
камалак – кўкнинг ердаги капалаги дер.
Танбеҳлардан улгайган одам,
Қўрқа-писа кирар уйига,
бегона уйга кираётган каби.
Гул экаётиб томорқасига
чўчиб тушар
тиканақ ўсиб чиқса-я, деб.
Танбеҳлардан улгайган одам
ҳаммадан мадад сўрайди,
нимага муҳтожлигин билмайин.
Қўрқмаслиги мумкин ҳеч кимдан,
Қўрққандаям ўзидан қўрқади –
Танбеҳлардан улгайган одам.

* * *

Осмон енгил, шар каби енгил,
гўдақ ҳам кафтида кўтаради.
Шарт эмас Атланта кўмаги –
шундоқ учай-учай деб турган
Осмонни елкада кўтармак,
жуда кулгули.
Осмон Ер эмас-ку, қўлдан
ташлаб юборсанг, қоқ ёрилса,
нафас олишинг қадар енгил.
фақат енгилдир эркинлигидан,

бирон бир идишига
қамаб бўлмайди уни,
дарров нафаси қайтар.
Нафаси қайтдимми,
Ўзига ўзи ўт қўйиб юборар
Осмон!

ТУҒИЛИШ

– Қиш келди, – дер кампир чолига,
Кўр ташларкан сандал "оғзи"га.
Чол-чи бемор, у ўз умрининг
Кўниккандир кўти, озига.

– Одам дарров оёқдан қолар,
Оёғидан илими қочса.
Ўлмаи туриб ўларкан аёл,
Кўринганга тўшагин очса.

Ёқиб тушиди кампирин сўзи,
Чол ишшайди гўдакдай, оҳ-оҳ.
Кампирини қучгиси келди,
Шол қўллари титради ногоҳ.

* * *

Сени кута-кута қора тортди сув,
Шамдай тутаб сўнди қуёш шуъласи.
Хазондай тўзғиди осмон кўлкаси,
Юлдузлар пинжидан паноҳ топди – ҳув.

Сен келдинг, уйқудан уйғонди Уйқу,
Олис чўққиларнинг тинди нафаси.
Оққув гала янглиг учди ер саси,
Кийимсиз боғлар-да, кўринди сулув.

Сумалак бўғзида музлаган нола
Тошни куйдирди-ку – тўқаркан жола.
Пахмоқ чакмонини ечаркан булут

Совуқ алангадан илди оқ ятак.
Нафасин ростлолмай қимтинар бехуд
Қора чалворини итқитиб Фалак.

САБОҚ

Момом айтар эди: – Эр-хотин – ватан,
Эри қазо қилса хотин – беватан.
Йигингунг бир умр ўлимлик пулин,
Наҳот шоҳ ганжидан қимматдир кафан.

КАРАХТЛИК

Гўё ёққандайин фалак шамини,
Ёлғиз сен ермисан борлиқ гамини.
Болмидир ё оғу, хушбўй ё бадбўй,
Ажрата билмайсан лафз таъмини.

МУҚОЯСА

Кумрини ёзғирма, қаргани мақтаб,
Бўлмас гул деб тошини товонда топтаб.
Дунёнинг ўнгири босмоқ талаби,
Таёқ тутиб паиша қувгандайин гап.

ТАСОДИФ

Иссиқ кул куйдирар яланг оёгинг,
Баъзан кумга ургил, синур таёгинг.
Кутилмаган дамни кутганинг чоғи,
Ўзинг қолиб, ётти чорлар маёгинг.

КАФОЛАТ

Ўт кетса, чўл бўлур кечаги чаман,
Кум босса, қудугинг кўмилур ростдан.
Пахта арқоғини ўрмакка тортсанг,
Пояндоз бўлади, ё бўлур кафан.

МАНҚУРТЛИК

Ёлғизлик чўлида на тилсимот бор,
Сув теккан дарахт ҳам қурийди – абгор.
Динни талош қилур мазҳаб қуллари,
Тўрт тарафга қара, ўралган девор.

ТАРТИБОТ

Маломат булбули ҳазрат Навоий,
Жунунлик бобида эмас савдойи.
Дунё маломатин туккан тугунга,
Бузилмасин дея фалак авзойи.

ЮҶО

Билки, таъначининг саховатидан
Гадо тутган чақа мурувватга – шаън.
Кўклам нафасидан хазондир боғинг,
Нечун туз конидан истадинг гулшан.

ҚАНОАТ

Ахлоқ мадрасасин мударриси – дин,
Жаҳолат қавмини тизгинлар бетин.
Ҳамда қаноатнинг ёрғичоғида
Сабринг тошин эзиб, пайдо қилур ун.

АЙЛАМА

Ки шоҳ каромига муҳтож айлама,
Ғазаб мулки ичра хирож айлама.
Йўлбарс мўйловидан тортсанг беҳабар,
Майитинг лошидан сўнг бож айлама.

ОЛАМ

Нечун тубанликка асирдир олам,
Урчугида арқоқ эшар қайғу, гам.
Бунда ким топибди фароғат уйин,
Йўқликка инъомдир марҳамати ҳам.

ВАҚТ

Кўнмоққа на эгар, на жабдуги бор,
Зинҳор солиб бўлмас оғзига сулуқ.
Етовингга олмоқ бўлсанг мабодо,
Кўлингда қамчи-ю, отдан дарак йўқ.

ХОМТАЛАШ

Табиб бўла олсанг ўзингга магар,
Мағлуб қўшин каби чекингай хатар.
Юзта бебурд табиб қуриовида қол,
Жонинг хомталошидир, ютмайин захар.

Н. Низомов
Низомов, Низомов
Низомов

Қундузхон ҲУСАНБОВЕВА

МИЛЛАТ РУҲИНИНГ ИФОДАСИ

Адабий марказдан четроқда яшаётгани сабаблимкин, ўқирманларга унчалар ҳам танилмаган ёзувчи Солим Исҳоқ қаламига мансуб “Сиртдан тинч дарё”, “Кўклам адоғида куз”, “Қабрдан чиққан кул” қиссалари ҳамда “Қиёматга қолмаган қасос” романининг тили ва услуби шунчалар ёқимли эдики, уларни тез тугаб қолишидан кўрқиб ўқидим. Ўқишга кетган вақтдан кўра кўпроқ муддат мобайнида бу китобларнинг таъсиридан чиқолмай яшадим. Ҳозиргидай шиддатли ва турланувчан бир даврда ўқирманнинг хаёлини банд қила оладиган асарлар унчалар кўп эмаслигини ўйладим. Ўз та-

ассуротларим билан ўртоқлашиш ҳамда бошқа ўқирманларни ҳам бу адиб ижодидан баҳраманд бўлишга ундаш истагида унинг биргина “Сиртдан тинч дарё” қиссаси ҳақидаги кузатишларим билан ўртоқлашмоқчи бўлдим.

Сўз билан образ яшаш ранг ёки лойдан фойдаланиб тимсол яратишдан қолишмайдиган мураккаб иш. Шу боис ёзувчи Солим Исҳоқ ҳам “Сиртдан тинч дарё” қиссасининг қаҳрамони бўлмиш ҳайкалтарош йигитга ўхшаб асарларини ёзишга жуда узоқ тайёрланган, назаримда. Чунки унинг илк битигини ўтган асрнинг 80-йилларида “Шарқ юлдузи” журналида ўқигандим. Муаллиф асарлари устида қайта-қайта ишлаган ва бу жараёнда катта тажриба орттирган. Шу боис бўлса керак, асарларининг тили силлиқ, услуби равон. “Тишга тегадиган” ҳеч нарса йўқ. Ўқиган киши ҳузур қилади.

Менимча, С. Исҳоқ услубининг кўп ёзувчиларникидан фарқи шундаки, унинг асарларида ахборот бериш эмас, бадий тасвир устунлик қилади. Берилиши мўлжалланган маълумот ўқувчига тасвир орқали тақдим этилади. Бундан ташқари, муаллиф ўз қаҳрамонларининг ҳар бирини бир инсон сифатида ич-ичидан жуда яхши билибгина қолмай, уларни теран туяди ҳам. Ҳар қандай вазиятда қаҳрамонларининг руҳиятига кириб фаолият юритади. Қаҳрамонлар шахси уларнинг хатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари, юз-кўзларида акс этган ифодалар, нигоҳларида ярқ этган туйғулар тасвири орқали очиб берилади. Шу сабабли ўқувчи асарни ўқиш асносида тимсолларнинг ҳар бири билан жуда яқин бўлиб қолади, уларни ичу ташидан яхши билади ва билгани учун яхши кўради, шодлигидан қувонади. Яхши билгани учун уни асосли равишда ёқтирмай қолади, нафратланади. Яхши билгани учун куюнади, дили оғрийди, дардини бўлишгиси қилади.

Ёзувчининг “Сиртдан тинч дарё” асари иккинчи жаҳон уруши даври одамлари тўғрисида. Ҳаёт деб аталган мўъжиза эркаклар ва аёлларнинг биргалликдаги мавжудлигидан яралса-да, ҳар иккисидан

Қундузхон
ҲУСАНБОВЕВА

1956 йилда Чиноз туманида таваллуд топган. Низомий номидаги Тошкент давлат Педагогика университетининг филология факультетини тавомлаган. У кўп йиллардан бери адабиёт ўқитиш методикасининг долзарб муаммолари тадқиқи билан шуғулланиб келади. “Адабий таълимда мустақил фикрлашга ўргатиш асослари” (2003 йил), “Адабиёт – маънавият ва мустақил фикр шакллантириш омили” (2009 йил), “Таҳлил – адабиётни англаш йўли” (2013) йил, “Кийиксўқмоқдаги йўловчи” (2014 йил, ҳаммуаллифликда) монографиялари, қатор дарсликлар, ўндан ортиқ методик қўлланмалар, юздан ортиқ илмий ва илмий-методик мақолалар муаллифи.

бошқа-бошқа қурбонлик талаб қилади. Эркаклар – турли-туман урушлару тириклик учун курашлар қурбони. Аёллар эса мана шу қурбонлар учун ўзлигини фидо қилиб яшайдиган яратқлардир. Аёлларнинг бошига келган қийинчиликлар, дард-изтиробларга, асосан, эркаклар сабаб бўладилар. Шу маънода, урушнинг жабрини урушда қон кечиборган эркаклардан кўра, фронт ортида улар учун озиқ-овқат ва қурол-яроғ етказиб бериш мақсадида меҳнат қилган аёллар кўпроқ тортадилар. С. Исҳоқ ижодининг маҳсули бўлган мазкур қиссада эрини фронтга кузатган ёшгина келинчакнинг машаққатли ҳаёти қаламга олинган.

Маълумки, одамзод энг яқин кишисини ҳам яхши билмайди ва шунинг учун одамлараро муносабатлардан жабрланиб юради. Боиси, одам мураккаб яратик, унинг ичини билиш қийин. Лекин сийрат қандай бўлса, хатти-ҳаракатда, сувратда ўзликнинг намоён бўлиши ҳам ҳақиқат. Фақат буни кўра биладиган зийрак назар керак. Қисса қаҳрамони бўлмиш йигит ҳам ўттиз йиллар мобайнида ёнгинасида, сиртдан қараганда сокин дарёдай хотиржам яшаган Ҳожар янгасининг руҳиятида қандай пўртаналар кечганини деярли сезмай яшаганини эътироф этади. У ёш бўлишига қарамай анча зийрак бола. Шу боис ҳам ҳар хил вазиятларда янгаси қалбидаги тугёнларнинг айрим белгиларини пайқай олган.

Боланинг қариялар бекитиқча гаплашганини айтганида чечаси “кўзларида акс этган тубсиз қайғу”ни илғгани, “юзларида катта ўзгариш сезилмагани ҳолда кўзлари бир чарақлаб қисилгани”ни пайқгани тасвирлари орқали ҳам бола шахси, ҳам аёлнинг характер хусусиятлари намоён бўлади. Айни замонда ўқувчи Ҳожар янга руҳиятида пайдо бўлган келажак ҳаёти учун қўрқув ҳиссини, табиатидаги зийракликни ҳам илғаш мумкин.

Аммо қалбида пайдо бўлган бу қўрқув ҳиссини энгиб олиш учун топган чораси: “Билинар-билинемас титради ва шошиб хонасига кетди. Тездаёқ қўлида уч бурчак қилиб букланган хат билан қайтди. Уни... шоша-пиша ичида ўқиди. Кўриб турибман, юз-кўзларида пайдо бўла бошлаган ғам аломатлари аста-секин эрий бошлади. Салдаёқ бутунлай аввалги ҳолига қайтди” тасвирларида аёлнинг тақдири белгилаб кўйилгандек туюлади. Бу қоракхатдан атиги бир кун олдин олинган хат эди. Ҳар икки хат уруш даврида қанча йўлларни қандай босиб келган, бу номаълум, лекин шу бир кун Ҳожар янганинг умрига зомин бўлди. Урушда бир кун, бир соат, ҳатто бир дақиқа ичида нималар бўлмайди!? Фалокат босиб, хатлар ўрин алмашиб келганида, яъни қоракхат олдин келиб, эрининг хати кейин келганида ҳам аёл кўнглидаги ишонччи тушунса бўларди.

Асарда ўттиз йил ҳижронда яшаган аёлнинг бирор марта йиғлагани ёки бировга дардини айтиб, ичидагини тўкиб солгани, бу билан кўнглини бўшатгани ҳақида ҳеч нарса дейилмайди. Бутун умри давомида ҳеч ким билан сирлашмай кўнглида

бир дардни кўтариб юришни тасаввур қилишнинг ўзи қанчалар азоб. Бундай умрни кечиришни-ку айт-маса ҳам бўлади.

Қиссадаги Ҳожар янга тимсоли қайсидир жиҳатлари билан Ч. Айтматовнинг Жамиласини эслатади. Фронт ортида жон олиб, жон бераётган бу икки аёл тимсолидаги тафовут шундаки, уларнинг бири бор-йўғи уч-тўрт ойгина бирга яшаган эрига бўлган муҳаббати ва бурчининг қулига айланган, туйғуларини жиловлай билган, бор ҳислари-ю орзу-ҳавасларини қалбининг қаърига кўмиб, бутун умри давомида турмуш ўртоғини кутишга кучи етган ўзбек қизи тимсоли. С. Исҳоқ яратган бу аёл тимсолидаги маънавий баландлик, айни замонда, кўнглидаги эртанги кунга ишонч ва умид туйғуси ўзбеккона руҳ билан уйғун ҳолда тасвирланган. Ч. Айтматовнинг қаҳрамони эса, муҳаббат аталмиш буюк туйғуга қарши курашишга, кўнгли деган илоҳий бир мулкнинг истакларига бўйинсунмасликка кучи етмаган аёл тимсоли. Аслида ҳар икки асарда ҳам муҳаббат ғолиб. Ч. Айтматов аёл қалбидаги инжа туйғулар етакчилигини қаламга олган бўлса, С. Исҳоқ унинг ўзгача ҳислардан устуворлигини тасвирлаган. Ҳар иккиси аёл шахсига, аёл образига ўзига хос тарзда ёндашган.

“Сиртдан тинч дарё” қиссасининг қаҳрамони Бувиҳожар образида ўзбек қизларига хос бўлган жуда нодир бир фазилатни кўриш мумкин. Бу ҳикоячи болакайнинг Тугал акаси берган хатни олиб борганда, бўлажак янгаси билан ўрталаридаги суҳбатдан кўринади:

– Акамга нима дей?

– “Ўзингиз биларкансиз”, деб қўя қолинг.

– Ёзиб бермайсизми?

– Йў-ўқ... Уят бўлади. Шундай айтаверинг.

– Хўп. Зуввв...

...Ортимдан булоқ сувининг шилдирашига ўхшаброқ кетадиган кулги эшитилди...”

Эҳтимол, бошқа бир ёзувчининг қаҳрамони ошиғининг бундай илтифотига, албатта, жавоб ёзган, ҳеч бўлмаганда шу “ўзингиз биласиз”ни қозғашга туширган, унга қўшиб совғалар юборган бўларди. Ҳар қандай маъшуқанинг кўнглидаги орзуси бўлган бу ҳақиқат ҳеч кимни ажаблантирмасди ҳам. Лекин С. Исҳоқ қаҳрамони характеридан келиб чиқиб айтилган: “Йў-ўқ... Уят бўлади. Шундай айтаверинг” деган жавобининг ўзиёқ унинг ўзгаларга ўхшамаслигини кўрсатади ва айни замонда, муаллифнинг қаҳрамонини қанчалар яхши туйишини намойиш этади. Ўқувчининг қалбида ҳам қаҳрамонига нисбатан ёқимли бир туйғунини кўзгаёқди.

Қисса қаҳрамони бола кўнгли билан туйган нарсаларни, кўпинча, катталар ҳам ҳис қилишмайди. Чунки уруш даврининг болалари ёшларига нисбатан каттароқ ва синчковроқ бўлишга маҳкум эдилар. Бувиҳожар ота-она меҳрига зор қайнисининг кўнглини кўтариш учун бағрига босган, уни юпатиш ниятида қўшиқ айтиб берган бўлса-да, унда

Ўзининг ҳам тўлиб кетган кўнглини бўшатиш, қалбидаги ишонч ҳиссини озиқлантириш, иродасини яна бир чархлаб олиш, яшашда давом этишга куч топиш илинжи ҳам йўқ эмасди. Қўшиқ куйлаётган аёлнинг кўзларидаги ўйчанлик билан юзларидаги нур тасвири ҳам табиий, самимий ва қаҳрамонга ярашиқли. Етимликдан бағри бўм-бўш бўлиб қолган болакайнинг шу дамда қўшиқ ва унинг оҳангидан ўз дардига малҳам, кўнглига озуқа олиб болалик дунёсига қайтиши ўқувчига ҳам руҳий қувват бағишлайди.

Қиссадаги чеча, бобо ва боладан иборат ғамбода учликнинг учинчиси – қариянинг келинига хурмати ғоят баланд. Ҳам ўғли, ҳам келини, ҳам невараси учун баб-баравар куяётган чолда фарзанди ўлимнинг алаmidан кўра келинига меҳр туйғуси босим келади. “Бобом бод урган палакдай сўлиб, қовжираб қолди. Кун бўйи меҳмонхонамиз олдида совқотгандай жунжикиб ўтирди. Мени эсидан чиқаргандай, бир оғиз ҳам гапирмади. Ниманидир сўрасам, эси кирди-чиқди бўлиб қолгандай кўлини маъносиз силкитиб қўяди. Ҳожар янгам келганидаям шу ҳолатида ўтирарди. Уни кўргачина ўзини мажбурлаб ўрнидан турди ва индамай нарироққа йўналди” тасвири бу фикрнинг далилидир. Ёлғизгина ўғлидан айрилган қариянинг руҳий ҳолатини тўлиқ тасаввур қилиб бўлмайди. Лекин келинини кўргач, ўрнидан туришга куч топиши унинг чечага бўлган меҳрини, уни қанчалар аяшини билдиради. Чолнинг болага қарата: “Мен Бувиҳожарни ёғи бўлмасаям чироғим дейман, сенам кўнглига қарасанг бўларди” дегани ўқувчини ўйлантиради. Қария ўғлидан айрилган қора кунларда ўзига суянч бўлган, кўнглига нурсизгина бўлса-да ёруғлик таратиб турган, ўртада

бола бўлмаса-да, мудҳиш хабарга ишонмай, куёвининг эшикдан кулиб кириб келишига умид қилиб яшаётган, чекаётган машаққатлари отаникидан кам эмаслигини кўриб тургани учун келинини мойсиз чироғим дея алқайди. Тажрибали ва ақлли одам бунинг учун келинга қанча куч керак бўлаётганини ичдан туяди.

Укаси ва ўғлининг қайтмаслигига қария ҳам ишонди, унинг ҳақиқатга тан беришдан бошқа иложи қолмагани асарда: “...ёз кунларининг бирида – учаламиз айвонда ўтирганимизда бобом дафъатан оҳ уриб юборди. Унинг оҳи шунчалар аламли ва шунчалар куюнки эдики, Ҳожар янгам чидолмай ўрнидан туриб, хонасига кириб кетди” тарзида тасвирланади. Ҳожар янганинг ҳатто қайнотаси тан олган ҳақиқатни билгани, кўлида қорахат бўлгани ҳолда куёви уйида ўттиз йил яшаб қолиши ўқувчини ҳайратга солади. Ҳеч қуриса уруш тугаганидан кейин оила қуриб, фарзандлар кўриб, одамлардек яшаса бўларди-ку!

Гап шундаки, инсон қалбининг қаъридан ўрин олгучи муҳаббат деган бир туйғу бор. Уни Худо ҳар қандай кўнглига ҳам солавермайди. Бу туйғуга мушарраф бўлган кўнглининг ўзи табиатан бундай қурбонликка мойил бўлади. Шундай катта муҳаббат эгаси бўлган Ҳожар янга: “...жони узилаётган пайтда ҳам мўлтираб эшикка тикилганмиш, кимнидир интиқ бўлиб кутганмиш. Кейин эскигина бир қизил рўмолни бағрига босганича жон берганмиш”. Бу ўша – Тугал акаси кўнглини сўраб ёзган хатига қўшиб юборгани рўмолча эди... Ўзбек аёли табиатидаги асл туйғулар ёрқин акс этган шундай чин ва жонбахш тасвирлар бугунги ўқирман маънавияти юксалишида алоҳида ўрин тутади.

Наср
Наср Наср
Наср

Уйғун РЎЗИЕВ

ИККИ ҲИКОЯ

ЯЛПИЗ ТЕРАЁТГАН ҚИЗАЛОҚ

Кўкламнинг енгилгина шабадаси дарахт гуллари ва майсалар исини тинмай атрофга таратади. Бундай ҳаводан нафас олган кишининг бир зумда чарчоғи чиқади. Мактабдан одатдагидан эртaroқ қайтган Бердимурод муаллим қийғос гуллаган ўрик дарахти соясидаги сўрига чиқиб, шохлардаги маржондай тизилган гулчаларни ҳавас билан томоша қилди. Хотини Ҳафиза бешикдаги чақалоғини ухлатгач, дарров сўрига дастурхон ёзди. Кейин ошхонадан бир коса мастава олиб чиқиб, дастурхонга қўйди. Маставадан ялпиз иси уфурди. Бердимуроднинг кайфияти янаям кўтарилиб, иштаҳаси очилиб кетди. У ялпизларни Умида териб келганини пайқади.

Ялпиз териш қизалоғининг жону дили. Баҳор келиши билан ҳовли этагидаги сойда булоқ сувлари

Уйғун РЎЗИЕВ

1974 йилда Қўшрабoт туманидаги Жўш қишлоғида туғилган.

Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган.

Унинг “Атиргеул” романи, “Қадр кечаси”, “Тоғлар исканжаси”, “Оқ чўққининг боласи” қиссалари, “Тонгда қайтган каптарлар” ҳикоялар тўплами чоп этилган.

жилдираб оқа бошлади. Сойнинг икки қирғоғини ям-яшил майсалар қоплайди. Айниқса бодрoқдек потирлаб чиққан ялпизлар дилни яйратади. Ана шунда Умида челақчасини кўтариб сойга югуради. Ўзича кўшиқ хиргойи қилиб ялпиз теради. Ҳатто улар билан гаплашади, эркалаб ҳам қўяди. Челақчасини тўлдириб ялпиз териб келганида уйни кайфиятни кўтарувчи ислар тутиб кетади. Бердимурод қизалоғининг хушбўй қўлчаларини юзига босади, кафтларидан ўпада. Ҳозир овқатга қўшилиб димоғини чоғ қилган ис ҳам ана шу ялпиз бўйлари эди.

У овқатни хуш кўриб тановул қила бошлади. Боядан бери офтобрўяда урчуқ йигириб ўтирган Ойсара момо ҳам аста келиб сўрига ўтирди.

– Вақтлроқ қайтибсанми? – деди момо яна ишини давом эттириб.

– Дарслар тугади, эна, эртадан баҳорги таътил бошланади, – деди Бердимурод.

– Соз бўлибди. Шу таътилингнинг ичида Тошкентга бориб синглингдан бир хабар олиб келсанг бўларди-да, болам, – дея момо анча аввал айтган гапни яна такрорлади. – Қиш бўйи тушимга кириб чиқди. Ичимда бир хавотир ғимирлаган эди-я, касал бўлган экан шўрлик. Ўзи-ку, тилпонда гаплашганидаям билдирмаган эди. Ҳанифа холанг тунов куни набирасининг бешик тўйига бориб келган экан, ўша ерда кўрибди. Совуқда оз-моз шамоллаган экан, деб келди. Булар оз-моз деб айтаверади. Ўзинг кўзинг билан кўриб келганинг дуруст. Жўжабирдай жон, қаерда, қандай яшаяпти, бир ҳол сўраб келсанг кўнглим хотиржам бўларди-да.

Бердимурод бир дам ўйланиб қолди. Момо илгари ҳам бир-икки марта шу гапни айтган эди. Лекин қишнинг қиронли кунларида Тошкентга сафар қилиш ҳазилакам гап эмас. Бир ёғи, эртадан кечгача мактабда бўлади, ишдан ортиб бир жойга чиқишнинг иложи йўқ эди. Баҳорги таътил эса айна экин-тикин ишлари қайнаган, ҳамма чумолидай томорқада ивирсиган пайтга тўғри келади. Шу таътил вақтида ерни ағдариб, экинларни экиб олмаса, кейин яна мактаб ишига шўнғиб, қўли тегмайди. Тошкентга бориб келишга камида икки кун кетади. Шундай тиғиз пайтда икки кун тугул, икки соат ҳам ғанимат. Аммо Назокатни кўриб келмаса ўзининг ҳам, момонинг ҳам кўнгли тинчимади. Тошкентга бормаганига ҳам кўп йиллар бўлган. Институтни ўша ерда ўқиди, орадан бир неча йил ўтиб, Назокат эри ва болалари билан кўчиб кетаётганида юқларини кўтаришиб борган, шундан сўнг у ёқларга қадами етмаган эди. Энди яна бир бориб жиянларини кўриб келса ҳўб иш бўлишини ўйлади. Баҳонада Умидани ҳам шаҳарда айлантириб келади. Ҳайвонот боғини телевизорда кўрганидан бери мениям ўша ерга олиб боринг, деб ялинади. Уни хурсанд қилса ўзи ҳам яйраб кетади. Ахир, беш йилми, олти йил деганда Худодан тилаб олган қизи. Унга Умида деб исм кўйганидан кейин, мана, у мактабга чиқай деганда укаси дунёга келди.

– Майли, эна, борсам бориб кела қолай, – деди у ниҳоят бир қарорга келиб. – Умидани ҳам бирга олиб борсаммикан? Эртага саҳарлаб поездга чиқсак, индинга кечқурун қайтаверамиз-да.

– Барака топ, болам. Майли, қизингни ҳам олиб бор, баҳонада шаҳарни бир кўриб келади.

Сой томондан челақчасини ялпизга тўлдириб келаётган Умида кўринди. Момо тезроқ кел дегандек қўли билан ишора қилди. Қизалоқ югуриб келди.

– Қаёқларда сандироқлаб юрибсан, қизим, калишингни қара, жиққа ҳўл бўлибди. Тез офтобга кўйиб қурит, эртага шаҳарга кетасизлар, – деди момо қизалоқдан суюнчи оладигандек.

– Шаҳарга?

– Ҳа, аммангни кўриб келасизлар, чироғим, мазази йўқ экан.

– Амман касал бўлибди? Унда мен мана бу ялпизларни олиб бораман, майлими?

– Майли, қизим, амманг хурсанд бўлади.

– Ҳайвонларниям кўрсатасизми, дада?

– Кўрсатаман, худо хоҳласа, ҳайвонот боғига олиб бораман, – деди Бердимурод ҳам ўзида йўқ хурсанд бўлиб.

Қизалоқ бениҳоя қувониб кетди. Югуриб бориб калишини офтоб қиздираётган девор ёнига қўйди. Босиб кийилаверганидан йиртилиб адо бўлаёзган қора калиш қуриган сайин кулранг тусга кира бошлади. “Шаҳарга борганимиздан кейин аввал оёғига янги калиш олиб бераман, кейин ҳайвонот боғини айлантираман, – деб кўнглига тугди Бердимурод. – Лекин... Пулимиз йўл харжиге етармикан? Аттанг, маошимни беришмагани чатоқ бўлди-да. Энди таътил тугаганидан кейин қўлга тегади. Унгача нима қиламиз? Ҳали қишки намгарчиликда қулаб тушган оғилхонани тиклаш учун ҳам анча-мунча харажат қилишга тўғри келади. Энамни хурсанд қилишга қилдим, лекин чўнтак эсга келмабди-ку”.

– Эна, ёки ойлик маошимни олганимдан сўнг бориб келсаммикан, а? – деб юборди у бехосдан.

– Ойлигинг нимаси, уни кутиб ўтирсанг яна ишингдан чиқолмай қоласан-ку. Ўтган ҳафта сотган шолғомингнинг пули турибди. Шунини йўл харжи қилиб бориб келасан.

– Энди... касал сўрагани борганга яраша...

– Бу ёғидан хотиржам бўл. Олма-анорлардан ортгани бор, майиз, ёнғоқлардан тугиб бераман. Пенсиямдан ҳам йиғиб қўйганим бор, шунини ола кетасан. Кўнглинг тўқ бўлсин, болам.

Момонинг айтганидай бўлди, тугунлар иккита катта сумкага жойланди. Бердимурод уларни зўрға кўтариб, қизалоғи билан ҳали тонг ёришмасдан темир йўл бекатига борди. Кўклам салқини этни жунжиктирарди. Бердимурод ўзи юпун кийинганига ачинмади-ю, лекин Умиданинг ҳам енгилроқ кийиниб олганини кўриб безовталанди. Қизалоқ пайпоқ ҳам киймаган, илвираган калиш ичида оёқлари совқотаётгани сезилмоқда эди. Хайриятки, бироз кутганларидан сўнг поезд келди. Вагон ичи иссиққина экан, уларнинг жонига оро кирди. Поезд юриши билан қизалоқ ойна олдига туриб олди. У ортда қолаётган қир-адирлардан кўз узмасди. Далалар худди бувисининг урчуғига ўхшаб айланаётгандек туюларди унга.

Шаҳарга етиб борганларида машиналарнинг тугуню бошқа ислар аралашиб кетган бўғиқ ҳаводан қизалоқнинг сал бўлмаса кўнгли айний деди. Лекин у чуқур-чуқур нафас олиб, шу ҳавога кўника бошлади. Тўрт тараф ҳайратли нарсаларга тўла эди. Одамлар ниҳоятда кўп, бир-биридан баланд бинолар, катта-катта чиройли суратлар, кўчаларни тўлдириб ғиз-ғиз ўтаётган машиналар, йўлчиноқлар, қаёқдандир эшитилаётган баланд мусиқалар... эҳ-ҳе, қизалоқнинг боши айланиб кетаёзди. У оғзини ланг очганча дада-

сининг сумка кўтарган кўлидан ушлаб, атрофни томоша қилиб кетаверди. Шаҳар дегани худди эртакка ўхшаган сеҳрли жой эди қизалоқнинг назарида.

Бердимурод ҳам гўё бошқа шаҳарга тушиб қолгандай бироз довдираб қолди. Вокзал бутунлай янги бўлган, бекатлар ҳам, йўллар ҳам нотаниш, кўчаларда илгариги автобуслар ҳам кўринмайди, ҳаммаси янги. Бу аҳволда шаҳар чеккасида турадиган Назокатнинг уйини топиб бориши қийин. У ўйлаб-ўйлаб охири такси тўхтатса манзилни адашмай топиб бориши мумкинлигини чамалади. Томига шахмат белгиси ўрнатилган машинани тўхтатиб, манзилни тушунтирди. Ҳайдовчининг имосидан сўнг қизалоғи билан машинага ўтирди. Таксичи мусофирни афт-ангоридан дарров пайқаб, хизмат ҳақини икки баробар кўп айтган бўлса ҳам, ҳар ҳолда сарсонликдан нари. Бердимурод машина ойнасидан кўчаларни томоша қилиб бораркан, талабалик давридаги шаҳардан асар ҳам қолмагани, бу ерлар бутунлай ўзгариб кетганидан ҳайратда эди.

Назокатнинг хонадони тўққиз қаватли уйнинг охириги қаватида эди. Бу ерда лифтнинг борлиги Бердимуроднинг эсига ҳам келмади. Улар тўққизинчи қаватга қийнала-қийнала чиқиб олишди. Лекин зиналардан бир-бир қадам ташлаб юқорига кўтарилиш қизалоққа янада бошқача завқ берарди.

Назокат қариндошлари келганидан хурсанд бўлиб, йиғлаб юборай деди. Унинг каттагина бўлиб қолишган уч боласи Умидани нафас ростлашига ҳам қўймасдан ўйнагани тортиб кетишди. Назокат эрига телефон қилиб, меҳмон келганини айтди ва вақтлик қайтишини илтимос қилди. Улар мана шу бир хонали каталақдай уйда ижарада туришади. Бердимурод бу тор уйга киргач, ҳаммомга тушиб қолгандек нафас олишга қийналди. Сўнг балконга чиқиб, очиқ дераза ёнига туриб олди. Назокат акасининг келганидан ўзини қўярга жой тополмай, тинмай гапирарди. Дастурхон ёзиб, чой қўйди. Умида териб келган ялпизларни кўриб, қишлоқ ҳавосини туйди, баҳри дили очилди. Пастдаги дўкондан ул-бул олиб чиқди. Ҳамир қориб, ялпиздан чучвара тугишга киришиб кетди.

Назокатнинг эри кечкурун соат тўққизларда кириб келди (унинг эртароқ келгани шу экан, бошқа пайтларда ўн иккиларда қайтаркан). Бердимурод куёви билан алламаҳалгача суҳбатлашиб ўтирди. Болалар ҳам уйқуни эсдан чиқариб, роса ўйнадилар. Шунча одам бу торгина уйнинг қаерида ҳам ухлаши мумкин? Қай бир пайт ўтирган ёки деворга суянган кўйи ҳаммаларининг кўзлари илинди. Шунда ҳам Бердимурод дарров уйғониб кетди. Тонг ёриша бошлаган эди. У балконнинг очиқ деразасидан кўчаларни томоша қилиб, бошқаларнинг ҳам уйғонишларини кутди. Лекин қуёш анча кўтарилиб бўлди ҳамки, улар уйғонай дейишмасди. Болаларни қучоқлаб ухлаб қолган Назокат юзига қуёш нурлари туша бошлагандагина кўзини очди-да, шошилганча эрини ҳам уйғотди. Эри ишга кеч қолаётганини билиб, апил-тапил ювинди-ю, нонушта ҳам қилмасдан, Бердимуроддан узр сўраб хайрлашди ва шоша-пиша ишга кетди. Бу орада бир-бирини уйғотган болалар ҳам чуғурлашни бошлаб юборишди.

Хайрлашар чоғи Бердимурод рўмолчага ўралган бир даста пулни синглисига узатиб:

– Мана буни энам бериб юборди, кам-кўстингга ишлатаркансан, – деди.

Назокат пулни олмади.

– Йўқ, йўқ, бизнинг ҳамма нарсамиз етарли, ака. Куёвингиз қурилишда ишлаяпти, кўп-кўп уйлар қуряпти. Мен ҳам ҳадемай жиянларингизни боғчага бериб, бирон иш топиб ишламоқчиман. Биздан сираям хавотир олманглар, – деди у.

– Энам пенсиясидан атайлаб сенга деб йиғиб юрган экан. Олмасанг яна мени уришиб беради-да, сен бермасдан қайтариб олиб келгансан, деб. Олақол, дори-дармонингга ишлатарсан.

– Ака, энамга айтинг, мен соппа-соғман. Фақат бу йил қиш сал қаттиқроқ келди-да, батареялар яхши ишламай, уйимиз бироз совуқ бўлди. Шунга озроқ шамоллаган эдим, оёқларим ҳам бироз оғриди. Худога шукур, тузалиб кетдим. Ҳартугул болаларим шамоллашмади, шунисига хурсандман. Бу пулга сиз, яхшиси, энамга рўмол сотиб олинг. Ўтган сафар кўрганымда рўмоли анча унниқиб қолган экан. Кейин оёқларига мойдори олинг. Доим оёқлари оғришидан қийналиб юрадилар. – У ичкарига кириб, дорилар турадиган қутини титкилаб, бир дорининг қутисини олиб чиқди. – Мана бу қутини дорихонадагиларга кўрсатсангиз худди шунақасини топиб беради. Мен мана шу мойдорини суртганимдан кейин оёғимнинг оғриғи қолган эди. Энам ҳам албатта оёқларига шундан суртсин.

Бердимурод жиянлари билан хайрлашгач, қизалоғини етаклаб кўчадаги автобус бекати ёнига бориб турди. “Аввал шу ердан бозорга бориб Умидага калиш сотиб оламиз. Энамга рўмол билан мойдорини ҳам ўша ердан оламан. Бу ердан бозорга қайси автобус олиб бораркан?” дея ўйланиб қолди у. Шу пайт бекат ёнига оппоқ “Ласетти” келиб тўхтади. Кейин машина дарров юриб, Бердимуроднинг рўпарасига келди.

– Ўв, Бердимурод, – деб чақирди ҳайдовчи машина ойнасидан мўралаб.

Бердимурод ҳайрон бўлиб унга қаради.

– Ўзингмисан? Нега шалпайиб турибсан, ўтир машинага, – деди ҳайдовчи қора кўзойнагини ечиб.

Бердимурод синфдош дўсти Исоқулни кейин таниди.

– Ие, Исоқ, сенмисан, бу ерда нима қилиб юрибсан? – деди Бердимурод шошиб қолганидан бошқа гап тополмай.

– Оббо, аммамнинг бузоғи-ей, саволинг милтиқнинг ўқидай бўлди-ку. Менинг-ку, қапам шу яқин атрофда, сен нима қилиб юрибсан бу маконларда? Ўтир-е, лаллаймай.

Икки ўртоқ шу бугун мана шу манзилда учрашиб қолишни хаёлларига ҳам келтиришмаганидан икковларининг ҳам ҳайратларининг чеки йўқ эди. Бердимуроднинг каттакон ирkit сумка билан машинага ўтираётганини кўрган Исоқул тезда машинадан тушиб, унинг кўлидан сумкани олди.

– Бу ёққа бер хуржунингни, юкхонага солиб қўяман, – деди у. – Вой-бў, бу ёғ босган қанорни қаёқ-

дан олдинг, бобонгдан қолганми? Ичида ҳеч вақо йўқ-ку. – У сумкани очиб, бурнини жийирди. Ҳақиқатан ҳам сумкада бир даста пулдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди (рўмолчага ўралган бўлса ҳам унинг пул эканлиги яқ-қол билиниб турарди).

Машинага яна икки киши ўтирди. Исоқул Бердимуроддан қаерга боришини ҳам сўрамасдан шаҳар ичкарасига қараб машинани шамолдек учириб кетди. Йўл-йўлакай ҳалиги икки йўловчини тушириб қолдиришгач, Бердимурод мақсад-муддаосини билдирди:

– Исоқ, қаёққа кетяпмиз ўзи? Биз бозорга, кейин ҳайвонот боғига бормоқчи эдик...

– Ие, афанди, шуни нега бояроқ айтмадинг?

– Анави иккита одам сенинг раҳбарларингмикан деб индамай турган эдим.

– Қанақа раҳбар, улар оддий йўловчилар-ку. Ҳар куни эрталаб ишга келишда қуруқ бўлмасин деб бекатдан уч-тўртта йўловчи олволаман, қайтишда яна шундай, тирикчилик-да. Машинанинг ғилдираги текинга айланмайди, тақсир. Бензин сарфланади, запчас-папчас дегандай. Сен билмайсан-да, шаҳарда яшашнинг ўзи бўлмайди, жўра. Ҳамма нарсани пулга сотиб оламиз. Кимга маза – сенга маза. Қишлоқда юрибсан, ҳеч нарсага пул сарф қилмай. Мева-чевани тайёргина дарахтдан териб оласан, сабзавотлар ер остида етилиб турибди, сут, қатиқ, қаймоқ деганига сигир сендан чойчақа сўрамайди.

Исоқул машинасини мактабнинг спорт залига ўхшаган катта бир бинонинг ёнида тўхтатди.

– Мана шу каминанинг ишхонаси, деди у. – Қани, юр, бирга кириб чиқамиз. Қизчанг машинада ўтириб туради.

Бердимурод машинадан тушди-ю, лекин қизининг мўлтираб турган кўзларига қараб иккиланиб қолди.

– Биз... ҳалиги... бозорга... – Унинг гапи оғзида қолди.

– Қўйиб тур ўша бозорингни, – дея жеркиб ташлади Исоқул. – Бозор кўрмаганмисан? Озиб-ёзиб бир келиб қолибсан, бундай бир отамлашайлик-да энди. Чаққонроқ юр, шалпайма.

Улар бино ичкарасига киришди. Бу босмахона экан. Ускуналар шовқин солиб ишлаб турибди. Қоғоз ўрамларини юмалатиб юрган ишчилар ҳам, ускуналарни юргизаётганлар ҳам Исоқулни кўришлари билан салом беришди. Исоқул бу ерда ўзининг обрўйи баланд эканлигини намойиш қилиб, ҳали у ишчига, ҳали бунисига турли топшириқларни бериб кетаверди. Цехни оралаб узун йўлакка ўтишди, ундан сўнг ялтироқ қора чарм қопланган эшикка киришди. Бу Исоқулнинг кабинети эканлигини унинг хона тўридаги курсига бориб ўтирганидан ҳам билса бўларди. Бердимурод дераза ёнидаги стулга омонатгина ўтириб, Исоқулнинг ишларига халақит бермаслик учун бир оғиз ҳам гапирмади. Исоқул гоҳ стол устидаги телефонлардан, гоҳ кўлидаги телефондан одамларга кўнғироқ қилиб, ҳар хил масалаларни гаплашар, қизиғи, ҳар ким билан турлича оҳангда суҳбатлашар эди. Унинг бундай узундан-узоқ суҳбатлари тугагунча кун

чошгоҳ бўлди. Бердимурод безовта бўлиб у ёқ-бу ёққа қимирлаб кўяверди.

– Зерикиб қолдинг-а? – деди Исоқул ниҳоят телефонларидан бўшаб. – Мана, кўрдингми, ишимиз шунақа, ошна, бир дақиқа тиним йўқ. Ҳар ҳолда бу сенга мактаб эмас, болаларни оғзинга қаратиб гапириб ўтириб вақтни ўтказадиган. Мана бу телефонлар бемалол нафас олишинга кўярмиди. Цехни кўрдинг, газета, журнал, китоблар пешма-пеш босиляпти. Ҳа, айтганча, сен ҳам бир пайтлар дурустгина шеърлар ёзиб юрдинг, а? Ўшаларни тўплаб бир китоб қилдириб кўймайсанми?

– Э, улар талабаликдаги шунчаки ҳавасаки шеърлар эди, эсимдан ҳам чиқиб кетган. Китобга йўл бўлсин.

– Ўлардай уятчансан-да. Уялган ҳамма нарсдан қуруқ қолади. Ётоқхонани бошинга кўтариб шеър ўқиганларинг ҳалиям эсимда. Ҳамма мақтар эди. Мендай жўраларингнинг борида отингни қамчилаб қолмайсанми? Китобингни мана шу ўзимизнинг босмахонада чоп этамиз, арзонроқ баҳода. Нашриётда ҳам танишлар бор, улар ҳам қиммат айтишмайди. Хуллас, бу ёғини келишиб кетаверамиз, жўра. – У кўл соатига бир қараб олди. – Ҳозир кафега борамиз, ўша ерда бир мириқиб суҳбатлашамиз. Кейин қаёққа бораман десанг ҳам майли. Ҳозир Тоштемирни, Асом билан Шодини ҳам чақираман, мактаб даврларини бир эслаймиз.

– Эҳ-ҳе, мендан бошқа ҳамма шу ерда экан-ку.

– Ҳа, шундай. Жўраларнинг ҳаммаси зўр, кўришиб, гаплашиб турамиз. Тоштемир фирмада ишлайди, асосан қоғоз олиб сотади. Айтганча, ҳалиги, чиқарадиган китобингга ундан қоғоз сотиб олсанг бўлади, арзонга тушади. Асом бозорда паттачи, тушуми зўр. Шоди дўкон очиб олган, ҳар ой хорижга бориб келади. Яқинда “Жип” олди, кўрсанг оғзинг очилади.

– Ўзимам сизларни жуда соғинган эдим. Сени учратиб қолганим яхши бўлди-да, баҳонада жўраларимни бир кўриб кетарканман. Раҳмат сенга.

– Раҳматинг нимаси, қирқ йиллик қадрдонлар бир кўришиб қолибмиз. – Исоқул кўл телефонини олиб, рақам терди. – Тош, қалайсан, шу десанг, сенга сюрприз бор, – деди у телефонда Тоштемир билан гаплашиб. – Нима? Э, қоғозингни кўйиб тур. Берди келган, қишлоқдан. Кўчадан топиб олдим. Ҳа, тангага ўхшаб думалаб ётган экан. Биз ҳозир тушликка чиқаяпмиз. “Аёз” кафесига ўтирамыз. Ҳар ҳолда чеккароқда, хотиржам ўтирганга нима етсин. Асом билан Шодини ҳам олиб борарсан. Бўпти, кутамиз.

Улар кўчага чиқишганда Умида бетон ариқча ёнидаги крандан ҳовучига сув олиб ичаётган эди. Бердимурод ўртоқларини ўйлаб, қизалоғини буткул унутиб кўйганини фаҳмлади.

– Нега машинадан тушдинг? – деди у хавотирланиб.

– Сувсаб кетдим, – деди Умида кафтининг орқаси билан лабини артиб. – Энди ҳайвонот боғига борамизми?

– Ҳозир... бир жойда тамадди қилиб олайлик, кейин борамиз.

“Аёз” кафеси ҳақиқатан ҳам хилватгина жойда экан. Унга етиб боргунча йўл-йўлакай ёқилғи куйиш шохобчасига тўхтаб ўтишди. Исоқул машинасини бензин қуядиган ускуна олдида тўхтатиб, Бердимуродни туртди:

– Ҳов анави туйнукчага бориб айт, ўн литр бензин куйиб юборсин, мен унга бақнинг қопқоғини очиб тураман.

Бердимурод бориб айтди. “Фалон сўм бўлади”, деди сотувчи туйнукчадан мўралаб. Бердимурод бир зум каловланиб турди-да, сўнг чўнтагидан пул чиқариб узатди. Кейин машина янаям тезроқ юраётгандай туюлди унга.

Кафенинг шинамгина ҳовлисига кириб, шундоққина дарвозанинг рўпарасидаги жойга ўтиришлари билан Исоқул алламбало салатлару овқатларга буюртма бериб ташлади. Унинг ростикамга ишбилармон, дадил одам эканлиги ҳар бир ҳаракатида сезиларди. Бердимуроднинг унга ҳаваси келди. Ҳовлининг ўртасидаги ариқдан шарқираб сув оқаяпти. Дарахт шохларига илинган тўрқовоқлардан сайроқи қушларнинг ёқимли овозлари эшитилади. Лекин ўзлари кўринмайди. Қизалоққа эса бу овозлар жуда ёқди. У атрофга кўз ташлаб, ҳайвонот боғи дегани мабодо шу ер эмасмикан, деб бир зум ўйланиб ҳам қолди.

– У ёқ-бу ёқни кўй, қишлоқ қалай? – деди Исоқул стаканларга шарбат қуяркан. – Муаллимнинг иши осон, бизга ўхшаб куну тун югур-югур қилмайсан. Жонингнинг ҳузурини биласан сен. Лекин деҳқончиликка укувинг зўр эди. Мева-чеваю узумларни кўпайтириб, тонна-тонна майиз олаётгандирсан?

– Тонна бўлмаса ҳам, ишқилиб, насибага яраша бўп турибди.

– Ҳалиям камтарлигинг қолмабди-да.

Сўхбатнинг авжида Тоштемир, Асом, Шодилар биргалашиб кириб келишди. Собиқ синфдошлар роса яйраб кетишди. Ҳаммалари хушчақчақ, аъло кайфиятда, ҳазилни ҳазилга улаб кетишади. Лекин Бердимурод ҳарчанд уринмасин, улардай яйрай олмай, қимтинибгина ўтирарди. Буни Умида ҳам пайқади: мана бу одамлар ниҳоятда қувноқ, атрофдаги бошқа одамларга парво ҳам қилмай шарақлаб кулишади, қўллари силлиқ, юзларидан мой томай деб турибди; дадаси эса улардан анча ёш катта, сочлари оқарган, қўллари қаварган, кулишни ҳам эпполмай, хуржунини йўқотган мўлтонидай шалпайиб ўтирибди...

– Гавдангни кўтариб ўтирсанг-чи, вэй. Худди тўқсонга кирган бобойга ўхшайсан, – деди кулги орасида Шоди Бердимуродни туртиб. – Қишлоқда нима иш қиляпсан ўзи, шундан гапир.

– Берди мактабда катта ўқитувчи, она тилидан дарс беради, – деди Исоқул у ҳақда ҳамма нарсани билиб олгандай.

– Ия, шунақами, мактаб жойидами, мактаб? – деди Шоди пешонасидаги терни арта-арта. – Лекин

муаллим бўлганинг яхши. Она тилини ўқитиш керак. Айниқса, қишлоқда она тили – энг долзарб тил. Мана бу шаҳарнинг болаларини қара, она тилида бирон нарсани сўрасанг ҳам бошқа тилда жавоб бераман деб чиранишади. Ота-онанг ким, бобо-момонг ким, десанг, ёқангдан олишдан ҳам тойишмайди. Шунинг учун шаҳар мактабларига ҳам сендай жонкуярлар керак аслида, Берди муаллим.

– Бердининг яхшигина шоир эканлигим эсларингдами? – деди Исоқул. – Худо хоҳласа, яқинда китоби чиқади.

– Ҳа, айтганча, институтда ўқиб юрган давримизда ажабтовур шеърлар ёзарди бу хумпар, – дея гапни илиб кетди Тоштемир. – Агар китоб чиқариш ниятинг бўлса, менга кел.

Исоқул дарров хушёр тортиди:

– Ҳой, Тош, сен ўзингнинг томорқангда айлансанг-чи. Китобни бизга қўявер. Сен қоғозингни ўтказсанг бўлди, қолганига аралашма.

– Энди, қўлдан келганча ёрдам қилсак, деган-дим-да.

– Ҳалиям ўша-ўша Бердимуродсан-ей, ҳеч ўзгармагансан. Шунча катта ишларни бошлаб кўйибсану, яна ҳеч нарса кўрмагандай бўйнингни қисиб ўтиришингни қара, – деди Асом ҳозиргина официант келтирган иссиқ овқатни ейишга шўнғиб. – Қишлоқ қалай, баҳор келдими ишқилиб, баҳор? Ҳамма ёқ кўкарчин бўлиб қолгандир, а?

– Баҳор-ку, ҳар йили келиб турибди, фақат сизлар оёқ узиб кетдинглар-да, жўралар, – деди Бердимурод. – Биз, қишлоқдагилар баҳордан кўра сизларни кўпроқ соғинамиз.

– Вой хумпар-ей, баҳор ўзимизники, дегин? – илжайди Асом. – Жа нозик жойдан олди-ку бу. Муаллимлар ўзи шунақа, тагдор қилиб гапиришни билишади. Лекин, кўриб турибсан-ку, оғайничалиш, бош қашишга ҳам вақт йўқ, доим бандмиз. Елиб-югурмасанг бўлмайди. Бир сония тўхтадингми, тамом, ҳаётдан орқада қолиб кетасан. Баҳорнинг эса қолиб кетаётган иши бўлмаса, айланиб келаверади-да.

Лунжини тўлдириб олган Тоштемир ҳам луқма ташлади:

– Ўзи, ўша баҳорнинг шундан бошқа иши ҳам, бошқа борадиган жойи ҳам бўлмаса керак, фикри ожизимча.

– Менга қара, Берди муаллим, анави келишиклар, от, сифат, сонлар ҳалиям ўша-ўшамми? – деди Шоди хиринглаб.

Бердимуроднинг ўрнига Исоқул лўндагина қилиб жавоб бериб қўяқолди:

– Қўйсанг-чи, тузсиз гапларингни. Ҳаётда шунча ўзгаришлар бўладию, келишиқ қолармиди. Илгари сифат номигагина бўлган бўлса, энди росмана сифатни кўриб турибсан, рақобат бор-да. Сон деганлариям вақт ўтиши билан ортиб бораверади. Ўзинг шундан хулоса қилиб олсанг бўлмайдимми? Нима қиласан шунга ҳам муаллимнинг бошини оғритиб.

Унинг бу ҳазилидан яна қийқириқ кулги кўтарилди. Шу пайт дарвоза олдидан уч-тўрт киши ўтиб кета-

ётганини кўриб қолган Тоштемир уларни кўли билан имо қилиб чақирди.

– Анув кўзойнак таққани Жовли Жуман деган шоир, – деди у. – Танишиб кўйсанг зиён қилмайди, Берди муаллим, бир куни фойдаси тегиб қолиши мумкин.

Столга яна бир столни кўшиб узайтиришди. Жовли Жуман учала шериги билан келиб, тортинмасдан ўтирди. Тоштемир Жовли Жуманнинг биқинига ўтириб олиб, Бердимуроднинг таърифу тавсифини қилди. Официантни чақириб, даврага кўшилган меҳмонлар учун таом буюрди.

– Адабиёт уммондай кенг даргоҳ, қанча шоир бўлса ҳам бағрига сиғдира олади, – деди Жовли Жуман “ижод боғида яна бир ғунча очилганидан, у билан баҳорнинг шундай фараҳбахш кунларида танишиб турганидан” бағоят хурсандлигини изҳор қилиб. – Ижод ниҳоятда нозик масала. Унинг маҳсулини мухлислар дастурхонига туҳфа этиш яна ҳам нозик иш. Муҳими кўркмаслик, довюраклик. Сиз билан бизнинг ишимиз ижод қилиш. Уни мухлислар қандай хоҳлашса, шундай ҳазм қилиб олишсин. У ёғининг бизга қизиғи йўқ. Шоирлик – бу талант, бу эзгулик. Бунинг учун айнан бирон жойда таҳсил олмақликнинг ҳожати ҳам йўқ. Мана, камина ҳам ўрта мактабдан сўнг ҳеч қайси олий билим даргоҳининг эшигини тақиллатмаган. Аммо бу билан ижод тўхтаб қолган эмас-ку, биродар. Биз кайфият одамларимиз, шу боисдан бизга мана бундай дўстлар саломат бўлса бас, – дея у Тоштемирнинг елкасига кўл ташлади. Тоштемир фурсатдан фойдаланиб ундан ниманидир шивирлаб сўради. – Тош, азизим, ҳамма гапларингиз эсимда. Мана бу ёнимдаги йигитлар санъаткор укамизнинг продюсерлари, яқинда каттагина концерт уюштиришмоқчи. Ҳамма афишалар учун қоғозни албатта сиздан олишади. Ҳали ўзим кўнғироқ қиламан.

Жовли Жуман “Берди Мурод деган истеъдодли шоир билан танишгани шарафига” қадаҳ кўтариб, яна насиҳатгўйлик қилишда давом этди. Шу лаҳзада дарвоза олдида яна икки киши кўриндию, Тоштемир чаққонлик билан бориб улар билан саломлашди. Кейин кўлини кўксига кўйиб, уларни ҳурмат билан даврага таклиф қилди. Улар ҳам бамайлихотир даврага келиб кўшилишди. Тоштемир Бердимурод томонга энгашиб шивирлади:

– Бу одам бир катта фирмада таъминотчи бўлиб ишлайди. Қурилиш ашёлари савдоси билан шуғулланади. Уй қураман, дўкон қураман, деган борки, ҳаммасининг мана шу одамга иши тушади. Мен билан ака-укадай бўлиб қолган. Сен ҳам танишиб кўйсанг зарар қилмайди...

Фирмачи ака юзинг-кўзинг деб ўтирмайдиган дангалчилар хилидан экан.

– Очигини айтай, шеър деган нарсага ҳушим йўқ, – деди у Бердимуродни шоир деб таништиришгач. – Азалдан феъллим шунақа. Мактабда ҳам бир балоларни ёдлатмоқчи бўлиб ўқитувчимиз кўп уринган. Мақтаниш бўлса бўла қолсин, битта ҳам шеърни ёдламаганман. Принципим шундай. Шунинг учун

менга шеъриятдан гап очмай, ундан кўра ғишт, бетон,

арматура деган нарсалардан сўйланг, ҳузур қиламан. – Ҳаммалари шодон кулги билан чапак чалиб уни олқишладилар. Бундай хайрихоҳликдан нотик бир ботмон семирди. – Шу замондаям шеър ёзиб, китоб титкилаб юрган одамни ҳеч тушунмайман. Баланд-парвоз гапларнинг кераги йўқ, индаллосини айтганда, ҳозир энг муҳими пул топиш. Керак бўлса, ҳозир ўнг томонимда ўтирган одам узатган бир пиёла чойни чап томонимдаги одамга тутқазиб, минг сўм пулини олишим мумкин. Ишнинг кўзини билган киши ҳар қандай пухта одамнинг ҳам сездирмай кўзини ўйиши мумкин...

Тоштемирнинг телефони жиринглаб қолиб, гапнинг белига тепди. – Алло, ҳа, ойиси, нима гап? Меҳмон келди? Э, Саттор аками? Биз жўралар билан “Аёз” кафесига ўтирибмиз. Меҳмонлар тўғри шу ерга келаверишсин, бирга овқатланамиз. – У телефонини ўчириб, чўнтагига солиб кўйди. – Саттор ака деган наманганлик бир танишимиз оиласи билан меҳмон бўлиб келибди. Болаларини таътилда бир айлантариб кетай деган-да. Чақирдим, ҳозир келиб қолишади. Лекин аломат инсон, кўпчиликка фойдаси тегади.

Саттор ака дегани хотини ва икки ўғли билан кўп ўтмай етиб келишди. Давра яна ҳам кенгайди. Четдан қараган одам бу ерда тўй бўляптими, деб ўйлайди.

– Бердимурод ўртоғимиз ҳавас қилса арзийдиган ишларни бошлаб кўйган экан, шуни нишонлаб ўтирибмиз, – деб Тоштемир меҳмонларга Бердимуродни таништирди.

Исоқулнинг кўзлари бежо бўлиб, Тоштемирни аста ўзига тортди:

– Менга қара, нафсинга ўт тушкур, бизнесингни бошқа жойда қилсанг бўларди. Индамаса бутун уруғ-аймоғингни чақириб оласан. Шунча одамнинг харажати ким кўтаради?

Тоштемир парво қилма, дегандай кўл силтаб кўйди.

Қадаҳ устига қадаҳ кўтарилди. Бир-биридан ғаройиб салатлар қайта-қайта олиб келинди. Иссиқ-иссиқ овқатлар ҳам келтирилди. Бердимуроднинг ҳали ўзининг хаёлига ҳам келмаган китоби учун қадаҳ сўзлари айтилди. Бердимурод ҳеч нарсага тушунмай, уларнинг шарақлаб қулишларига жилмайиб кўшилиб ўтираверди. Умида эса стакандаги шарбатни ҳар замонда хўплаб кўярди. Оғзиларидан боди кириб, шоди чиқаётган, маст бўлганлари сайин қийқириқлари ҳам тобора авжига кўтарилаётган одамларнинг башаралари унинг кўзига хунуқдан-хунуқ кўринмоқда эди. Стол устидаги нотаниш егуликларнинг ҳам ҳеч бири унга ёқмади. Ароқнинг ҳидидан-ку, кўнгли айнаиб, зўрға чидамоқда эди. Яхшиямки ҳар шарбат хўплаганида кўнгли айнаши босиларди. У ўзини игна устида ўтиргандек сезарди. Кун кеч бўлаётганини, ҳайвонот боғини кўролмай қолишини ўйлаб, бетоқат бўлди.

– Дада, кеч бўляпти, кетайлик, – деди ниҳоят қизалоқ Бердимуроднинг қулоғига шивирлаб.

Бердимурод эса шу тобда поездга улгуролмай қолишдан хавотирланаётган эди.

– Қизчанг нима деяпти, шарбат қуйиб берайми? – деди Исоқул Бердимуродга қараб.

– Ай, ҳайвонот боғига олиб бораман, деб эдим, шуни эслатапти.

– Эҳа, дарвоқе, унга ҳайвонларни кўрсатаман, дегандинг-а? Аттанг, энди кеч, зоопарк ёпилиб бўлди. Лекин афсусланиш шарт эмас, қизим, мана, қара, қанча ҳайвон керак бўлса кўриб ол, бўри дейсанми, тулки дейсанми, товусу ҳаққалар ҳам, ҳамма туридан бор, – дея у хи-хилаб ёқимсиз илжайди.

Шу лаҳзада Исоқулнинг телефони жиринглади. У телефондаги одам билан тик туриб, ўнг кўлини кўксига кўйиб гаплашди.

– Энди мен ишхонага бормасам бўлмайди, бошлиқ чақириб қолди, – деди Исоқул ва шошилганча хайрлашиб, машинаси юкхонасидан Бердимуроднинг яғири чиқиб кетган сумкасини жиндек ижирғаниш билан олиб узатди-да, жўнаб кетди.

Ўтирганларнинг кўпчилиги маст бўлиб, алжираб қолишди. Энди бу ёғига ўтиравериш эзмаликдан бошқа нарса бўлмайди. Ҳаммалари бирин-кетин ўринларидан туриб, алкаш-чалкаш қадам ташлаганча кафени тарк этишди. Бунақа мижозларни кўравериш кўзи пишиб кетган официант югуриб келиб, дарвозага яқинлашаётган Тоштемирга ҳисоб қоғозини узатди. Тоштемир қоғозни ушлаб ҳам кўрмасдан ҳануз стол ёнида мунғайиб ўтирган Бердимурод томонга сузилиб кетаётган кўзлари билан ишора қилиб, узоқлашди.

Официант тутқазган ҳисоб қоғозига кўз югуртирган Бердимуроднинг тиришган пешонасидан муздай тер чиқиб кетди. У тўлов ўзига қолганидан эмас, бунча катта ҳисобдаги пулни тўлашга пули етмай қолишидан ташвишга тушган эди. У кўллари қалтирай-қалтирай сумкани очиб, рўмолчага ўралган пулни олиб санади. Хайрият, пул етди. Чўнтагидаги чўғи қолмаган пулдан бир-икки сўм кўшди, холос. У кафтларини ишқаб турган официантдан беҳижолатлик билан қутулганидан енгил нафас олиб, кўчага чиқди. Боягина унинг шаънига қадаҳ сўзлари айтиб ўтирган таниш-нотаниш одамлар худди ер ютгандай аллақачон кўздан ғойиб бўлишган эди. Нарироқдаги катта йўлда қоп-қора аломат машинанинг кетаётганини кўриб, Шодининг “Жип” деган машинаси шу бўлса керак, деб то кўринмай кетгунча ҳавас билан ортидан қараб қолди. Кун кеч бўлган, ҳайвонот боғию бозорлар ёпилгани аниқ, энди фақат поездга етиб бориш қолган эди. У қизалоғининг авзойига қараб, ўзидан хафа бўлиб кетди. Қишлоқда бўлганида бир кунда дунёнинг юмушини бажаришга улгурган бўларди. Бу ерда эса бутун бошли бир кун ҳеч қандай мазмунсиз ўтиб кетганига ҳайрон қолди.

Энди нима қилмоқ керак? Яна бир кунча синглисиникида қолай деса, каталақдай уйга ўзлари зўрға сиғишаркан. Аксига олиб пули ҳам тамом бўлди ҳисоб. Чўнтагида қолган пулни чамалаб кўрса, вокзалга бориш учун таксига минса, поездга етмайди, поездга чипта олиш учун эса таксига пул бермаслиги керак. Бекат-

да турган одамлардан сўраб, вокзалга қайси автобус боришини аниқлаб олди. Шуниси маъқул, арзонгина. Фақат... қизалоқнинг кўнгли ўқсиб қолди-да...

Поездга чиққанларидан кейин ҳам Умиданинг чехраси очилмади. У ўриндиқда қоғозини уйиб ўтирганича ҳеч кимга, ҳеч нарсага қарагиси келмасди. Энди вагон ойнасидан қоронғилик қаърига шўнғиётган шаҳар теваракларини, ҳиссиз далаларни томоша қилишнинг ҳам қизиғи йўқ. У ҳаммадан, ҳамма нарсадан, ҳатто орзусидаги эртакка ўхшаш шундай катта шаҳардан ҳам хафа бўлди. Ахир, бу ерга ҳайвонот боғини кўриш учун шунча олис йўл босиб келса-ю, кўрмай қайтса – нега алам қилмасин? Бердимурод унинг кайфиятини кўтариш учун ҳазиллашиб:

– Асал қизим, паррандаю даррандалар сенга ёқдими? – деди.

– Йўқ, ёқмади, – деди қизалоқ баттар тумшайиб. – Ҳақиқий ҳайвонлар яхши эди улардан.

– Сенга ёқмаган бўлса ҳам, улар мен билан бир қишлоқда туғилиб катта бўлишган, бир мактабда, ҳатто кейин бир шаҳарда ўқишган, жоним қизим. Ҳаммалари ажойиб болалар эди.

– Дада, улар сизнинг яқин ўртоқларингизми? – сўради қизалоқ астойдил ҳайрон бўлиб.

Бердимурод бир муддат ўйга толди.

– Билмасам, қизим, тўғриси, ўзим ҳам уларни таниёлмадим, – деди кейин хўрсиниб. – Орадан кўп йиллар ўтиб кетди-да.

Шундан сўнг қизалоқ бошқа савол бермади. Кеча эрталаб уларни олиб келган поезд тез юрган эди. Мана бу кечки поезд эса оралиқ бекатларда узоқ туриб қолди. Қизалоқ зерикди. Уни уйқу элитди. Бердимурод унинг илвираб кетган калишчаларига қараб туриб, хижолат чекди.

– Оёқларинг совқотиб қолмадими, қизим? – сўради у.

Қизалоқ индамади. У дадасига суяниб ухлаб қолди ва то қишлоққа етгунларича уйғонмади.

Қишлоққа етиб келганларида эса куёш чарақлаб, ўт-ўланлар устидаги мунчоқдек шудринглар жимирлаётган эди. Уйга киришлари билан қизалоқ югуриб бориб бешик ёнига чўккалади. Укасини соғинганидан, жуда-жуда соғиниб кетганидан, онасининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамасдан бешик жилдини аста очиб, пишиллаб ухлаб ётган чақалоқнинг лўппи юзидан чўлп-чўлп ўпди. Қандай хушбўй, қандай чиройли, қандай ширин чақалоқ. Қизалоқ ўпиб тўймасди. Кейин у онаси ва бувисининг саволларига узуқ-юлуқ жавоб берганча севимли челақчасини олиб, сойга югурди. Ялпизларидан хабар олди. Улар кўпайиб қолишибди. Ҳатто ўтган куни терилган жойлардан ҳам янги ялпизлар митти япроқчаларини кўрсатиб бодраб чиқибди. Уларга челақчаси билан сув сепди. Энди сойда фақат сув эмас, ялпиз бўйлари ҳам оқа бошлагандек эди гўё. Қизалоқ хушбўй ҳаводан тўйиб нафас олди ва аста шивирлади:

– Оҳ, ўзимнинг ялпизжонларим!

ТАВБА

Эски “Зарбдор” хўжалигининг собиқ қоровули Шокулнинг на уйида ҳаловат бор, на юриш-туришида. Ҳали ўт-ўланларга зеб бўлиб турган шудринглар буткул парланиб улгурмасидан унинг уйида яна олатасир бошланди. Кейин Шокул кўчага ўқдай отилиб чиқди. Буни кўрган кўни-кўшни борки, унинг аҳволини дарров тушунди. Демак, уни келини яна қувиб-солган. Чолга қийин бўлди. Кўп йиллардан бери, умуман, ёлғиз ўғли Ҳалимга Бегимойни хотинликка олиб берганидан бери аҳвол шу. Чол ўзи жиккаккина одам, Ҳалим ҳам ундан ортқ эмас. Келин эса анча бўйчан, кенг гавдали, бақувват. Шокул билан ўғли икковини қўшса ҳам бир келинча чиқмайди.

Шокулнинг кампири-ку, келинни кўрмасдан қайтиш қилган. Келинни Шокулнинг ўзи топган. Бегимойнинг отаси савдо идорасида омбор мудирини бўлиб ишларди. Шокул унча-мунчани писанд қилмай қолган пайтлар эди. “Ўғлимга қизини бераман деган ғариб-ғураболар кўп, лекин мен ўзимга ўхшаган ўзига тўқ одам билан куда бўлишим керак” деб ўша омбор мудирининг қизига оғиз солди. Чол ҳали Бегимойни кўрмаган, ўғли ҳам дунёдан беҳабар эди. Ҳалимжон уялиқираб: “Дада, келинни аввал бир кўриб гаплашсаммикан?” деб бир оғиз сўраган эди, Шокул ўз билганидан қолмай: “Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр. Мен ҳам онангни фақат чимилдикда кўрганман, нима, зиён қилдимми? Хавотир олма, куда бўлмиш тилла одам, аёли ҳам бип-бинойи. Онасини кўру, қизини ол”, деб уни бошқа бу мавзуда гапиртирмади. Омбор мудирини ўрта бўйлигина, унинг хотини ҳам тоғорадан тошган хамирга ўхшаган юмалоққина эди. Қизлари ҳам ўзларига ўхшаган бўлса керак, деб ўйлаган Шокул қадди қомат борасида адашганлигини тўй куни билди. Бегимой юзи баркашдай, қўллари белкуракдай, бўйи салкам шифтга тегай деб турган басавлат, барваста, бир мушт урса ҳар қандай эркакнинг тўртта қовурғасини синдирадиган, девдай улкан қиз эди. “Оқ кўйлакнинг ичида битта одам бормикан ёки иккитами” деб Шокул келинчакнинг атрофида айланиб, ўйлаб ўйига етолмади. Ҳатто Ҳалимнинг қулоғига: “Ўғлим, мен лотереямизга машина чиқади, деб юрсам, биратўла “К-700” деган трактор чиқибди-ку”, деб аста шивирлаб ҳам кўйди.

Шокул, тўйдан кейин кўп чўзмай келиннинг жавобини бергизиб юбораман, деб ўйлаб юрган эди. Лекин Бегимой ҳам анойилардан эмаслигини кўрсатиб кўйди. Феъли ҳам қоматига яраша экан. Биринчи кунларданок қўлида ўқлоғни ўйнатиб юрадиган бўлди. Шокул ўғлини ёнига чақириб шивирлади:

– Ҳалимбой, ўғлим, вақт ғаниматиде бу келиннинг баҳридан ўтиб қўяқол, бизга тўғри келмайди. Биз хипчагина одамлармиз, келин ҳам ўзимизга яраша бўлгани яхши. Булмасе бу уйда бизга кун йўқ.

Ҳалим ер чизиб турди-да, қутилмаган жавобини айтди:

– Дада, мен у билан никоҳдан ўтдим. Мулла ҳам никоҳ ўқиётганда, энди икковингиз эр-хотинсизлар,

қўша қарийсизлар, деди. Ҳе йўқ-бе йўқ, жавобини бериб юборсам хафа бўлади. Ростини, у менга ёқиб қолди.

– Ҳе, мазахўрак бўлмай ҳар бало бўл, – деди Шокул жаҳли чиқиб.

Шундай қилиб, Ҳалимжон хотинини талоқ қилмади. Ҳали бунга арзирлик баҳона ҳам йўқ эди. Гавдаси учун деса, бу сабаб бўлолмайди, инсофсизлик бўлади. Шокул тирноқ орасидан кир қидириб минғирлайверди. Бир куни Ҳалимжон ҳам нимадандир хуноб бўлиб, хотинини айблади. Устига-устак, гавдасига ярашмасе ҳам, жаҳлига эрк бериб:

– Сени кўйиб юбораман, – деган гап оғзидан беихтиёр чиқиб кетди.

– Нима қиласан, кўйиб юборасан? Мен икковингнинг жавобингни бериб қўймай тагин. Иккаланг икки томонимда гўнг қидирган қовоғарига ўхшаб ғинғиллаганинг ғинғиллаган. Қани, уйни бўшатиб қўйингларчи. Тур йўқол, икковинг ҳам қорангни кўрсатма бу ерда, – деб Бегимой ота-болани эшикдан улоқтирди. Улар яна хезланиб келишган эди, бошларига ўқлоғ билан урди.

Ўшандан бери ота-боланинг кўрган куни шу. Шокул аламидан чиқишнинг ҳеч иложини тополмайди. Қайси гуноҳи учун бундай балога гирифторм бўлганини яхши билади-ю, лекин бировга билдирмайди. Бегимой ўқлоғ билан қувганда ҳар гал кўчага қочиб чиқади-да, учраган одамга ҳасрат дафтариини очади. Кўчада ҳеч ким кўринмасе, тўғри Маҳкам этиқдўзнинг олдида боради. Ўша ерда бироз нафас ростлаб, кўнглини ёзиб қайтади. Этиқдўз эски қудуқдай одам, қанча гапирсанг ҳам эшитиб ўтираверади, пинагини бузмайди.

Шокул яна этиқдўзнинг турли-туман чарм ва елим хиди анқиб ётган торгина дўкончасига йўл олди.

– Ҳа, яна бошингга ўқлоғ тушдимми? – деди этиқдўз рўпарасидаги кир стулчага келиб ўтирган Шокулга бир қараб кўйиб.

– Қаердан билдинг? – деди Шокул ажабланиб.

– Юзинг айтиб турибди.

– Ҳа, сенинг кўзинг ўлгур жуда ўткир, дўппининг тагидаги ёриқиям дарров кўради. Бўйинга бўз тупроқ тортилгур келин яна ўқлоғ билан савалаб қолди. Нима қилай, унга Худонинг ўзи инсоф бермасе, бандаси бас келолмайди. Менинг тушунишимча, хотин кишининг жони сочида бўлади. Социдан бир бураб тортсанг, енгиллади-қўяди. Бу сўлоқмоннинг сочини чангаллаш учун эсе нарвон кўйиб чиқиш керак. Лекин у ялмоғиз нарвон кўйиб чиққунингча қараб турмайди-да.

– Бекордан-бекор урмайди-ку, ўзинг ҳам мижғовлик қилмагин-да.

– Мен нима қилибман? Сочини ювишга бир челақ қатиқни ишлатиб юборибди. “Ҳой, келин, уйимизда атиги битта соғин сигиримиз бор, сенинг бундай соч ювишингга бутун бошли ферманинг қатиғини ҳам етказиб бўлмайди-ку, деганимни биламан, ўқлоғ билан ташланиб қолса бўладими.

– Ҳар ҳолда сигирни ўзи соғиб меҳнат қилганидан кейин хоҳласе сутини ичсин, хоҳласе қатиғига боши-

ни ювсин, ихтиёрига ҳам қўйиб бергин-да, хасислик қилавермай.

– Қаёқда, сигирни ўғлим соғади.

– Ол-а.

– Тўғри, бошда бир-икки кун у соғди. Лекин қараб туриб сигирга раҳмим келиб кетди. Тўхта, бас қил, сигирни Ҳалимнинг ўзи соғади, дедим. Индамасам курақдай қўллари билан сигир бечоранинг елинини юлиб оларди-да сув минорасига ўхшамай ўлгур.

– Феъли тор одамсан, Шоқул, сенинг шу инжиқлигинга бундан бошқа келин чидай олмас эди.

– Лекин бу келинга менинг чидашим қийин бўл-япти-да. Ўз эрига, ўз қайнотасига қўл кўтарса-я. Мана, бошимни кўр, гурра бўлмаган тангадай жой қолмади, – у дўпписини ечиб, дабдаласи чиққан бошини кўрсатди. – Хотин кишининг эркакка қўл кўтариши бизнинг элда уят ҳисобланади. Раҳматли хотиним қўл кўтариш ёки гап қайтариш у ёқда турсин, юзимга бир марта тик қараган эмас. Бу азройил, билмайман, ёрда ўсганми, юзинг-кўзинг демайди. Ўғлим эса ҳалимдай мулойим бўлиб унинг айтганини қилиб юрибди. Ҳе, эркак бўлмай ҳар бало бўл, дейман. Менга тортмади у. Вақтида бир эмас, керак бўлса бешта аёлни ўтқизиб-турғизишга ҳам қурбим етарди. Бу бўлса битта хотинни эплаёлмайди.

– Ўзинг айтяпсан-ку, бу келиннинг битта ўзи ўнта хотинга татийди, деб.

– Э, тўғриси, яшашдан ҳам безиб қолдим.

– Бунақа қийналиб юргунча, келиннинг ота-онасини, қариндошларингни маслаҳатга йиғ, келинни инсофга чақиришсин.

– Ундан каттароқларини ҳам чақириб кўрдим, наф бермади. Маҳалла оқсоқолини етаклаб келган эдим, келин пинагини ҳам бузмай безрайиб тураверди. Оқсоқол эндигина насиҳатга оғиз жуфтлаган эди, оғзидан олиб ёқасига ёпиштирди. “Сен муттаҳам, маҳалладаги болаларга бериладиган нафақа пуллари-нинг ярмини чўнтагинга уришдан ҳазар қилмайсан-у, энди уялмай-нетмай менга насиҳат қилмоқчимисан. Ҳозир хумдай бошингга ўқлоғ билан бир солсам ақлинг жойига тушади”, деб ўдағайлади. Оқсоқол бошқа бир оғиз ҳам гапиролмай, урра қочиб қолди.

– Аммо боплабди, тўғрисиам шу-да, – дея этикдўз мириқиб кулди.

– Кейин бир куни имомни чақириб келиш учун мачитга бордим. Имом йўқ экан, мутаваллиси мулла Марайим тасбеҳ ташлаб ўтирган экан. Арзи додимни айтдим. Бошим ёрилган, чаккамдан қон оқаётган эди. Раҳми келган мулла ҳам кўп таранг қилмасдан дарров кўнди. Нима бўлгандаям мулланинг салобати бор, азиз авлиёлар ва худо номидан гапирса инсофга келиб қолар, деб ўйлаган эдим-да. Лекин бу худобехабар, мулланинг ҳам обрўйини бир пул қилди. “Мулламан, дейсану, аслида ўғриларга шериксан. Мачитга тушган эҳсоннинг ярмини уйингга ташмалайсан. Пана-пастқамда ароқ ичишдан ўзингни тиёлмайсану, иккита маърака бир кунга тўғри келиб қолса пулни кўпроқ берадиганига борасан. Шу аҳволингга менга имону инсофдан ваъз ўқигани келдингми? Соқолингга куя тушсин”, деб сал бўлмаса мулланинг соқолига чанг солай деди. Ўшандан кейин мулла Ма-

райим қаттиқ кўрққанидан бир неча кун мачитга ҳам чиқмабди.

Маҳкам этикдўз кула-кула тиззалари устига қўйиб олган эски ботинкани бир маромда тикаверди.

– Келининг бало экан. Унинг феълига кўниқиб, тақдирга тан бериб яшашдан бошқа иложинг йўққа ўхшайди.

– Ҳа, биламан, бу балони менга Худонинг ўзи юборди. Э, нега куласан?

– Ҳадеб Худони тилга олганинга кулгим қистади.

– Нима бўпти тилга олсам?

– Шу пайтгача сен Худони тан олмасдинг. Агар Худо бор бўлса, мана, мен ўзим Худоман, деб керилардинг.

– Нима қилай, Маҳкамбой, биз, ахир, шундай ўсдик. Шунинг учун гуноҳсиз ўтган кунимиз ҳам бўлмаса керак. Ҳамма нарсани партия яратган экан, деб қизил байроқни кўтариб, “урра-урра”ни айтиб юраверган эканмиз. Бир кунда ҳаммасининг оёғи осмондан бўлиб кетиши етти ухлаб тушимизга кирибдими. Энди ёшинг бир жойга борганидан кейин қилган гуноҳларингни тушунаверар экансан. Билмадим, ҳали нариёқда нималар кутаётган экан? Ҳар тугул у ёқда менга жазо унчалик кўп бўлмаса керак. Чунки Худо менинг у ёққа боришимни кутиб ҳам ўтирмасдан, шу ернинг ўзидаёқ жазойимни бериб қўйибди. Ҳа, мулланинг ўзи шундай деди. Эҳ, сенга маза, кун бўйи дўконингга ғимирсиб ўтирасан. Уйинг тинч, бошингни оғритадиган ташвинг бўлмаса. Биров билан ишинг ҳам йўқ.

– Қоровул бўлиб ишлаб юрганингда сенинг ҳам ҳаловатинг жойида эди.

– Эҳ, ўтди даврон, кетди даврон. Энди қоровулликка йўл бўлсин. Хўжалик йўқ, идораси ҳам аллақачон бузилиб кетган. Нима, осмонни кўриқлайманми?

– Ҳов бир раис қамалганидан кейин барака учган эди-да ўзи хўжалиқдан.

– Қайси раисни айтасан, Саркаевними?

– Ҳа, Туроб Саркаев. Яхши одам эди бечора. Бир қоп пулни ўзи ўғирладими, ўғирлатиб қўйдими ёки ўзи айтгандай, ростдан ҳам туҳматга учрадими, ҳайтовур шу машмаша билан қамалиб кетган эди. Шундан сўнг дом-дараксиз кетди, шўрлик.

– Ўзингга эҳтиёт бўл, қўшнингни ўғри тутма, деган донолар. Э, қўй ўша гапларни. Асли мен ҳам этикдўз бўлсам бўларкан. Лекин сенинг букчайиб ўтиришинг ёқмайди-да. Менга қара, сенинг ҳам гавданг ҳеч тўғри бўладими? Қани ўрнингдан тур-чи.

– Турғизиб нима қиласан, онадан шундай туғилганман.

– Ростдан ҳам, қоринда қандай ётган бўлсанг, бу ерда ҳам бир умр шундай ўтирибсан, қойил. Ҳали гўрда ҳам шундай букчайиб ётсанг керак.

– Эрмак қилма.

– Бошқа ниманиям гапирай?

Этикдўз қўлидаги ботинкани тикиб бўлиб, ипни кесди. Кейин иккинчи пойини тиззасига қўйиб, тикишга киришди.

– Тавба қил, Шоқул, билиб-билмай қилган гуноҳларингни кечиришини сўраб Худога ёлвор.

– Энди ёлворганим билан ўтармиди. Тузукроқ Қуръон тиловат қилишнинг билмайман. Мулладан

сўраб ёдлаб олай десам, энди барибир эслаб қололмайман. Мана бу калланинг ичида мия қоптими. Бори ҳам тинмай ўқлоғ урилавеганидан суюлиб бўлган.

– Буткул Худо урган экан-да сени.

– Ҳа, ургани шу бўлса керак.

– Барибир, астойдил ёлворсанг ўзи кечиради.

Балки шундан кейин бошинга тушаётган азоблардан қутуларсан. – Маҳкамбойнинг яна кулгиси қистади. – Ё худоё қудратингдан, тавба, тавба, келиб-келиб сендай бетийиқ одамнинг ҳам бир кунмас бир кун охиратни ўйлаб қолиши кимнинг хаёлига келибди дейсан. Ишониш қийин, ақл бовар қилмайди.

Шоқул индамай бошини эгди. Қилган гуноҳларини эслаб хўрсинди. Сўнг этикдўзнинг дўкончасидан чиқиб, юраги безилласа ҳам, уйи томонга қараб кетаверди. Қишлоқнинг яккаю ягона бекати ёнидан ўтаётганда шаҳарга борадиган автобус тўхтаб турганини кўриб, бир зум ўйланиб қолди. Миясида ҳар хил хаёллар ғужғон ўйнади. Автобус йўловчилар билан тўлай деб қолган эди. Демак, ҳадемай жўнаши турган гап. “Мен ҳам шаҳарга жўнаворсаммикан? – дея ўйлади Шоқул. – Мусофир бўлмай мусулмон бўлмас, деган эди мулла Марайим. Шу гапда бир ҳикмат бор. Зора мени ҳам мусулмонлар қаторида санаб, гуноҳларимни кечирса. Бир неча кун кўриниш бермасам уйдагилар ҳам оёғи куйган товукдай типирчилашади. Шундан кейин эҳтимол келин ҳам инсофга келиб, қадримга етиб қолар”. У шундай хаёлларга берилиб, автобусга чиқиб ўтирганини ҳам сезмай қолди. Ҳатто ўриндикда хаёл суриб ўтириб, кўзи ҳам илинди. Автобус бир-икки силкинганидан кейин кўзини очиб атрофга аланглади. Бу пайтда улар қишлоқдан чиқишаётган эди. Катта йўлга тушиб олгандан кейин автобус шамолдай учиб кетди.

Шоқул шаҳарга келишга келиб олди-ю, энди у ёғига нима қилишни билмай боши қотди. Автобусда бирга келган ҳамқишлоқлари унга эътибор ҳам бермай ҳар томонга тарқаб кетишди. Шоқулнинг томоғи қақради. Атрофга разм солиб, йўлнинг нариги бетида газли сув сотадиган дўкончани кўриб, ўшанинг олди-га борди. Бир стакан муздай сув олиб, хўплаб-хўплаб ичаётган эди, яна уч-тўртта йигитлар келиб, стаканларга қўл узатишди. Талабалар бўлишса керак, бири сумка кўтарган, бирининг қўлида китоб-дафтар. Шоқул уларга қарай-қарай сув ичди. Шунда улардан бири кўзига иссиқ кўринди. Унга тикилиб-тикилиб қаради. Охири танигандай бўлди.

– Ҳой, менга қара, – деди чол йигитнинг тирсагидан тортиб, – сен анави Убайдуллонинг ўғлимисан?

– Ҳа, – деди бола стаканни бўшатиб. – Ие, ас-саломалайкум, Шоқул бува, сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз?

– Айлангани келдим, чироғим, айлангани. Бу дейман, ўқишдан қайтпайсизларми?

– Ҳа, ўқишдан.

– Турар жойларинг борми ишқилиб?

– Бор, хув анави домда, ижара уйда тураммиз.

– Нима, ўқиш жойларингда ўзларининг ётоқхоналаринг йўқми?

– Ётоқхона бор, лекин бизга ижара уй маъқулроқ.

Ҳар ҳолда эркинроқ яшаймиз.

– Ҳа, дуруст, дуруст.

– Юринг, бизникида меҳмон бўлинг.

Шоқул чол бироз каловланиб турди ва кейин, айна муддао бўлди, деб ичида хурсанд бўлди.

– Майли, борсам бора қолай. Барибир қишлоққа қайтганимдан кейин Убай гаранг, ўғлим қандай яшаётган экан, деб сўрайвериб одамни гаранг қилади, – деб Шоқул улар билан бирга кетди.

Кўп қаватли бетон уйдаги бу хонадон товукнинг катагига ўхшаган жой эди чолнинг назарида. Шоқулнинг нафаси сиқилаверди.

– Ҳой, Убай гарангнинг ўғли, шу диққинафас иккита хонада тўрт киши турасизларми? – деди у тоқати тоқ бўлиб.

– Ҳа, тўрталамиз яшаймиз.

– Кўрган кунларинг курсин. Бу ерда касал бўлиб қоласизлар-ку. Уйнинг ичига ҳожатхона қургани нимаси, ундан кўра кўчадан қуриб қўймайдими. Убай гарангни мен қўли очик, яшашни биладиган одам деб юрсам, тескариси экан. Сени шаҳарда ўқитиш нияти бор экан, аввал шу ердан бир кичикроқ бўлса ҳам ҳовли сотиб олса бўлмасмиди? Ёки пули йўқмиди? Пул топиладиган нарса, қидирган одам топади. Дангасалик қилган Убай гаранг. Энди, мана, бировнинг катагида тикилишиб ётибсизлар.

– Э, биз кўникиб кетганмиз, бува.

Шоқул чол бу уйда зўрға бир кун яшади. Эрта-лаб йигитлар ўқишга кетишаётганда чол улар билан хайрлашиб бошқа томонга кетди. У кун бўйи шаҳар айланди. Қайси кўча дуч келса ўшанга кириб кетаверди. Дўконни кўриб қоладими, дорихонаними, ҳаммасига кириб чиқди. У шаҳар кўчаларини дарбадар кезаркан, ўзини мусулмонликка муносиб ҳақиқий мусофирдай ҳис қиларди. Фақат қош қорая бошлагандагина, ниначига ўхшаб, кимникида ётиб қолишни ўйлаб боши қотди. Нон дўкони ёнида туриб, ичкаридан чиқаётган одамларни кузатди. “Кимдан бир кечага жой сўрайман?” деб ўйлади. Қадди қомати расо, малласоч бир аёл чиқди. “Йўқ, бу ўлақолса ҳам рози бўлмайди”, дея ўйлади у. Кейин қора кўзойнак таққан, соч-соқоли ўсиб кетган, бадқовоқ бир киши чиқди. Ундан сўрашга юраги бетламади. Бироздан сўнг пахмоққина итни етаклаган кампир чиқди. Қўлидаги халтада анча-мунча нарса борга ўхшарди. Шоқул унга салом берди. Кампир бепарвогина бир қараб қўйиб, йўлида кетаверди. Шоқул чол унга эргашди.

– Менда ишингиз борми ёки итимдами? – деди кампир таққа тўхтаб.

– Э, лайчангизда нима ҳам ишим бўлиши мумкин, халтангизни кўтаришиб борсам деб эдим.

– Тиланчимисиз?

– Йўқ, мусофирман.

– А, кўчада қолдингизми?

– Жуда унчаликмас. Керак бўлса дарахтга суяниб ҳам тонг оттириш мумкин. Лекин яхши суҳбатдош бўлса, ухламасдан ҳам оқшомни ўтказса бўлади.

– Ҳа, тушунарли, иштахангиз чакки эмас.

– Кечирасиз, опаммисиз, синглиммисиз, исмингизни ҳам билмайман?

– Бунинг нима фарқи бор, кўриниб турибди, икковимиз ҳам анча ёшни уриб қўйган қариямиз. Лекин сен

мендан ҳам қарироқ кўринадан, – деди кампир кўпдан бери танийдиган қадрдони билан гаплашаётгандек бамайлихотир сенсираб.

– Бўлиши мумкин, ҳалиги, бир умр оғир меҳнат қилгандан кейин...

– Шундайми, нима иш қилгансан ўзи?

– Хўжалик идорасида қоровул эдим.

– Аҳа, роса ишлаган экансан-ку. Пашшангни кўриб, оёғингни осмонга кўтариб ётавергансан-да. Майли, бугунча меникида қоровул бўлақол. Бир кеча минг кеча бўптими. Шундоқ ҳам катта ҳовлида ёлғиз ўзим яшайман. Маша деявер мени. Сеники-чи?

– Шаша.

– Бу нима деганинг?

– Шоқул менинг исми.

Шоқул чолга бу кампирнинг татарча талаффузда гапириши ёқиб тушди. Бундай кампирлар кўринишидан захарга ўхшаса ҳам, аслида яхши одамларга меҳрибончилик қилишда ҳеч ким уларга тенглашолмаслигини у кўп марта эшитган.

Кампирнинг уйи пастқамгина, ҳовлиси кўримсиз, деворлари занглаган тунукадан бўлса ҳам, лекин кенг, бир нечта мевали дарахтлари ҳам бор эди. Фақат унинг тўртта чўчкаси борлиги Шоқулнинг ғашини келтирди. Ичкарилаганлари сайин чўчкаларнинг кўланса ҳиди димоғига урилиб кўнглини беҳузур қилаверди. Бироқ кўп ўтмай шу ҳидга ҳам кўникиб қолди. Кампир товада алламбало овқат пиширди. Шоқулнинг унчалик кўнгли тортмаса ҳам қорни очлиги сабаб дурустгина еди. Сўнгра иккаласи алламаҳалгача суҳбатлашиб ўтиришди.

– Афтангорингдан художўйгина одамга ўхшайсан. Лекин белингда белбоғинг кўринмайди? – деди кампир синчковлигини намойиш қилиб. – Жойнамосиз юрганингни айтаман-да.

– Соқол-мўйлабимга қараб ҳамма шундай дейди. Лекин бу соқолга ишониб овора бўлма, энажон, – деди Шоқул дастурхондан битта олмани олиб у ёқ-бу ёғига қараркан. – Агар ҳамма нарса соқол билан ҳал бўлганида эди, аллақачон имомликни даъво қилган бўлардим. Афсуски иягимдаги бу безак ланкага ҳам ярамайди. Ўлмасам муллага шогирд тушиб, росмана сажда қилишни ўрганиб ҳам оларман.

– Бу юришингда кечикиб қолмасанг майли эди.

Шоқул бошига тушган ташвишларни, ичидаги дардларини айтиб энгил тортгиси келди-ю, лекин бу дарду ҳасратларимни лайчаю чўчкалар билан гаплашиб яшайдиган кампирга айтсам баттар гуноҳга ботмайманми, деб ўйлаб, яна ҳаммасини ичига ютди.

Аммо барибир кампир оромижон суҳбатдош экан. Шоқул уч кун уникида қолиб кетди. Фақат тўртинчи кун эрталаб кампирнинг қош-қовоғини кўриб, кечқурун бу ҳовлига қайтиб келишга юраги бетламади. У ўша куни шаҳарнинг энг катта деҳқон бозорини айланди. Янгигина узилган сархил меваларни кўриб иштаҳаси яйраб кетди. Сотиб олишга қимматлик қилади, татиб кўриш эса текин. У бозорни тўлдириб турган мевалардан оздан татиб кўриб қорнини тўйдирди.

Кейин кечгача бозор атрофидаги баққоллик дўконларига бирма-бир кириб чиқди. Бир дўконга кирганида бақалоқина дўкон эгасининг харидорларга

ширин муомала қилаётганини кўриб, меҳри товланиб кетди. Ичкарида эшик ёнида турган бўш стулга ўтириб нафас ростлади. Бақалоқ киши Шоқул чолга бир-икки қараб кўйди-да, сўнг салом бериб, нарироқдаги стол устида турган чойнақдан бир пиёла чой қўйиб унга узатди. Шоқул яна чойни ҳузур қилиб ичиб, дўкон ёпиладиган пайтгача ҳам шу ерда ўтираверди.

– Отахон, кеч бўлди, дўконни ёпмоқчиман, – деди ниҳоят бақалоқ киши мулойимлик билан.

– Чироғим, яхши одамга ўхшайсан, мен бу кеча шу ерда қолай. Мусофирман, қишлоғимга қайтай десам, кеч бўлиб қолди, – деди Шоқул илтижоли оҳангда.

Дўкон эгаси бир муддат ўйланиб тургач, ўнғайсизланди.

– Мусофир бўлсангиз, юринг, бугунча бизникида меҳмон бўла қолинг, – деди у Шоқулнинг ўрнидан туришига кўмаклашиб.

Дўконни ёпгач, икковлари пиёда йўлга тушишди. Шоқул бу меҳмондўст кишининг исми Боқибой эканлигини билиб олди. Йўл-йўлакай Боқибой дорихонадан бир талай дори олиб чиқди.

Боқибойнинг ҳовлиси янги ва озодагина экан. Анави Маша кампирникига ўхшаб чўчкалар чопиб юргани йўқ, сассиқ ҳам эмас. Уйи ҳам шинам. Айвондан кенг бир хонага киришди. Бу ерга стол-стул қўйилган, Боқибой меҳмонга стол тўридан жой кўрсатди. Ундан ичкарида яна бир хона бор экан. Ўртада эшикнинг ўрни бору, лекин эшик қўйилмаган, фақат парда ярим тортиб қўйилибди. Ўша қоронғи хонада бемор киши ётибди шекилли, тинмай йўталади. Боқибойнинг ўғли бўлса керак, бир ўспирин салом бериб кириб, стол устига дастурхон ёзди. Кейин бир зумда дастурхонни ноз-неъматга тўлдириб ташлади.

– Барака топ, болажоним, кўп яша, мендай мўйсафид бўлиб юргин, – деб Шоқул болани мақтаб қўйди.

Ичкари уйда бир нарса тарақлаб кетди. Бемор қаттиқ-қаттиқ йўталди. Боқибой шошилиб ичкарига кириб чиқди. Айвонда қолдирган дориларини олиб келиб яна ичкарига кирди. Дориларни ичкизиб чиқди чамаси, бемор тинчланди.

– Узр, отахон, отамиз бетоб ётибдилар, – деди Боқибой қайтиб чиққач хижолат бўлиб. – Касалхонага ётқизайлик, десам кўнмади. Уйда даволаяпмиз. Йўтал қийнапти. Шунинг учун бизни чақирмоқчи бўлсалар ҳам баъзида овоз чиқармай, бирон нарсани тарақлатадилар.

– Ҳечқиси йўқ, хижолат бўлманг. Ота табаррук, оталарни асраш керак, – деди Шоқул гарчи беморнинг йўтали асабини ўйнатаётган бўлса ҳам.

– Отахон, шом вақти бўлиб қолди. Агар намоз ўқисангиз шароит ҳозирлаб бераман, – деди Боқибой қўлини кўксига қўйиб.

– Йўқ, чироғим, камина бундай табаррук тадбирлардан ҳозирча йироқ, – деди Шоқул бироз ўнғайсизланиб.

– Ундай бўлса сиз чой ичиб туринг, мен айвонга чиқиб келай. Кейин бирга суҳбатлашиб овқатланамиз, – деб Боқибой айвонга чиқиб, жойнамос ёзди.

Боқибой қайтиб кирганида Шоқул чол ичидаги кўпдан бери ғалаён қилиб ётган гапларни унга айтгиси келди.

– Биласанми, Боқижон, – дея гап бошлади у, – мана, сен намозхон, диёнатли одам экансан. Кимлингни бир қарашдаёқ юзингдан ҳам билса бўлади. Мен эса бир гуноҳкор чолман, ичим тўла дард. Ҳасратимни кимга айтишни билмай кўп қийналиб юрган эдим. Ўғлимга айтганим билан фойдаси йўқ. У менга тортмади. Сенга ўхшаган мўмин ҳам, батартиб ҳам эмас. Келиним-ку, қутурган девнинг ўзгинаси. Сени Худонинг ўзи менга рўпара қилди. Энди, биз Худога тош отилган даврларда яшаб, беҳисоб номаъқулчиликлар қилганмиз. Кейин билсам қилган ишларимизнинг бариси шаккоклик экан. Тавба қилиб, гуноҳларимдан кечишини сўрай дейман-у, биринчидан, қандай сўрашни билмайман, иккинчидан, бетим ҳам чидамайди. Дард эса тинчлик бермайди.

– Қандай дард сизни безовта қилляпти, отахон? Айтсангиз, ҳеч бўлмаса енгил тортарсиз, – деди Боқибой мулладай мулоимлик билан.

– Шошилма, Боқижон, чироғим, мен сенга ҳаммасини айтаман. Сен эса ҳар намоз ўқиганингда менинг ҳам номимни қўшиб тиловат қил. Гуноҳимни кечиришини Яратгандан сўра. Эшитишимча, намоз ўқиб, тоат-ибодат қилишни яхши биладиган оққўнгил одамнинг ҳар қандай илтижоси қабул бўлармиш. Сен, мана, кўриниб турибди, у ёқнинг тилини биласан, кўнгли пок одамлигинг ҳам кундай равшан. Илтимос, Боқижон, жим туриб кулоқ солгин-да, кейин гуноҳларимдан ўтишини сўра.

Боқибойнинг ўғли овқат олиб кирди. Улар овқатни еб, устидан бир пиёладан чой ичишгач, Шоқул ҳасратини бошлади.

– Боқижон, бизнинг қишлоғимиз бир пайтлар, яъни ўтган замонда “Зарбдор” хўжалиги деб аталарди. Хўжаликнинг идораси пишиқ ғиштдан қурилган каттагина бинода эди. Ўша бинонинг биқинида менинг ҳам кулбам, яъни қоровулхона бор эди. Мен у ерда қоровуллик қилардим. Хўжаликда иш қизғин бўларди. Пахта дейсанми, ғалла дейсанми, ҳамма ишчиларни далага олиб чиқиш, уларга иш ҳақи бериш, ҳисоб-китоблар дейсанми, эҳ-ҳе, ҳаммаси шу идорада бажариларди...

Ичкари уйда ётган бемор қаттиқ йўталди, ингради. У отган темир чойнак эшик ўрнида турган пардага тегиб, полга тарақлаб тушди. Боқибой хабар олгани югуриб ичкарига кирди. “Тозаям ўларман эканда бу касали қурғур. Гапнинг белига тепди ярамас”, деб ўзича минғирлаб қўйди Шоқул. Боқибой беморни тинчлантириб чиқиб, меҳмондан узор сўради. Шоқул гапини қолган жойидан давом эттирди.

– Шундай қилиб десанг, Боқижон, мен сенга умрим бўйи ҳеч кимга очмаган сирни айтаман. Сенга айтсам бўлаверади. Сен эса, барибир, Худодан бошқага айтмайсан. Чунки сен шаҳарнинг боласансан, бизнинг қишлоқларга алоқанг ҳам йўқ... Ана ўша хўжаликнинг идорасига бир куни ғазначи машинада бир қоп пул олиб келди. Ишчиларнинг меҳнат ҳақлари экан. Лекин у галварс ўзи ўтирадиган хонанинг калитини қаердадир тушириб қолдирибди. Ғазначининг хонаси раиснинг кабинетини билан ёнма-ён эди. Ғазначи бефаросат раисдан рухсат сўраб, қопдаги пулни раиснинг кабинетига, шундоққина столнинг устига қўйиб,

калитининг иккинчи нухасини олиб келиш учун уйига кетди. Раис тумандан келган катталар билан гаплаша-гаплаша идоранинг орқа томондаги ҳовлисига ўтиб кетди. Мен раиснинг кабинетига бир челақ сув олиб кириб қўйдим. Қарасам, стол устида бир дунё пул эгасини кутиб ётибди. Бирданига кўнглимга шайтон оралади. “Бахт қуши бошинга бир марта кўнди, Шоқул, фурсатни бой берма” деди ичимдаги шайтон. Нима бўлса бўлар, дедим-да, қопни ўғирлаб, қоровулхонага бекитдим. Бу ердан топиб олишлари аниқ эди. Яширишга жой қидирдим. Ташқарига қарасам, ҳали ҳам ҳеч зоғ йўқ. Қоронғи тушиб келяпти. Таваккал қилмасанг тепганинг осмонга учмайди. Қопни дарахтлар орқасидаги ҳожатхонага олиб бориб ташлаб юбордим. Кейин ҳеч нарса кўрмагандек қоровулхонага кириб ўтиравердим. Ғазначи қайтиб келгач, ҳамма ёқ остин-устин бўлиб кетди. Пулни ахтариб топишолмади. Ҳожатхона кимнинг ҳам хаёлига келарди. Ҳатто исковуч ит олиб келишса ҳам у ерни ҳидламасди. Ўша йиллари ҳов марказдан орган одамлари келиб, ҳамма ёқда қама-қама авж олган эди. Айбдор ҳам қамалаётган эди, айбсиз ҳам. Бир қоп пулнинг ўғирлангани ҳамма ёққа овоза бўлиб кетди. Раис билан ғазначини ҳам аяб ўтиришмади. Пулни иккаланг келишиб ўғирлагансанлар, деб икковини ҳам анча йилга қамаб юборишди. Ҳатто, сал бўлмаса, раисни отишга ҳукм қилиб юборишарди. – Бемор яна қаттиқ-қаттиқ йўталди. Йўтала-йўтала ўзи тинчиб қолди. – Пул уч кун тушган жойида ётди. Тўртинчи куни қоқ ярим тунда уни бир амаллаб тортиб чиқариб, уйимга олиб келдим. Бечора пуллар роса билчиллаб булғанди-да, деб, бирданига қопни очишга жиркандим. Ҳеч кимга сездирмай қопни обдон ювдим. Шундан сўнг ичини очиб қарасам, хайриятки пуллар ғиштдай-ғиштдай қилиб боғланиб, целлофан қопчаларга солинган экан. Мен ҳам шу туришида ҳовлимдаги дарахт тагига кўмиб қўйдим. Кейин керагича олиб сарфлаб юрдим. Уйимни бошқатдан янгилаб қурдим. Гилам дейсанми, каравот дейсанми, ҳамма киройи нарсаларни сотиб олдим. Дуруст еб, пўрим кийина бошладим. Яшашим бирам яхши бўлиб қолди. Ахир, шунгача мен умр бўйи камбағалликда кун кўраётган эдим-да. – Ичкаридан яна беморнинг йўталгани, хириллаб нафас олгани эшитилди. Шоқул гапидан бир дам тўхтаб, сездирмай ғижиниб қўйди. – Лекин, чироғим, ўғирлиқи нарса барибир буюрмас экан. Бир муддат хурсанд бўлиб яшадим-у, кейин ҳаммаси бурнимдан чиқди. Шу десанг, кампирим ўлганидан кейин ўғлимни уйлантириб, уйимга келин олиб келдим. Келин эмас, шайтоннинг урғочиси экан. На гапим ўтади, на кучим етади. Одамлар: “Шоқул, сен қачондир Худога ёқмайдиган бир ёмон иш қилиб қўйганга ўхшайсан. Бу аёл ўша ишинг учун сенга юборилган жазо. Тавба қил”, дейишди. Яна айтишдики, бу ҳали ҳаммаси эмас, ҳозирча эрмак қилиб туриш учун эмиш. Жазонинг энг каттаси у ёқда бўлиши мумкин эмиш. Боқижон, мана, сен имонли одамсан, ўзинг тўғриси айт, шу ҳам инсофданми, бир бечора одамга шунча жазо оғирлик қилмайдими? Ўғирликни мен қилганим билан ҳузурини келинпошша кўраяпти-ку. Мана, кўриб турибсан, мен тавбамга таяниб ўтирибман. Сен дуо ўқиётганингда айт, менга уй-

имда тортаётган азобларим ҳам етиб ортади. У ёқда менга жазо бериб ўтиришмасин, хўпми, чироғим.

Боқибой мулойим табассум билан кўлини кўксига қўйиб, индамай бош қимирлатиб қўя қолди. Беморнинг яна дарди тутди, бўғилиб-бўғилиб йўталди. Ҳатто каравотдан йиқилиб тушди чамаси, “гурс” деган овоз ҳам эшитилди. Боқибой бир пиёла чойни кўтариб бемор ётган хонага кириб кетди. “Оббо, роса жонга тегди-ку бу кўкйўтал”, деди Шоқул ичида. Боқибой ичкари хонадан чиққанида Шоқулнинг уйқуси келиб, мудраётган эди.

– Вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолди, отахон, – деди Боқибой. – Сиз мана бу каравотда ётиб дам олинг, – деб хона тўридаги каравотга жой солиб берди. – Мен айвонда ухлайман. Яхши ётиб туринг.

Шоқул чол оппоқ чойшаблар солинган тўшакка чўзиларкан, ўзини анча енгил сезди.

– Хайрият, тавбам қабул бўладиган шекилли. Фариштаси бор йигит экан-да, барака топкур, – деди Шоқул. Ичкаридан яна беморнинг устма-уст йўталгани, бир нарсалар деб хириллагани эшитилди. – Уф, қонимга ташна қилди-да, бу йўталдан узилгур. Эрта-лабгача хириллаб уйқуни ҳаром қилмаса гўрга эди.

Шоқулнинг ноласи кўкка етгандай, бемор тинчиб қолди. Унинг ўзи ҳам кун бўйи санқийвериш итдай чарчаган эмасми, ёстикқа бошини қўйиши билан дарров хуррак ота бошлади. У жуда кўрқинчли туш кўрди. Бир пайт кимдир унинг устига миниб олиб, томоғидан бўғаетганга ўхшади. Шоқул кўрқиб кетиб, кўзини очди. Тушида эмас, ростдан ҳам ўнгида уни кимдир бўғаетган эди. У аввалига Боқибой бўғаяпти, деб ўйлади. Кейин деразадан тушаётган ғира-шира ёруғда тусмоллаб қараса, бошқа одам экан.

– Кимсиз, нега безорилик қиялпсиз, мени ўлдирмоқчимисиз? – дея хириллаб гапирди у.

– Ҳа, танимадингми, муттаҳам? – деди тўлагина гавдаси билан Шоқулни босиб, томоғидан бўғаетган киши, бошқаларни уйғотиб юбормаслик учун пичирлаб. – Эшитдим, ҳаммасини эшитдим.

– Вой, Боқижон, мени ўлдириб қўяди мана бу босқинчи. Кимсиз, мендан нима истайсиз?

– Мен Саркаевман, ярамас. Ўша сенинг муттаҳамлигинг туфайли бадном бўлган Саркаев.

– Вой дод, Худо урди мени. Бу қандай кўргилик бўлди? Бўғманг, ўлдириб қўясиз. Келиб-келиб ҳамма сиримни шу ерда айтаманми-а? Ҳа, овсар бўлмай ўла. Қаердан келдингиз, осмондан тушдингизми?

– Керак бўлса ўз оёғинг билан келиб айбингга иқрор бўлар экансан-ку, иблис. Мен бўлсам менга ким тўхмат қилганини билолмай ўлиб кетаманми, деб ҳасратда юрган эдим. Энди тавба қилиб, жазодан ҳам силлиққина қутулиб қолмоқчи бўлдингми, текинхўр? Мана сенга, – у Шоқулнинг юзига мушт туширди.

– Вой, дод, мени урманг, ўртоқ Саркаев.

– Мен сенга ўртоқ эмасман. Мана сенга.

– Жаноб Саркаев.

– Сенинг жанобларинг оқбилак хонимларингнинг олдига кетишган.

– Ҳурматли Саркаев, урманг.

– Энди ҳурматимни билиб қолдингми? Сен ишчиларнинг пулига ёғли палов еб, кимхоб тўнларни кийиб юргангидан мен маҳбуслар лагеридан йиртиқ фуфайкада дийдираб, сасиган карам шўрвани хўриллатаётган эдим. Сен фақат пулни эмас, менинг умримни ҳам ўғирладинг, аблаҳ. Ўшандан кейин мен кун кўрмадим, сен эса бўқиб яшагансан.

– Мени шайтон йўлдан урди.

– Сени-я? Ўзинг ҳар қандай шайтонга дарс берасан-ку, ғаламис. Мана сенга.

– Урманг, ҳурматли Саркаев, томоғим бўғилиб қолди, вой, дод.

– Сен менинг умримни яшаб юрибсан, аблаҳ. Ўшанда сен пулларни ўғирламаганингдан мен ҳам бунчалик қийноқларга дучор бўлмаган бўлардим, бетамиз. Мен тўхматга қолиб ўлиб кетаверайин-у, сен яна пинагингни бузмай менинг ҳисобимга яшаб юраверасанми, шунча номардликни қилиб, а? Тушингни сувга айт, дажжол. Сенинг ажалинг менинг қўлимда. Қолган тавбангни у дунёга борганда қиласан. Мени ўша ерда оқлаб берасан. Шунинг учун аввал сен кетишинг керак. Мен боргунимча ҳамма гуноҳни бўйнингга олиб, йўлимни очиб турасан. У ёқда ҳам менинг ҳисобимга яшашни ўйлаб хомтама бўлма...

Саркаевнинг яна йўтали тутиб қолди. У бўғилиб-бўғилиб йўталганча каравотдан йиқилиб тушди. Шовқиндан безовта бўлиб уйғониб кетган Боқибой уйқусираганча чопиб кириб, отасининг ўрнидан туришига кўмаклашмоқчи бўлди. Шоқул фурсатни бой бермай урра қочди.

Шоқул кун чошгоҳ бўлганда уйига етиб келди. Эшикдан ит қувлаган мушукдай отилиб кириб, девдай келиннинг ҳам ўтакасини ёрди.

– Вой, яна қаёқдан пайдо бўлдингиз? Эндигина битта бошоғриқдан қутулдим, деб хурсанд бўлган эдим-а, – деди Бегимой хўрсиниб.

– Жон келин, мени қутқаринг. Мени азройил қувиб келяпти, ҳадемай жонимни олади. У жонимга қўшиб мана шу уй-жойиму бор молимни ҳам тортиб олмоқчи. Унинг киришига йўл қўйманг, қулингиз бўлай, – дея Шоқул дир-дир қалтираб каравот орқасига бекинди.

Бегимой бир кўлини белига тираб, бир кўлида ўқлогни ўйнатиб бамайлихотир деди:

– Сизнинг жонингизни билмадим-у, лекин менинг молимни ҳеч ким тортиб ололмайди. Уй меники, ҳатто азройил ҳам бу уйга фақат мен рухсат берсам киради.

Шоқул эшик олдида ҳеч ким бузиб ўтолмас қалқон турганига, гўё унинг ҳимоясида ҳар қандай жазодан қутулиб қолишига ишонгиси келди-ю, лекин барибир ичидаги кўрқувнинг зўридан каравот орқасида куёндек қалтираб ўтираверди.

ВАҚТДАН ГОЛИБ ШЕЪРИЯТ

Муҳтарам журналхон! «Ёшлик» журнали 2015 йилдаги илк сонидан бошлаб мунтазам равишда жаҳон шеърятидан таржималарни ҳам бериб боради. Маълумки, бадиий таржима элларни элларга, дилларни дилларга боғловчи кўприқдир. Шунинг назарда тутган ҳолда, янги саҳифа «Дилкўприк» деб номланди. Таржимонларимиздан жаҳон шеърятидан она тилимизга ўғирилган янги таржималарни кутиб қоламиз.

ТАҲРИРИЯТ

Анна Ахматова 20 аср рус шеърятининг ёрқин вакиллари билан бирдир. У 1889 йилнинг 11 июнида Одессада туғилди. Анна ёшига етай деб қолганида, унинг оиласи шимолга – бизга Пушкин шеърлари орқали таниш бўлган машҳур Царское Селога кўчиб келади. Бўлғуси шоиранинг болалик ва ўсмирлик йиллари шу макон билан боғлиқ. Анна Ахматованинг илк шеърларида Царское Село манзаралари бор бўй-басти билан намоён бўлган. Шоира “Ўзим ҳақимда” номли мақоласида болалик дамларини шундай хотирлайди: “Менга ўқишни Лев Тольстой алифбоси асосида ўргатишган. Беш ёшимда эса катта ёшли болаларга француз тилидан сабоқ бераётган энагама кулоқ солиб ўтириб, французча сўзларни ўргана бошладим. Биринчи шеъримни ўн бир ёшимда ёзганман. Бошқалардан фарқли тарзда мени шеърят билан илк бор Пушкин ва Лермонтов шеърлари эмас, балки Державин ҳамда Некрасов ижоди таништирган. Ойим бу шоирларнинг шеърларини ёддан билар ва бизга ўқиб берар эди”.

1905 йилда шоиранинг ота-онаси ажрашиб кетишади. Онаси фарзандларини олиб жанубга йўл олади. Севимли Царское Селодан, болалик хотиралари ва илк муҳаббатидан олисга кетиш ёш шоиранинг таъсирчан қалбини изтиробга гирифтормолади. Айни пайтда унинг учун битмас-туганмас илҳом манбаи бўлиб хизмат қилади.

Фундуклеевский гимназиясида мактаб таҳсилини тугаллаган Анна Киевдаги Хотин-қизлар Олий курсининг ҳуқуқшунослик факультетига ўқий бошлайди. 21 ёшида акмеизм оқимининг асосчиси, жаҳонгашта шоир Николай Гумилёв билан турмуш қуради. Келин-куёв асал ойини Парижда ўтказишади. Кейинчалик Париж манзараларини эслар экан, шоира: “Парижда бўлганимда тушуниб етдимки, француз рассомчилиги француз шеърятини ютиб юборибди”, деб ёзган эди.

Анна Ахматованинг илк шеърий тўплами 1912 йилда “Оқшом” номи билан чоп этилади. Бор-йўғи 300 нусхада нашр этилган китоб шеърят мухлислари ора-

сида қўлма-қўл бўлиб кетади, адабий танқидчилик ҳам шоиранинг илк китобини юқори баҳолайди. Шу йили Ахматова ҳамда Гумилёвнинг яккаю ягона фарзанди – машҳур тарихчи Лев Гумилёв дунёга келади. 1914 йилнинг март ойида шоиранинг иккинчи тўплами – “Тасбеҳлар” чоп этилади. Бу китоб рус шеърятига ўз сўзига эга бўлган янги бир истеъдод пайдо бўлганидан дарак эди. Таҳликали бир даврда нашр этилганига қарамай, “Тасбеҳлар”нинг шов-шуви бутун мамлакат бўйлаб ёйилади. 1917 йилда шоира “Оқ гала” сарлавҳаси билан учинчи китобини нашр эттиради. 1921 йилда “Баргизуб” дунёга келади.

Анна Ахматова шеърятига юзланган ўқувчи тақдири азал унга ниҳоятда оғир қисматни раво кўрганини англайди: шоиранинг бутун ҳаёти яқин инсонларини соғиниб ўтган. Умр бўйи ҳижрон жомидан пайдар-пай ичиб яшаган шоира тимсолида биз аёл матонатининг қудратини ҳис этамиз.

Ахматова иккинчи жаҳон уруши йилларида Тошкентда яшайди. Бир қанча шеърий туркумлар яратади, таржима билан шуғулланади. Ҳассос қалбида улкан адабимиз Ойбек ижоди ва шахсиятига нисбатан чуқур ҳурмат уйғонади.

Қизиғи шундаки, Ахматова прозада ҳам қалам тебрати бўлган. Гарчи замондошлари яхши баҳолашсада, дўсти, ёзувчи Михаил Зощенконинг кичик эътирозларидан сўнг у насрий асарларини ёқиб юборади. Адабиётшуносларнинг хулосасига кўра, йигирма икки йил давомида ёзиб тугалланган “Қаҳрамонсиз дoston” асари Ахматова ижодининг шоҳ чўққисидир.

Анна Ахматова адабиёт учун туғилди. Энг оғир вазиятларда шеърдан юпанч топди. Шу юпанч туфайли умрининг сўнги йилларида ушбу сўзларни қоғозга тушира олди: “Мен ҳеч қачон шеър ёзишдан тўхтамадим. Назаримда, шеърларим мустаҳкам ришталар каби мени вақт билан, халқим билан боғлаб туради”.

Таржимондан

* * *

Жиддий боқма ҳамма нарсага,
Чекмай десанг бир кун надомат.
Кўнгил қадрин билмас кимсага
Дилни очмоқ керакмас албат.

Ким учундир эпизодсан, бас –
Оддий чизиқ дайри фанода.
Йўқ, йўқ, ҳушни олар уфқмас,
Сен заррасан ёруғ дунёда.

Нолсан – ҳечлик, йўқлик тимсоли
Ким учундир, олмагайсан тан.
Зирқирашдан бўлолса холи
Қалбинг, қаҳ-қаҳ ургунг дафъатан.

Жилмаясан қараб, кўзгуда
Малак турар, сурганча хаёл.
Кўз ёшинг арт, бошингни кўтар,
Гўзалликнинг ўзисан, аёл!

* * *

Йигирма биринчи, душанба тунни.
Пойтахт чизгилари – хира осмонда,
Қандайдир бекорчи айтди бир кунни
Муҳаббат бор, дея ёруғ жаҳонда.

Соддалик сабаб ё соғинганидан
Одамлар ишонди – шундоқ яшашар:
Висолни кутишар, чўчиб ҳижрондан,
Ишқий кўшиқларни ҳамон куйлашар.

Сирни очади-ю бировлар, лекин
Лом-мим дейишолмас, сукутда бари.
Бунга тасодифан дуч келувдим мен,
Гўё хастадекман ўшандан бери

* * *

Тирикмисан, ёруғ оламда
Борми сени излашдан маъно?
Оқшом чоғи эслаб, аламдан
Ёрқин олов таратайми ё?

Сен учундир кундуз дуоси,
Ёндиргувчи бедорлик – бари.
Шеърларимнинг оппоқ галаси,
Кўзларимнинг мовий гулхани.

Айланмовди ҳеч ким орзумга,
Бунча азоб этмовди ато.
Ўша – сотиб мени қайғуга,
Эркалаб, сўнг кечган зот ҳатто.

* * *

Ёқимлидир гулхан теграси –
Изгирин ва шамолдан кейин,
Унда дилни асролмадим мен,
Ўғирлашди уни, чамаси.

Давом этар янги йил, намхуш
Атиргуллар пояси ҳам бот.
Юрагимда бермайди товуш
Ниначилар, силкишиб қанот.

Оҳ, ўғрини аниқлаш осон,
Кўзларидан олгайман таниб.
Кўрқаманки, келар мен томон,
Ўлжасини қайтиб бергани.

* * *

Богланмаган кўнгил кўнгилга,
Кетавергин, истасанг агар.
Ким шаҳд билан чиқаркан йўлга,
Шаксиз, уни кутади бахтлар.

Нолмайман, тўкмасман ашким,
Тақдиримга битилмаган бахт.
Бўса олма, таслим бўлса ким –
Уни ажсал ўпади шу вақт.

Ҳазин кун-ла ташлашиб қадам
Қиш кунлари ўтаркан оппоқ.
Мен танлаган ўша одамдан
Оҳ, наҳотки бўлсанг яхишироқ?

* * *

Шом нурлари сарғиш ҳамда кенг,
Ёқимлидир апрел салқини.
Гарчи кўп йил кечикиб келдинг,
Кўрганымдан мамнунман сени.

Кел, ёнимга ўтир яқинроқ,
Кўзларимга қарагин кулиб.
Манави кўк дафтар ичра, боқ –
Илк шеърларим турар жам бўлиб.

Кечир, эдим ҳаддин дилпора,
Кўёш мени қувонтирди кам.
Ўхшатибман сени кўп бора
Ўзгаларга, ўт гуноҳимдан.

* * *

Шундай бўлар баҳор олдидан:
Қор остида ўтлоқ олар тин.
Пичирлашар дарахтлар шодон,
Илиқ шамол равон ва майин.

Енгил сезиб танингни, руҳни,
Уйинг ажиб кўринар бу дам.
Жонга теккан эски қўшиқни
Ҳаяжон-ла бошдан айтасан.

* * *

Кетдим сокин богинг, оппоқ уйингдан,
Токи умринг ёруғ, кимсасиз бўлсин.
Мен шундай ёздимки мадҳинг, кўйингда –
Аёл зоти ёза олмас бундаин.

Жаннатингда мени этажасан ёд,
Кўзлар қувончи деб қилувдинг бунёд.
Бисотимда эса камёб бир мато,
Севгинг ва меҳрингни сотяпман ҳатто.

Гулноз МЎМИНОВА,
таржимон

1978 йилда Шаҳрисабз туманида туғилган.
ЎЗМУ журналистика факультетини тамомла-
ган. "Фасллар шивири", "Дил синиқлари", "Сайёх
қушлар" номли шеърӣ тўпламлар муаллифи.

* * *

Санаганча бўм-бўи кунларни
Ёлғиздирман, топилмас ҳамроз.
Оҳ, қайдасиз, озод дўстларим,
Оққушларим, беринглар овоз.

Чорламасман куйлаб қўшиқлар,
Кўз ёш билан қайтармам ортга.
Лекин тунда, қайгули маҳал
Дуолар-ла оламан ёдга.

Бўлиб ажал ўқиға нишон
Қулаб тушди ногоҳ бирингиз.
Бири мени ўпгани замон
Қарға бўлиб кўз очди, эссиз...

Лек йилда бир бўлади содир,
Қалин музлар эригани дам,
Екатерина богидан дилгир
Пок сувларга боқаман мен ҳам.

Ва эшитгум: тарар сув юзин
Кенг қанотлар мовий дур соча.
Бузиб мангу зулмат қонунин
Ким қабримга очди дарича?

* * *

Жилмайшини йиғиштирдим, бас –
Совуқ елда музлади лаблар.
Бир умидим бўлади абас,
Сўнг биттага ортар қўшиқлар.

Шу қўшиққа айирбошлайман
Бўлса агар тортишув, кулги.
Чунки дилга ботмоқда ёмон
Муҳаббатнинг узоқ жимлиги.

* * *

Бугун кўндир юмушим: зотан
Хотирамни этгайман барбод,
Токи тошга айлансин дийдам
Ва қайтадан бошлайин ҳаёт.

Ўзга ролим бордир эртага –
Қовушмайди кулгуларим ҳам.
"Севги азоб" дегандинг менга,
Адашибсан. Севги – жаҳаннам.

АТТОРГА ТАЪЗИМ

Шайх Фаридуудин Аттор башарият адабий-илмий, маънавий-маърифий тафаккури ривожда бемисл рол ўйнаган алломалардан бири ҳисобланади. Аттор таваллуди бўйича бир тўхтама келинмагани боис олимларимиз тадқиқотларида турфа маълумотларга дуч келамиз. У киши 1145 йиллар чамасида Нишопур биқинидаги Кадкана қишлоғида туғилган. Асли оти Муҳаммад бўлиб, отаси Абубакр ибн Иброҳимдан қолган дўконда атторлик, гоҳо табиблик ҳам қилган. Манбаларда унинг 114 йил яшагани қайд этилади. Бу маълумот манқабавий характерга эга. Аттор 1220 йилдаги мўғуллар исёни чоғида ваҳшийларча ўлдирилган. Шунда у 75 ёш атрофида умр кўрган бўлади. Профессор Нажмиддин Комиллов алломанинг вафоти ҳақида куйидагиларни ёзган: “Атторнинг ўлими фожиаи содир бўлган. У ўз ажали билан ўлган эмас, балки лаънати мўғуллар кўлида ҳалок бўлган. Мўғуллар балоқазодай Эрон ерларини талайдилар, шаҳарларни ёндирадилар, китобларни куйдирадилар, уламоларни қатор қилиб сўядилар. Ҳар бир мўғул аскарлари кўлига тушган нарсани ўмариб кетар, истаган одамни асир қилиб, қул сифатида сотар ёки қилич билан чопиб ташлар эди.

Ривоят қиладиларким, бир мўғул аскарлари Атторни асир олиб, боғлаб, судраб борарди. Йўлда шоирни танийдиган бир одам учраб қолади. У шоирга раҳми келиб, мўғулга қараб, қулингни менга сот, минг динор бераман, дейди. Мўғул рози бўлиб турганда, Аттор, бу кам, сотма, мен жуда қимматман, деб айтади. Мўғул минг динорга бермай, яна судраб кетаверади. Йўлда бошқа бир одам учраб қолади. Мўғул ўз “моли”ни унга таклиф қилади. У одам: майли, розиман, бир қоп сомон бераман, дейди. Шунда Аттор мўғулга қараб, тезда рози бўлгин, мен бундан ортиққа арзимаيمان, деган экан. Жаҳли чиққан бадбахт мўғул шу заҳотиёқ Атторни қилич билан чопиб ташлайди... Уни Нишопурга дафн этадилар. Ўн бешинчи асрга келиб, унинг мақбараси харобага айланади, буни эшитган Алишер Навоий Атторнинг сағанасини янгидан тиклаб, салобатли мақбара қурдиради. Мақбара ўшандан бери улугъ зиёратгоҳга айланган.

Алишер Навоийнинг устоди Атторга эҳтироми ниҳоятда баланд бўлган. Бу бежиз эмас, албатта. Одатда Навоийни Атторнинг “Мантикут тайр” дostonи болалигидаёқ ром қилгани, шоир бутун умри давомида ушбу асар таъсирида бўлиб турганлиги тилга олинади. Бу фикрда жон бор. Бироқ Навоий буюк шайх қаламига мансуб бошқа асарлардан ҳам яхши хабардор бўлган, улардан ҳам катта завқ ва илоҳий рағбат олган. Шоир «Лисонут тайр» дostonида Атторнинг бир неча асарларини тилга олади, баъзиларига қисқача шарҳ беради. Жумладан «Илоҳийнома» хусусида “илоҳий сирлар шарҳидин иборатдур” деган эътирофни қайд этади. Давлатшоҳ Самарқандий эса “Тазкират уш шуаро”да Атторнинг Навоий тилга олган асарларидан ташқари «Асрорнома», “Ҳайдарнома”, “Мазҳарул ажойиб”, “Жавоҳируз зот”, “Ҳайлож”, “Мухторнома», “Хусравнома”, “Шарҳул қалб”, “Булбулнома” сингари дostonлар ёзганини, назмий меросининг умумий ҳажми 250 минг байтга яқин эканлигини ёзиб қолдирган. Давлатшоҳнинг мана бу эътирофи ҳам диққатни тартади: “Аттор шарияту тариқатда ягона, шавқ ва ниёзмандлик, ўртаниш-ёнишдан шамъи замона, ирфон денгизига чўмган ва ҳақиқат дарёсига шўнғиб, дурлар терган кишидур”.

Атторнинг машҳур «Илоҳийнома» асарини яқинда Ўзбекистон Халқ шоири Жамол Камол ўзбек тилига таржима қилди. 2007 йил “Мусиқа” нашриёти мазкур таржимани нашрдан чиқарди. Таржимага нодир ки-

Абдурахмон ПИРИМҚУЛОВ

1969 йилда Касби туманида туғилган. Тошкент вилоят Давлат Педагогика институтининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Моҳият ва маҳорат” (2001), “Изтироб инкишофи” (2004), “Навоийни севган нозанин” (2006) каби илмий рисолалари ва “Кулбам зим-зиё, сенсиз!” (2013) номли шеърый тўплами чоп этилган.

тобнинг эронлик шарқшунос Фуод Рухоний томонидан форс тилида нашр этилган Техрон (2006) нусхаси асос бўлган. Таъкидлаш жоизки, Жамол Камол йирик ирфоний асар таржимасига киришар экан, имкон қадар аслият руҳини таъминлашга ҳаракат қилган ва бунга эришган ҳам. Гўё мутаржим ноёб асар таржимасига “бисмиллоҳ” деб киришар экан, аввало Яратгандан, ундан сўнг улуғ шайхнинг покиза арвоҳидан имдод тилайди. Афтидан таржимонни улуғ шайх ҳазратларининг руҳи поклари ҳимоятга олган, гўё олис ва машаққатли сафарга чиққан йўловчига йўл кўрсатган каби шоирни қўллаб-қувватлаб турганга ўхшайди. Бўлмаса, Аттор билан бизнинг давримизни қарийб минг йиллик тарих ажратиб туради. Шунча вақт ўтиб, улуғ шайхнинг бизга “ўзбекча сўзлагани”, гарчи бу иш замондош шоиримизнинг шахсий иқтидори ва маҳорати ҳосиласи бўлса-да, қип-қизил мўъжиза, нозик ақл ва таъб эгалари учун олий саодат деб баҳолашга арзигулик ноёб адабий ва маданий ҳодисадир.

Китоб таниқли олим Иброҳим Ҳаққулнинг “Кўнги кимёси” номли салмоқдор мақоласи билан очилади. Унда домла буюк аллома шахсияти, шайхлик мартабаси, асарларининг, айниқса, ушбу асарнинг ирфоний назокатидан сўз очар экан, маънавиятга ташна замондошларимизни “Илоҳийнома” мутолаасига ҳозирлайди.

Атторнинг «Илоҳийнома»си инсоният ички маънавий-руҳий оламидан баҳс этувчи икки юз эллиқдан ортиқ нақл, ҳикоят, ривоят ва назмий қиссалардан иборат. Уни ўқиб XI аср одамнинг бадиий-ирфоний олами беҳад кенг, нақадар юксак бўлганига тасаннолар айтгингиз келади. Таржиманинг тил ва бадиий нафосати ҳақидаги мулоҳазаларни таржимашунос дўстларимизга қолдириб, биз “Илоҳийнома” таркибидаги баъзи ҳикоятлар билан сизни яқиндан таништириш истагидамиз. Зеро, бу асар ҳазрат Навоий айтмоқчи “илоҳий сирларнинг туганмас хазинаси”дан таркиб топган ноёб дурдона асардир.

Кўришни кўрдан ўрган

“Илоҳийнома”да саховат, ҳиммат ва жасорат ишқий камолотнинг муҳим босқичларидан эканлигини кўрсатувчи бир неча ҳикоятлар бор. Шулардан бири Сулаймон алайҳиссаломнинг чумоли билан қилган ўзаро мулоқоти хусусида.

Бир кун Сулаймон алайҳиссалом қаергадир шошиб бораётган экан, йўлда бир гала чумолига дуч келибди. Чумолилар жам бўлиб пайғамбарга таъзим қилишибди. Пайғамбар қараса, минглаб чумоли унга пешвоз чиққан, улар орасида фақат биттаси унга эътибор бермай, катта бир тепаликни кўлига сиққанча олиб, мисқоллаб ташир, уни ер билан бир текис қилишга уринарди. Бунинг кўрган пайғамбар: “Агар сенда Нухнинг умри, Аюбнинг сабри бўлганда ҳам бу ишни удалай олмас эдинг. Шундай экан, беҳуда уринишнинг маънисини нима?” деб сўраса, чумоли: “Сен менинг фитнат (ўзига тортиш, уриниш)имга эътибор берма, ниятимга боқ. Ният холис ва тўқис бўлса, Худонинг ўзи мадад беради. Менинг ниятим шу тепаликни ер ила яқсон қилиш. Чунки мен бир чумолини севиб қолдим, у эса менга тегиш учун шу шартни кўйди. Мен бу йўлда қурбон бўлсам ҳам ниятимдан чекинмайман”, деган

экан. Сўнг Аттор қиссадан ҳисса сифатида ўқувчига мурожаат қилади:

*Азизим, ишқни сен шу мўрдан ўрган,
Кўришни кўзи ожиз, кўрдан ўрган.*

Шаҳзодага ошиқ бир аёл

“Илоҳийнома” да Аттор аёл кишининг шахсий феъл-атворидан баҳс этувчи ҳикоятларга кўп ўрин ажратади. Кўпинча оқила ва фозила аёлларнинг ақлу заковатига таҳсинлар ўқийди, уларни ҳатто эркакларга ҳам ибрат қилиб тасвирлайди. Бир юрт подшоҳининг ғоят ақлли ва кўркем ўғли бўлган экан. Уни шу юрт аёлларидан бири севиб қолибди:

*Ёниб ул ишқ аро саргашта бўлди,
Куйиб жону тани оташда бўлди.*

Шаҳзода қаерга борса, аёл ҳам ўша ерга чопар, ҳатто уни сўраб саройга боришдан ҳам ҳайиқмас экан. Ниҳоят, шаҳзода отасига: «Мени бу бедаводан қутқаринг», деб шикоят қилибди. Шоҳ амр этибдики, аёлни отнинг думига боғлаб, судрасинлар, токи бу каби енгилтаклик бошқа аёлларга ибрат бўлсин. Ҳукм ижроси чоғида ҳамма йиғилган, аёл эса:

*Менга, эй подшоҳ, бир ҳиммат айла,
Сочимни севгилим отиға бойла.*

*Унинг оти оёғи остида жон
Берар бўлсам, дилимда қолмас армон.*

*Унинг йўлида ўлмоқ менга пеша,
Унинг кўйида қолгаймен ҳамиша...*

– дея нола қилибди. Бу сўздан шоҳнинг дили юмшаб, ўғли билан ўша аёл ўртасидаги никоҳга розилик берган экан.

Ҳикоятда шоир аёл эмас, балки унинг покиза муҳаббати ва уни ҳимоя қилишдаги жасорати ҳақида сўзламоқда.

Таъмагирлик – ёмон иллат

Бир одам ибодат қилиш учун хуфтон чоғида масжидга борибди. Қоронғу тушгач, энди кетаман деб турса, масжидга кимдир киргандек бир шарпа сезибди. Хаёлидан кечибдики, келган киши тақводор ё шарият пешволаридан бўлса керак, шунинг учун ибодатни давом эттирганим маъқул. Шу ўй билан ҳалиги одам кўзини юмганча туни билан ибодат қилибди. Тонг ёришгач:

*Очиб кўз, боқди ул атрофга уйғоқ,
Чу кўрди ит эди бир четда ухлоқ.*

*Тушиб жонига ўт, жисмини ёқди,
Кўзидин қатра-қатра ёши оқди.*

*Хижолат оташида ёнди жони,
Дили ўртанди, чун куйди забони.*

Ҳикоятда аллома Аллоҳдан бўлак бирор зотнинг эътиборини қозонишга уриниш ва бу йўлдаги ҳар қандай юмуш – таъма, бунинг эвазига бандадан нимадир умид қилиш тамаъгирликдир, деган ғояни илгари сурган.

Матонатнинг дилрабо қўшиғи

“Илоҳийнома” таркибида ишқ ва ошиқлик сифатларини улуғловчи катта-кичик ҳикоятлар бисёр. Улар орасида “Покиза аёл садоқати” номли бир асар борки, у ҳажман ва мазмунан жуда салмоқдор бўлгани боис тадқиқотчилар уни “аёл садоқатининг бетимсол дурдонаси” дея юқори баҳолайдилар. Чиндан ҳам Аттормнинг ушбу ҳикоятини аёл кишининг сабру бардоши, вафодорлик фазилатини тараннум этувчи ноёб асарлардан бири деса бўлади. Алқисса, соҳибжамол аёллардан бирининг эри ҳажга кетаётиб, аёлини ёт кўзлардан ҳимоя қилишни укасидан илтимос қилади. Укаси эса, афсус, омонатга садоқат кўрсатолмайди. Янгасига сийму зарлар инъом этиб, “уйланмоқчи” бўлади. Аёл таклифга рози бўлмайди. Йигит эса янгасини зинокорликда айблаб, қозига шикоят қилади. Уни саҳрога чиқариб, тошбўрон қиладилар. Жони узилмаган аёлни бир араб сайёҳи олиб кетади ва даволайди. Кўрса, бу топиб олинган аёл чунонам чиройли эканки, эси бор эркак унга ошиқ бўлиб қолиши тайин экан. Бироқ аёл шаръий эри борлигини айтиб, унинг таклифини ҳам инкор қилади. Улар ака-сингил тутинадилар. Аммо араб сайёҳининг бир қули бор эди. У ҳам покиза аёл билан ҳеч бўлмаса бир маротаба бирга бўлишни жуда истаб қолади. Таклифи рад этилган кул тун палласида арабнинг бешиқда ётган чақалоғини пичоқлайди ва қонли яроғни бегуноҳ аёлнинг ёстиғи остига қўяди. Араб эса қотилликини бу аёл қилмаганини, шунга қарамай, уни уйида олиб туриш ножоизлигини билиб, қўлига уч юз дирҳам беради ва тонг қоронғусида кузатиб қўяди. Аёл бир манзилга етиб, қараса, кўп одам йиғилган, ўртада дор, одамлар кимнидир осийга ҳозирлик кўришяпти. Аёл суриштирса, бир одам бож тўламаган, юрт эгаси бошқаларга туртки бўлсин учун шундай жазо қўллаётган экан. Аёл унинг божини тўлаб, ўзини олиб кетади. Энди унинг йўлида навбатдаги ошиқ пайдо бўлган эди. Гуноҳкор йигит “сенга мубтало бўлиб, етолмагандан кўра боя осилиб ўлиб кетганим яхши эди” деб гина қилади. Сўнг йўлда тўғри келган савдогарларга аёлни сотиб юборади. Савдогарлар бир денгиздан ўтишлари лозим эди. Улар кемада сузаётиб, покиза аёл билан навбатма навбат ишрат қилмоқчи бўладилар. Аёл эса: эй Худо, мени бу кўргуликлардан ўзинг қутқар, нажоткорим ёлғиз Сенсан, дея Яратганга илтижо қилади. Шунда кутилмаган қиёмат кўпади. Аввал тўфон, сўнг аланга пайдо бўлади. Савдогарлар шу алангада ёниб кул бўладилар. Аёл кемадаги барча буюмларни олиб, эркаклар либосида юрт подшосининг ҳузурига боради ва ундан ибодатхона қуриб беришини илтимос қилади. Энди у ибодат қилиш билан бирга табиблик ҳам қила бошлайди. Иттифоқо аёлнинг эри ҳаждан қайтса, укасининг кўзи кўр, оёққўли шол бўлиб ётган эмиш. Ҳожи укасини даволатиш учун қўшни юртлардан бирида овозаси чиққан табибга олиб боради. Қараса, табиб ҳузурда шунга ўхшаган дардга йўлиққан уч-тўрт бемор бор эмиш. Табиб уларни чорлаб, қилган гуноҳлари ҳақида суриштирибди. Касаллар ўз айбларини бўйниларига олишга мажбур

бўлибдилар ва табиб олдида Аллоҳга тавба-тазарру қилибдилар. Худди шу пайтларда юрт подшохининг қазоси етиб, васият қилган эканки, ўрнимга табиб йигитни подшоҳ этиб сайланганлар. Энди аёлнинг “сир”ни ошкор этишдан ўзга чораси қолмайди. Эрини подшоҳ қилиб кўтаради, уч юз дирҳам бериб, кузатиб қўйган араб акасини вазир қилиб сайлайди. Ўзи эса ибодатни давом эттиради.

Аттормнинг бу каби ҳикоятларининг илдизи фольклордан озуқ олган ва бу ҳақда олимларимизнинг эътирофлари оз эмас. Бироқ Атторм тайёр асарни шунчаки баён қилмайди, уни бўяб, безайди, пардозлайди, бадий-мантқиқий жиҳатдан такомиллига етказди. Шоирнинг бош мақсади аёл кишининг севгиси ва садоқатини улуғлашга қаратилгани кўриниб турибди. Бироқ мутафаккир аёл садоқати ҳақидаги фикрини шунчаки баён қилиб қўя қолмайди, балки покиза ва дилбар аёлни бир эмас, бир неча жисмоний ва руҳий қийноқларга гирифтор қилади. Бу эса ишқ йўлидаги синов босқичлари эди. Бу босқичларнинг рамзий-тафсиллий воситасини таъминлаш учун Аттормга ҳаётий замин зарур эди. Худди шу заминни таъминламоқ учун шоир бир неча эркакларнинг нафсга тобелигини, бу эса уларни кутилмаган кўргиликларга етаклаши мумкинлигини бадий тасвираб беради. Бундоқ қараганда чиройли аёлнинг ошиғи кўп бўлади. Атторм буни инкор қилмайди. Бироқ Аттормнинг суюкли қаҳрамони бировнинг шаръий хотини. Унга кўз олайтириш эса шаҳвоний ҳирсни жиловлай олмаслик, бу эса катта гуноҳдир. Шу билан бирга ожизага бир эмас, бир неча кишининг шаҳвоний ҳирс ила ёндошишга ҳаракат қилиши умуман кечириб бўлмашидан катта гуноҳ экан. Шунинг учун ҳам кемадаги савдогарлар Аллоҳнинг қудрати билан куйиб кул бўладилар. Бинобарин Атторм тараннум этган ишқ такомиллига етган, энди илоҳий қудрат касб этган эди.

Шундай қилиб Аттормнинг ушбу ҳикояти аёл кишининг ишқи, садоқати, жасорати ва матонатини яққол намоиш этувчи кўзгу, мардлик мадҳияси, матонатнинг дилрабо қўшиғи сифатида мудом қалбларга фараҳ бағишлаб келмоқда.

Аттормни англаш машаққатли жараён. Унинг мутолаасига киришиш ё шунга интилиш киши қалбида тозаришга, покликка майл қўйишнинг ибтидосидир. Аллома асарларида, айниқса, “Илоҳийнома” бағрида ирфоний ва илоҳий ҳақиқатлар машъаласи тинимсиз порлаб туради. Бироқ бу нур тафти савияси ночор, дунёқараши танг, фикру ўйи бойлик тўплаш, шахсий манфаатга қаратилган худбин ва ғофил бандаларнинг тошга айланган юрагини илитмайди. Уни ўқиш, ўрганиш, ўзгаларга тарғиб қилиш учун киши қалбида Атторм шахсиятига чинакам ихлос туйғуси, соф муҳаббат ҳисси бўлиши керак. Шунда Атторм назарда тутган сирлар хазинаси нозиктабъ ўқувчиларга оз бўлсада юз кўрсатади. Атторм асарларини ўқиш, ўқиш, ҳаётда унга сидқидилдан амал қилиш маънавий-руҳий камолотнинг муҳим, таянч белгиларидан бири бўлиб, бунга эришмоқ биз ва биздан кейинги авлод учун чинакам омад, олий саодатдир.

Сукунатга чўкаётган қичқириқман

ОРЗУ

Ялтизнинг бўйига сархуш бўлсаму,
Чучмома ўтирса сочимни силаб.
Қизгалдоқни олиб, бинафша билан,
Бўтакўзни борсак ёнига йўқлаб.

Қамар юрагинга ботаман деса,
Тунлар нигоҳингда қотаман деса,
Мен қуёшга сингил бўлсаму у ҳам,
Бағримни бағринга отаман деса.

Бойчечак унса кўнглим тафтида,
Райҳон ифоридан тингласам алла.
Еттинчи осмоннинг ҳарир кифтида,
Ҳар саҳар сайр этсам эди сен ила...

ЎЗЛИК

Ўзимни бир ўзлимда кўргим келар,
Кириб олиб кўзларимнинг қароғига.
Алмисоқда битилгандир яна нелар,
Оғриқлардан нотинч юрак япроғига.
Сукунатга чўкаётган қичқириқман,
Кимман!..

Ўзи нега жимман, билолмайман.
Жимлик билан энг чиройли галабадир,
Балки учи топилмаган калава у...

Нега ахир яшириндим сукунатга,
Нега бунча майин тортиб қолди меним?
Чиқиб олиб қалбимдаги самоватга.
Тушим кетдим товонимга аста-секин...
Ё Раб! Меним менсимагай менга мени,
Бундан ортиқ оғриқни ҳеч туюлмадим.
Кўзларимга сурган бўлсам агар нени,
Ҳеч бирини Сендан ортиқ суёлмадим.

Умида АБДУСАЛОМ қизи

1974 йилда Булунғур туманида таваллуд топган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган.

КЎКДАГИ СУЛУВ

Қаро тун қўйнини айлаб чарогон,
Бокира ҳисларга шўнғиб оҳиста.
Само кемасида сузар сулув ой,
Негадир кўринур гамгин, шикаста.

Ташивишлар тўхтаган ором чоғида,
Тўкилиб-тўлди, тўлиб-тўкилар.
Тиним билмай ҳатто тун қучоғида,
Ҳорғин қайтаётган аёлга ўхшар.

Синчиклаб боққандек бўлар баъзида,
Баъзида бепарво кетаверади.

*Бир лаҳза тўхтамай боқий изидан,
Тунга бор меҳрини бераверади.*

*Ҳаттоки ҳасадеғўй булутларга ҳам,
Жилмайиб боқади, ён босиб қўяр.
Сукунатга чўмган бу хур, Лайлининг
Кўксига жойлаган қандай сири бор?*

*Қандайин дард уни куйдирар мудом,
Кўксига ўчмаган доғи недан ёд?
Асло ошкор этмас, куйса ҳам тугал,
Юлдузлар – оҳидан сачраган фарёд.*

УМИД

*Тазарру эшигин ҳалқаларига,
Умидингни узмай қўлларингни қўй.
Яратгандан тила неки муродинг,
Токи йўлларингда кўрсатгунча бўй.*

*Умидсизлик шайтон иши дейдилар,
Ҳазрати инсонга умидворлик хос.
Ҳар нафаси илоҳий бахтдан шиора,
Юрагида бўлса муқаддас ихлос.*

*Тадбир лозим дерлар турмушда мудом,
Бахт – гўзал саҳифа илоҳиётдан.
Сабр фазилатин англаса инсон,
Армон билан кетмас асло ҳаётдан.*

*Қўшқанотли қушни кўкда овлаган,
Ҳатто балигини тутқазган денгиз.
Ваҳший ҳайвонларни қўрқмай қувлаган,
Инсон тадбир ила мутлақо тенгсиз.*

*Товусга ҳамошён, семурга дўстдир,
Назарида кимё таъби мужассам.
Кўзларидан аввал юраги кўздир,
Насиб этса Ҳақдан келгувчи карам.*

СЕН БИЛАН

*Қуласам, осмонга қулардим
Сен билан...
Юлдузлар қўнарди кафтимга.
Қорларнинг қўйнида ноз ила,*

*Майсалар унарди тафтимда...
Қанот қоқар эдим сен билан,
Ҳатто чиқар эдим
Ойларга.*

*Бошимга тож қилиб офтобни,
Салом берар эдим тонгларга.
Ёмғирлар ёгарди дур бўлиб,
Ҳовучлаб пойингга сочардим.
Унарди бир осмон, бир фазо,
Мен эса юлдузлар терардим...
Сен билан қайтардим эртакка,
Болалик чоғимга қўнардим.
Ариқча бўйида ялпизнинг
Баргида яшашига қўнардим.
Сен билан уммонда бир чўгман,
Фитратим, фикримда боримсан.
Сен билан ҳам борман, ҳам йўқман,
Сен менинг азалий ёримсан.*

КЎЗЛАРИНГ

*Кўзларимни юмиб маҳкам,
Кўзларингга тикиламан.
Юрагимда тўпланиб, сўнг
Юрагингга тўкиламан.
Сачраб кетган умидларим,
Самоларни турар безаб.
Армонимдан қўлларингга,
Гулдасталар берай ясаб.
Кафтимдаги ўқ чизиқлар,
Пешонамда илдиз отар.
Бешафқат вақт тарозуси,
Умримизни ўлчаб тортар.
Кўзларимда макон тутиб,
Кўр айладинг дунёлардан.
Юрагимда борлигинг-чун,
Узоқ бўлдим риёлардан.
Очгим келмас кўзларимни,
Узгим келмас тушларимни.
Қатранг тўкилмасин дея,
Ичга ютдим ёшларимни.
Кўзларимдан тўкилди дур,
Аксинг жило этар унда.
Борлигинг-чун минг ташаккур,
Зоҳиримда, ботинимда...*

УМУММИЛЛИЙ ДАРДЛАР ЗАЛВОРИ

Адабиётимиз тарихидан маълумки, ўзбек романчилигида эпопея яратишга уринишлар бўлган. Бироқ шўро даври миллатимиз ҳаётининг муҳим тарихий босқичларини қаламга олишга, умумхалқ аҳамиятига молик муаммоларни поэтик идрок этишга, эпопеялар яратишга имкон бермаган эди. Зотан тоталитар адабий сиёсат халқларнинг қаҳрамонона ўтмиши, миллат фидойиларининг ўз эл-юрти озодлик ва бирдамлик учун курашларини кўламдор тасвирлашдан мутлақо манфаатдор эмасди.

Роман жанрининг муайян кўриниши ўзига хос специфик белгиларига эга бўлади. Шундай хусусиятлардан бири эпик кўламдорликни юзага чиқарувчи туркумлиқдир. Бизнингча, мустақиллик даври имконлари ва адиб ижодий кредосининг ички тақомили туфайли юзага келган янги типдаги эпопея бўлмиш “Улуғ салтанат” да турли тарихий даврларнинг ёрқин излари мавжуд. Чунки соҳибқирон Амир Темур халқимизнинг ижтимоий-ахлоқий тажрибаларига таянади. Унинг қаҳрамонона ўтмишига хос пафос, идеали негизда турувчи мустақам давлатчилик ғоясидан маънавий-

руҳий мадад олади. Демак, реал воқелик замирида халқ, салтанат ва инсон тақдири, авлодлар истиқболи тўлароқ акс этган. Тетралогияда ҳажм катталиги ва персонажлар миқдори кўплиги шу фактордан келиб чиқади. Бинобарин, Муҳаммад Али қаламига мансуб тўртта китоб ўз ғояси, мазмуни, образлар олами билан бир-бирига чамбарчас боғлангани учун романчилигимизда чинакам маънодаги илк тетралогия юзага келди.

Муҳаммад Алининг яқинда нашрдан чиққан “Шоҳрух Мирзо” асари ҳам эпик турнинг йирик ҳажмли жанрида битилган. Зотан у “Улуғ салтанат” роман-тетралогиясининг сўнги, тўртинчи китоби. Романда биз ҳаётнинг кенг кўламли тасвири қамраб олингани ва соҳибқирон Амир Темур ҳаётининг улкан бир даври акс этгани, улар турли ижтимоий-ахлоқий ва фалсафий-эстетик муаммолар билан чамбарчас боғлаб талқин қилингани гувоҳи бўламыз. Асарнинг сертармоқ (кўп чизиқли) сюжети орқали ҳар хил тақдир эгаларининг ҳаёти, турмуш тарзи, шунингдек, ўша давр ҳолат-манзаралари билан танишамиз.

Кези келганда таъкидлаш ўринлики, асар ҳажман хийлагина катта экани унинг жанр хусусиятларини белгилаш учун ҳали етарли белги-сифатлар саналмайди. Бадиий адабиёт амалиётини кузатиш шуни кўрсатадики, ҳажм катта ёхуд кичиклиги, қамралган даврнинг узун, ё қисқалиги, марказида бир ёхуд бир неча шахслар туриши ва сюжет чизиғи сертармоқ ёки ягона сюжет чизиғига асосланиши ҳам роман юзага келишига тўсиқ бўлмайди. Романий муаммо, романий қаҳрамон ва романий тафаккур каби бир-бирини тақозо этувчи тушунчалар бу жанр табиатини белгилашда муҳим аҳамиятга моликдир. Зотан, инсон тақдири жамият ва борлиқ билан уйғунликда идрок этилмас, одам орқали олам моҳияти англашилмас экан, бундай асар муаммодан холи бўлади. Олам яхлитлиги ва бутунлиги, инсон мавжудияти туб моҳияти англамаган жойда роман юзага келмайди. Чунки, айнан ўша масалалар чинакам романнинг бош муаммоси бўлиб, қаҳрамон дунё билан шунчаки зиддиятга киришмайди. Аслида у ўша муаммони ҳал қилишнинг воситасидир.

Ногиронлигини бандасидан яширмайдиган, Яратганининг буюк марҳаматига доим шукрона келтириб яшайдиган Амир Темур романда ўз тақдири ва эгалла-

Исломжон ЁҚУБОВ

1961 йилда туғилган. Нукус Давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Филология фанлари номзоди, доцент. Адабиётшунослик муаммоларига бағишланган ўндан ортиқ монография, рисола ва мақолалар тўплами нашр этилган.

ган мавқеи ўртасида муайян даражада номувофиқлик борлигини ҳис этиб, англаб яшайдиган қаҳрамон сифатида ифодаланган. Назаримизда, айнан мана шу жиҳат характернинг Тангри ва унинг муслим қавми олдидаги масъулияти ва бурчдорлигини оширади, доимо заминни яшнатиш, аҳилликни барқарор қилиш, бунёдкорлик каби эзгу амалларга йўналтириб туради. Бу жиҳатдан қаралса, “Улуғ салтанат” да қўйилган муаммони бадиий идрок этишга ғоятда мос қаҳрамон танланган. Илло, соҳибқирон Амир Темур ўзи яшаётган жамиятни қайта қуради. Унинг мавжуд ҳолат билан келиша олмаслиги бежиз эмас. Ўз индивидуаллигини англаган, тарих зиммасига юклаган бурчни теран идрок этган йирик шахс ўлароқ унинг муҳит билан зиддиятга киришмаслиги, масъулиятни зиммасига олишга қарор қилмаслиги мумкин эмасди. Демак, “Улуғ салтанат” шахснинг жамиятдаги мақоми хусусида, ўзини бутун бир олам сифатида идрок этувчи миллат фидоийси ҳақидаги битик.

Англашиладики, биз умуман тетрология ёхуд унинг “Шоҳрух Мирзо” номли тўртинчи китоби хусусида сўз юритар эканмиз, даставвал роман марказида алоҳида шахс ҳаёти, унинг барча зиддият-тўқнашувлари туришини унутмаслигимиз лозим. Илло, барча персонажлар айнан Амир Темур характерини кенгроқ очишга хизмат қилади. Демокчимизки, тетрология муваффақияти кўламдор воқелик – эпикликнинг тақдирлар драмаси билан узвий туташганида намоён бўлади. Муҳаммад Али маҳорати ўша эпикликни тиклашга бўлган интилиш жараёнида юзага чиқади. Бошқачароқ айтганда, ёзувчи соҳибқирон Амир Темурнинг ташқи олам билан тўқнашув жараёнидаги шахс сифатидаги драмасини ҳал этишда ҳаммиша ишонарли поэтик ечимлар топа олади. Қаҳрамон барча зиддиятли ҳолатлар ва ғоятда чигал муаммоларни мутафаккирларга хос донишмандлик, самимият ва бағрикенглик билан ҳал этиб китобхоннинг меҳр ва эҳтиромига сазовор бўлади. Адиб табиату жамият жорий ҳолати, кенг маънода эса одам боласи ва унинг яратувчиси ҳақидаги Шарқона концепцияни роман бадиий фалсафасига сингдиришга муваффақ бўлади.

Демак, Муҳаммад Алининг романий тафаккури тўла маънода миллий қадриятларимиз, хусусан ислом фалсафаси ва унинг асоси бўлган Қуръони Карим, ҳадиси шариф, пайғамбар ва саҳобалар ҳаёт тарзи ҳақидаги битиклар, шунингдек “Тузуқлар” ҳамда бошқа кўплаб тарихий-адабий манбаларга асосланди. Умуман, роман-тетрология мустақиллик даври бадиий-эстетик талаб-эҳтиёжларига мувофиқлиги, жанрнинг миллий асосда янада такомиллашувига қўшган ҳиссаси билан алоҳида қиммат касб этади. Чунки роман марказига умумхалқ, умуммиллат аҳамиятига молик муаммо қўйилган ва ҳал этилган.

“Улуғ салтанат”да макон ва замонда кечувчи ҳодисалар воқеабандлик асосида тасвирланган. Ёзувчи китобхон тасавурида реаллик картиналарига монанд жонланувчи бадиий воқелик ярата олган. Агар “пластик” тасвир ўз зоҳирий шаклига кўра тасаввуримизда реалликдагига монанд тикланса, “нопластик” ифода унсурлари, яъни Муҳаммад Али фикр-мушоҳадалари, тасвир предметиға ҳиссий муносабати муаллиф образини тасаввур қилиш имконини беради. Чунки тетрологияда объектив ва субъектив ибтидолар ўзаро уйғун ҳолда бирикиб кетган.

Ёзувчи характерни ўз-ўзи билан ёлғиз қолдирганида бизни унинг руҳиятида кечаётган зиддиятлар билан яқиндан таништиради. Бу ички конфликт кўпинча сабр-қаноат, шукроналик туйғулари билан ҳал этилиб, адолат принципларида барқарор шахснинг бут иймон соҳиби экани кашф этилади. Соҳибқирон Амир Темур устозлари, дўстлари, ғанимлари, қўл остидагилар, аҳли оиласи (хотинлари, келинлари, фарзандлари, невара-чеваралари) билан муносабат жараёнида тасвирланган ўринларда ҳам бу тамойилга хиёнат қилинмайди. Аммо Рум қайсар ва Тўхтамишхон каби образлар билан конфликтга киришиш асносида роман қаҳрамони бир банда ўлароқ кучли ва ожиз томонлари билан идрок этилади. Муҳаммад Али уни муҳит билан зиддиятга кириштирганида етти ўлчаб бир кесадиган мулоҳазакор инсон сифатида тасвирлайди. Бу ҳол воқеабанд сюжет тасвир динамикасини бир маромда тутиб туриш имконини берган. Пировардида, Амир Темур оламни идрок этароқ, мукамал уйғунликни ҳис этиб, буюк бир ҳайрат уммони ичра қолувчи Яратик экани англашилади. Айтиш мумкинки, романда одам орқали олам англашиларкан, ярим дунёни забт этган жаҳонгир ҳам Аллоҳ пойида мусалламлик мақомида муқим туради.

Муҳими шундаки, ёзувчи Амир Темурнинг муҳит ва характерлар билан муносабати, вазият талабига кўра амалга оширишга мажбур бўлган айрим амалларидан унинг руҳиятида кечган мураккаб психологик кураш жараёнларини туртки олдира билади. Шу тариқа конфликт турлари қаҳрамонни янги ҳаракатларга ундайди ва уни сюжетни юргизувчи кучга айналтиради. Ҳатто Боязиддай дўстга айланиши эҳтимол тутилган душмани ҳам ўзини Амир Темур билан қиёслаш орқали ҳаётдаги ўрнини белгилашга интилиб, теран руҳий-психологик зиддиятлар оғушида қолади. Бундай мураккаб ўйлов жараёнлари асносида ёзувчи ҳаракатни ботинга кўчиради ва шахсга ўз ижтимоий мақомини англатади. Аксинча, туркий бирлик, ғайрат-шижоат, жасорат ҳақидаги теран ўйлари воситасида Амир Темурнинг Рум қайсарига бўлган муносабати (ташқи ҳаракат) га ундаган симитомларни кўрсатишга муваффақ бўлади. Кўринадики, романда конфликт қаҳрамоннинг қай йўсин ҳаракат қилишини белгилабгина қолмай, сюжет воқеалари қай тарзда ривожланишига ҳам таъсир қилади. Соҳибқирон муҳитга қанчалик боғланган бўлмасин, унинг руҳиятида туркий бирлик негизида улуғ салтанат бунёд этиш ва инсон шахсига бўлган эҳтиром юксак пояларда туради. Айни пайтда, муҳит ва улуғ мақсад-интилишлар ўртасидаги номувофиқлик унинг руҳиятида беадоқ зиддият-ўртанишларни ҳам келтириб чиқаради. Уни ўзи мутлақо истамагани ҳолда баъзан фожиаларга йўл очиб берганидан туйган айбдорлик ҳисси қийнайди. Бундай ҳолларда Амир Темур руҳиятидаги қарама-қаршиликлар унинг ижтимоий муҳит ва айрим кишилар билан зиддияти асосида юзага келади. Чунки айнан муҳит ва ғанимлик йўлини тутган баъзи кимсалар қаҳрамон шуури ва руҳиятига таъсир қилиб, воқеалар оқимининг соҳибқирон Амир Темур истагига зид тарзда ривожланиши, демакки қирғин ҳамда вайроналиклар келиб чиқишига омил бўлади.

Романда Турон ва Рум саркардаларининг туркий эл бирлиги йўлида бирлаша олмай қолган, тафаккур қудрати ва инсоний худбинлик тўқнашган ўринларни ижтимоий конфликтнинг кульминацион нуқтаси дейиш

мумкин. Назаримизда, воқеалар ривожининг энг юксак нуқтаси, сюжет зиддиятлари кескинлашган палла айнан шу ўринда кўзга ташланади. Чунки дунё тарихи айнан шу воқеага боғлиқ тарзда кескин бурилишга юз тутлади. Бу кульминацияда кураш тафсилотлари Турон султони ғалабаси билан якун топишига қарамасдан, персонажлар тақдири, воқеаларга муносабатида сезиларли сифат ўзгаришларга олиб келади. Замин харитасидаги бундай ўзгариш улар руҳиятида ўқинчармон, изтироб-қийноқлар кўзгайди. Хуллас, конфликт сюжетни ҳаракатга келтирувчи куч экани ушбу романда яна бир бор ўз тасдиғини топган.

Бугун биз бадиий дид турфалашгани, маънавий-руҳий эҳтиёжлар хилма-хиллиги, поэтик яратик айрим одамлар кўнглидагина акс-садо бераётганидан керагидан андак ортиқроқ сўзлаяпмиз чоғи. Аслида, миллат дардларидан хориждаги битиклар ҳадеб ўзликни англаш тарзида алқайверишга лойиқмикин? “Улуғ салтанат” асари унда воқеаланаётган шахсият (соҳибқирон Амир Темур) нинг юксак даражаси олабий муаммолар ташвишли талқини билан ўлчанса, ўша шахс кўнгли олис буржларидаги ботиний тўлғамлар назардан четда қолмаслиги исботи эмасми? Ахир, чин ҳикмат миллат даҳосида, улуғвор шахсиятда аксланмайдими? Кўнгили изҳоримизда умуммиллий залвор бўлса, уни ифодалаш жараёни ўткир қочирим, киноя-кесатик, ишора ва рамз-мажозлардан холи бўлади, деб ўйлаш соддалик эмасмикин? Восита ўз номи билан асл мақсадни амалга оширишга кўмақдош эмасми? Атрофимиз олис ва яқин ўтмиш ва бугун ҳақидаги ибратомуз воқеликка тўла бўлсаю поэтик тафаккурнинг айна палласида янги воқеликни яратишга талпиниш ягона йўл бўла олармикин? Аслида, анъана заминдан ташқарида намоён бўладиган истеъдод, унга заррама-зарра қўшилмайдиган поэтик воқелик бормикин? “Мен” дан ташқарида дунё, аксинча оламдан хорижда “мен” мавжуд бўла олармикин? Унда бадиий яратик ижодкори шахсига хос бутунлик парчаланмайдими? Кўнгилида ўз даври яшамаган, макон ва замон тушунчаларини топологик мазмунда тушунмаган, тарихий мантлик концепциясига кўра ифода этмаган қаламкашнинг ҳунари эъзозга лойиқ бўла оладими? Бизнинг билиш имконларимиз қай даражада ўзи? Одам боласи ўз бўйидан баланд сакрай оладими? Унинг дунёни қисман билишга маҳкумлиги бадиий идрок ва ифода тарзини четлаб ўтармикин?

Тафаккуримизда юқоридаги сингари саволлар шодаси пайдо бўлиши зинҳор бежиз эмас. Биз, эпопея ҳақида билдирилган фикрларни кузатиб, ажабланарли бир ҳолга гувоҳ бўлдик. Гап шундаки, тетралогия ҳақида сўз юритган айрим ҳамкасбларимиз фикрича, гўё ёзувчи соҳибқирон Амир Темурнинг оилавий ҳаёти, хонадони, фарзандлари, келинлари, ҳарам аҳли, улар орасидаги инсоний муносабатларни тасвирлашни мақсад қилган эмиш. Шубҳасиз, романда характерлар, ибратли инсоний фазилатлар тасвирланган ҳаётий лавҳалар сероб. Агар Муҳаммад Али айнан шу масаланигина мақсад қилганида тетралогияга “Улуғ салтанат” деб ном беришда муайян маъно бўлармикин?

Боринги, асл мақсад кўлами анчайин торайиб қолмасмиди? Ахир романда Амир Темур ҳазратлари азбаройи салтанат илинжида оилага бўлган меҳр ва ардоғини онгли тарзда жиловлашга интилган инсон сифатида очилмайдими? У бутун Туронзаминнинг отаси эмасмиди?

Роман-тетралогия архитектонаси дунё буржлари, табиат фасларию унсурлари, инсон умри босқичлари ва Амир Темур фарзандларига хос тўртлик асосига қурилган. Яъни андозанинг тўртта асоси ва шунча устуни бор. Асар фалсафаси эса Яратувчи измидаги инсон зоҳири ва ботинини кўрсатишдек қадим Шарқнинг содда ва залворли қарашларидан нурланади. Унинг ҳар бир саҳифаси асослар асоси бўлган тупроқ – заминга адоқсиз муҳаббатдан жилоланади. Демак, инсон мояси ҳақидаги мазкур унсурлараро боғлиқликдан ташқарида бу асар моҳиятини очишга уриниш беҳудади. Зотан, сабаб ҳам, оқибат ҳам инсондир. Уни тушуниш ва англаш, ўзликни идрок этиш тетралогиянинг бош муаммосидир. Мудом ўзгарувчан хилқат бўлмиш кўнгили талпинишларини фаҳхламоқ эса ақлдан хориждир. Кўнгили наъраси босилмас, унга эгалик қилишга эришилмас экан, оқибатлар муқаррардир.

Муҳаммад Али ўз қаҳрамонларига қозилик қилиш фикридан йироқ. У аллақачонлар тарих саҳнасида жавлон урган қаҳрамонлари ҳаётига зуғум қилмайди. Улар ҳаёти, ҳар бир босган қадами, юрак тепишларию кўнгили тилакларини имкон қадар холисона жонлантиришга интилади ва асосан бунинг уддасидан чиқади.

Назаримизда, Муҳаммад Али ўтмиш аждодлар тажрибасидан шунчаки сўз очмайди. У азалий улуғвор жиҳатлар билан замондошимиз ахлокий-маънавий робитасини тиклаш орқали бугунги ҳаётимизда жиддий сифатий ўзгариш ва ижобий силжишлар содир бўлишига некбин ишонч билан қалам суради. Чунки маконнинг икки нуқтасини туташтиришга бўлган бу интилиш аслида табиий зарурият. Демак, адибнинг макон топологиясини тубдан ўзгартириш истаги айнан ўша заруриятдан униб чиққандир. Бу ўринда давр талаби, ижодкор ички майли ва миллий ҳарорат ўзаро туташган.

Шубҳасиз, биз ижод эркинлигига муайян ҳадлар белгилаш, унда ижтимоийлик устувор бўлиши лозимлигига даъво қилиш фикридан мутлақо холи тарзда, қалам аҳлининг ҳуқуқ ва бурчи эгизаклигини назарда тутамиз. Ҳар бир истеъдод табиати бетакрорлигини инкор этмаган ҳолда, унинг миссиясига эътибор қаратмоқчимиз холос. Бинобарин, биз на ошкора дидактикани, на намоийшкорона байроқдорликни ёқлаймиз. Назаримизда, инсоний эзгу амаллар ва гўзаллик мадҳи бўлган “Улуғ салтанат” роман-тетралогиясининг ғоявий-бадиий мавқеи замондошларимиз ижтимоий-эстетик фикрига кенг миқёсда фаол таъсир қила олиши билан белгиланади.

Бинобарин, ёзувчи миллий-поэтик ва ижтимоий тафаккуримизни юксалтиришнинг олдинги сафида бораётган, умуммиллий дардлар залворини ўз елкасига ортган ижодкордир.

Само кучогида ёнар юлдузлар

ТУН МАНЗАРАСИ

Сокин тун. Соат ўн бир чамаси,
Менга уйқу бермас ҳар бир дақиқа.
Роса ёзгим келди ой шуъласида,
Ширин ухлаётган қишлоқ ҳақида.

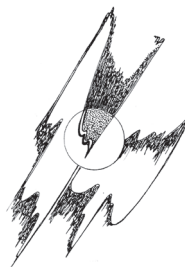
Чалингандай бўлар қулоқларимга,
Сухбат қураётган япроқлар саси.
Само кучогида ёнар юлдузлар,
Тўлиной бу лаҳза – тун маликаси.

Вужудим жунжикар, эсар шаббода,
Гўё унда ажиб сир бор, сеҳр бор.
Қурбақалар ҳануз қўшигин куйлар,
Мавж билан оқмоқда бетиним анҳор.

Яна тонг келмоқда оқ рўмол ўраб,
Бундан яшнаб кетгай дилдаги боғим.
Тонгни кутиб олар, кучогин очиб,
Мени дилдан суйган Она қишлоғим!

* * *

Оқшом. Кўзларимга боради сингиб,
Ҳилол рухсоридан таралган нурлар.
Тонггача чўмилар соҳил бўйида,
Жаннат боғдан тушган фаришта, хурлар.

Руҳим самоватда кезинар гирён,
Хаёл сурар ернинг улкан тошлари.
Майсаларнинг зангор кўксига томар,
Зебо юлдузларнинг соғинч ёшлари.

Чигирткалар айтар асотир, эртак,
Борлиқ эса ухлаб, кўради тушлар.
Мажнунтол тагида сирлашиб ётар,
Бир-бирин телбача севган оққушлар.

Ваҳима шовқинлар садоси келар,
Ҳофиз бақаларнинг тўйхонасидан.
Телба руҳим, мени тезроқ топиб кел,
Қуёш чиқиб, борлиқ уйғонмасидан.

ҲАЁТГА МАКТУБ

Ҳаёт, мени қайга юбординг отиб,
Гўё кераги йўқ бир матоҳ каби.
Борлиқ узра ҳар ён сочилиб кетди,
Ўтмишим битилган умр дафтари.

Ҳали шу бўлдими, билмадинг ҳаёт,
Ўн тўққиз йил сенга қилган ҳурматим.
Энди орамизни қиламан очиқ,
“Кўрқоқ” деб ўйлама, етар журъатим.

Энди дарахтларга тутинаман дўст,
Улар икки дунё билмас алдашни.
Тоза ёмғирлардан оламан сабоқ,
Улар жим ўргатар бесас куйлашни.

Барча ришталарни унутгум абад,
Тангрим мени қўллар ўз паноҳида.
Балки минг йил ўтиб сен билан, ҳаёт,
Кўришиб қолармиз дарахт шоҳида.

Миролим
ИСАЖОНОВ

1995 йилда Шаҳрихон туманида туғилган.
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Андижон
вилоят бўлими қошидаги “Бобур издошлари” тў-
гараги аъзоси.

НОРИДИН ДҲХТИР ҲАНГОМАЛАРИ

БЕНЗИН ИЧГАН БОЛА

– Алло! “Тез ёрдам”ми? Тезда етиб келинг, ўғлим билмасдан бензин ичиб қўйибди. Энди нима қилдим?

– Дарҳол қолган бензинни четроққа олиб қўйинг. Етиб борибоқ машинага қуямиз.

ҚАЙТИМ

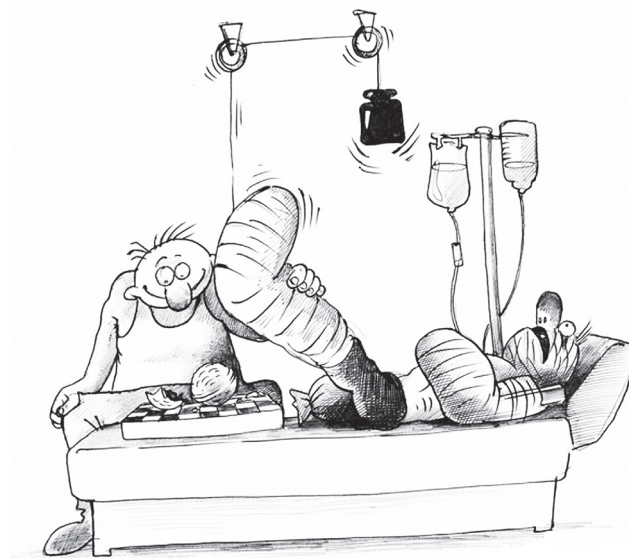
– Дўхтиржон, ўнг қулоғим безовта қилаяпти. Кечаси ухламай чиқдим, – деб қолди бемор аёл.

Норидин дарҳол ишга киришди. Беморнинг ўнг қулоғини тозалаб, дори томизди. Сўнг чап қулоқни кўздан кечиришга тушди .

– Чапи оғримайди, – деди содда аёл.

Норидин муғобирона илжайди.

– Қайтимим йўқ эди, шунга... чапини ҳам даволаб қўя қолай.

ОВОРА БЎЛИБ ЮРМАЙ

Қабулхонага ширакайф киши бола етаклаб кирди.

– Дўў-х-тиррр, ўғлимни к-ў-ўриб қўйинг...

– Мен соғман. Акам касал эди. У уйда қолиб кетди. Дадам мени олиб келдилар, – деб зорланди болакай Норидинга жавдираб қараб.

Норидин ширакайф отага юзланди.

– Бошқа болангиз касал экан-ку.

– Их, шу-ун-дай-мии! Ҳа, майли, бўлар иш бўлибди, – деб қўл силтади меҳрибон ота, – иссиқ жоннинг иситмаси бор. Бир кун касал бўлиб қолар, ўшанда ово-ра бўлиб юрмай... Кўраверинг.

БУ ЕРДА ОДАМ БОРМИ?

Қабулхона эшиги очилиб, бир кампир билан келинчак юзма-юз келиб қолди. Кампир ҳассасига таяниб сўради:

– Бу ерда одам борми?

– Норидин индамади.

– Ҳай, майли, – деди кампир изига қайтаркан.

– Ойижон, нега қайтаяпсиз? Ана, одам бор экан-ку, – деди онахонга ҳамроҳлик қилаётган қиз.

Кампир яна хонага юзланиб синчков кўз югуртирди.

– Иби, мангина ўлай! Дўхтиржон бор экан-ку.

ПУЛИНГИЗГА ЯРАША

– Дўхтир, қабулингиз неча сўм? – сўради эзма беморлардан бири.

– Минг сўм, – деди Норидин энсаси қотиб.

– Беш юз сўмга ҳам кўрасизми?

– Кўраман, пулингизга яраша кўраман.

– Қандай қилиб? – хайрон бўлди у.

– Қулоғингизнинг биттасини кўраман, вассалом...